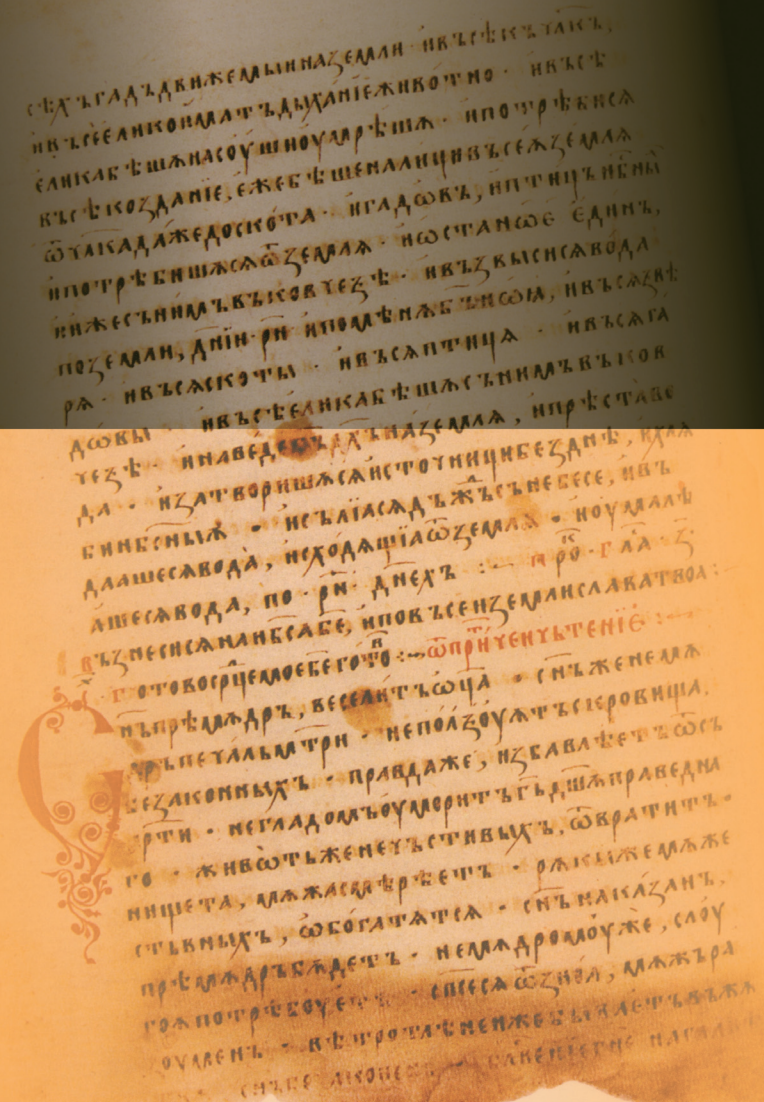

Konštantínove listy Constantine's letters КОНСТАНТИНОВА ПИСМЕНА

Konštantínove listy 3 / 2010

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva
Konštantína a Metoda

Časopis / Review

Konštantínove listy / Constantine's letters

3 / 2010

Redakčná rada / Editorial Board

Mons. prof. ThDr. Viliam Judák, PhD. (Slovak Republic)
prof. RNDr. Jozef Michalov, DrSc. (Slovak Republic)
prof. PhDr. Alexander T. Ruttikay, DrSc. (Slovak Republic)
prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc. (Slovak Republic)
prof. Maja Jakimovska Tošič, PhD. (Republic of Macedonia)

Šéfredaktor / Editor in Chief

PhDr. Peter Ivanič, PhD.

E-mail: pivanic@ukf.sk

Redakčná úprava / Editorial correctors

PhDr. Martin Hetényi, PhD.

PhDr. Peter Ivanič, PhD.

PhDr. Zvonko Taneski, PhD.

PhDr. Ing. Miroslav Glejtek

Technický redaktor / Technical editor

PhDr. Peter Ivanič, PhD., PhDr. Ľuboslav Horvát,

Ing. Dušan Neubauer

Jazyková úprava / Language corrector

Mgr. Marian Macho, PhD.

Preklad do anglického jazyka (zhrnutie) / English translation (summaries)

Mgr. Martina Macúchová

Adresa redakcie / Address of Editorial Board

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva

Konštantína a Metoda

Štefánikova 67, 949 74 Nitra

tel.: +421 37 77 6408 367, fax.: +421 37 77 6408 387

e-mail: ukm@ukf.sk

Všetky štúdie sú recenzované.

Názov a sídlo tlačiarnie / Printing House

Náklad / Copies

200

Publikáciu podporili:

Mesto Nitra

Ministerstvo školstva SR

Nitriansky samosprávny kraj

Rímskokatolícky biskupský úrad v Nitre

ISSN 1337-8740

Na obálke sa nachádza obrázok

z *Macedónskeho triódu* zo 14. storočia

Na obálke je použitý staroslovienský font INICIAL,

ktorý vytvoril prof. dr. Ljupčo Mitrevski.

Obsah / Contents

Štúdie / Articles

Борис Стојковски: Подаци из Црквене историје
Саламинија Хермија Созомена као извор за рану
хришћанску историју Сирмијума / *The specifications
of Church History of Sozomenos as a Source for the Early
Christian History of Sirmium* – 1

Peter Baláž: *K lokalizácii „urbs antiqua Rastizi“ a jeho
stotožneniu s „ineffabilis Rastizi munitio“ a s hlavným
sidelným mestom Rastislava / To the location „urbs antiqua
Rastizi“ and its identification with „ineffabilis Rastizi munitio“
and with the main residential town of Rastislav* – 11

Miroslav Vepřek: *Filologický pohled na problém kontinuity
cyrilometodějské kulturní tradice v Čechách 10.-11. století
/ The Issue of Continuity of Cyrillo-Methodian Cultural
Tradition in Bohemia of the 10th and 11th Centuries from the
Philological Viewpoint* – 39

Zvonko Taneski: *Cyrilo-metodské dedičstvo – začiatok
slovensko-macedónskych literárnych a kultúrnych vzťahov
/ Cyril's and Methodius's heritage – start of literary and
cultural relations between Slovaks and Macedonians* – 49

Lubomíra Havlíková: *Cyrilometodějské a byzantské
reminiscence na jednání Prvního přípravného Slovanského
sjezdu / Cyrilo-Methodian and Byzantine Reminiscences on
the proceedings of the First Preparatory Slav Congress* – 55

Miroslav Glejtek: *Niekoľko poznámok k ikonografii
stredovekých cirkevných pečatí / Some Notes on Iconography
of Medieval Religious Seals* – 62

Peter Zubko: *Ecclesia Ruthenorum – externý pohľad
18. a začiatku 19. storočia / Ecclesia Ruthenorum – External
View of the 18th and the Beginning of the 19th Century* – 88

Marek Ďurčo: *Cirkevná správa farností v rámci dekanátov
Veľké Topoľčany a Vestenice od roku 1763 do konca
18. storočia / The Church's administration of parishes in Veľké
Topoľčany's district and Vestenice's district from 1763 until
to the end of 18th century* – 99

Володимир Чорній: *Зародження, розвиток і сучасний
стан слов'янознавства у Львові / Origins, Development
and Current Situation of the Slavonian Studies in Lviv* – 117

Marija Paunova: *Declension of the Nouns in the Church
Slavonic texts of Macedonian Recension* – 130

Татьяна Попова: *Следы глаголицы в древнейшей
рукописи Лествицы Иоанна Синайского / Traces
of glagolica in the most ancient slavonic manuscript of Lestvica
of Johannes Klimakos* – 139

Recenzie / Book reviews – 147

Správy / Chronicle – 160

ŠTÚDIE / ARTICLES

ПОДАЦИ ИЗ ЦРКВЕНЕ ИСТОРИЈЕ САЛАМИНИЈА ХЕРМИЈА СОЗОМЕНА КАО ИЗВОР ЗА РАНУ ХРИШЋАНСКУ ИСТОРИЈУ СИРМИЈУМА

Борис Стојковски

Данашња Сремска Митровица, антички и раносредњовековни Сирмијум био је једно од најзначајнијих црквених средишта Средње Европе. Свети Методије, апостол Словена, биће својом архиепископском титулом везан управо и за подручје Сирмијума. Оно чиме ћемо се бавити у овом раду, везано је за ранију хришћанску прошлост овог града. Тема су подаци које је црквени историчар из V века Саламиније Хермије Созомен оставио у свом делу *Црквена историја*, а који су везани за црквену историју Сирмијума током IV века. Ови подаци су раније кориштени у литератури,¹ али, као и његово целокупно дело, нису до сада имали на српском језику задовољавајуће критичко издање. Овај рад је скроман покушај да се информације које о Сирмијуму даје Созомен обраде и да се започне систематичније обрађивање овог значајног извора.

Као што смо нагостили, Сирмијум је у раном средњем веку био црквени центар и епископско средиште. Током IV века био је и поприште христолошких распри и сукоба између аријанске јереси и никејске догме, односно званичног учења хришћанске цркве. Један од најзначајнијих извора за овај рани период средњовековног хришћанства на подручју Сирмијума јесте и Созомен.

Саламиније Хермије Созомен (Σοζώμενος) се родио у Витилији код Газе. Година његовог рођења није сигурна вероватно око 345, али има помена да је чак и око 400. године. Потicao је из хришћанске породице, постоји

¹ Созомена је доста користио у свом незаобилазном делу о историји цркве Антон В. Карташов, *Васељенски сабори*, Београд, 2009, 20-21, 75, 98, 112, 136, 142, 154; његове податке везане за однос свештенства и царства користио је и Жилбер Дагрон у свом изванредном делу које се тиче односа цркве и државе и Византији, уп. Жилбер дагрон, *Цар и првосвештеник*, Београд, 2001, 167; Созоменова *Црквена историја* је коришћена како би се осветлио живот и порекло Вулфиле, који је покристио Готе и на њихов језик превео Свето Писмо, в. Ivan Đurić, *Gotski jezik i istorijska gramatika*, Београд, 1972, 23-24, 29.

и прича како је његов деда примио хришћанство захваљујући чуду Светог Илариона који је ослободио демона његовог комшију Алафриона. Тај Анафрион ће после тога да подиже манастире и цркве у овом делу Палестине, а Созоменов деда је био прослављени егзегета свога доба. У доба владавине цара Јулијана Апостате (361-363) морао је да напусти свој родни крај. Сам Созомен је растао у окружењу Алафриона и веома је поштовао монаштво. Његово образовање су усмеравали управо монаси. Могуће је да је знао арамејски и да је добро познавао макар дијалекат којим се говорило у Сирији. Добро је познавао историју сиријске цркве. Свакако је знао грчки, а пошто ће се доцније бавити и правом латински је морао макар да разуме. У његовом делу има мање цитирања других аутора, а и познавање митологије и класичних дела му је скромније. Краће речено, Созомен није поседовао неко веће опште енциклопедијско знање. Вероватно је посетио Јерусалим. Највероватније на универзитетима у Александрији и Антиохији је студирао право, изучавајући га на основу два до тада најкоришћенија кодекса-*Codex Gregorianus* и његовог додатка *Codex Hermogenianus*. Врло је систематичан и пажљив када су у питању каноци и црквена легислатива. У томе му нема премца међу црквеним историчарима. Врло је могуће да је имао и на праксу при епископским катедрама. Касније је постао адвокат и бавио се овим послом у Константинопољу, где је и писао. У град је прешао негде 404-406, и у свом спису даје и неколико података о свом животу у престоници Царства. Путовао је по Палестини, који одлично познаје, као и Витинији, Малој Азији, можда је био у Арабији и на Кипру, као и другим деловима Царства.²

Созомен је написао две црквене историје. Прва је потпуно изгубљена и ради се о историји цркве до доласка Лицинија. Друго дело је наставак првог, посвећено је цару Теодосију II. То је управо *Црквена историја* односно *Εκκλησιαστική ιστορία/Historia ecclesiastica* којом се бавимо и која има девет књига. Први кодекси ове историје потичу из половине XV века. У питању су *Codex Regius* из 1444, као и годину дана млађи *Codex Fucetianus* који се чува у Паризу. Архетип првог кодекса јесте и *Codex Baroccianus 142* који име дугује Џону Бериу који је написао предговор ка "Кодекс Џонс"

² Детаљније о животу Созомена в. *Socrates and Sozomenus Ecclesiastical Histories*, ed. Philip Schaff, New York, 1886, 191-200 (даље *Sozomenus*); David Rohrbacher, *The Historians of Late Antiquity*, London-New York 2002, 117-121; *The New Schaff-Herzog Encyclopaedia of Religious Knowledge*, Vol XI: Son of Man-Tremellius, by Philip Schaff, Grand Rapids, 1953, 22, одредница *Sozomen*, аутор G. Loeschke.

у коме се налазе још неки писци овог доба. Године 1860. Р. Хаси је објавио у Оксфорду још један рукопис. Међутим, овај, а посебно ови ранији су писани од стране разних аутора у различито време и као такви, немају сви изворну вредност. Два издања су послужила за овај рад. Једно је оно Жан Пол Миња у *Патрологији*, а друго јесте старије енглеско издање Филипа Шафа.³ Превели смо са грчког, латинског и енглеског делове који се тичу Сирмијума. Созоменово дело није завршено, иако неки каснији аутори наводе да су је прочитали у целости. Вероватно је изгубљен недостајући део. Созомен сматра да је циљ историје да сакупи чињенице без да им ишта додаје. Међутим, наводи да ће у складу са својим способностима проучити изворе и разлучити који даје истините факте. Углавном прихвата ставове својих извора, некад и буквално их преносећи. И сам наводи да ће верно преписати извор који преноси истините податке. Не даје мишљење о теолошким питањима, али је био дубоко побожан, поштовалац монаштва и следио је учење званичне цркве. Чуда и Божије Провиђење имају врло значајно место у његовом делу. Тиме жели да докаже исправност и божанско порекло хришћанске вере. Био је противник аријанизма у свим његовим видовима, као и других јереси и учења која одступају од званичне доктрине хришћанске цркве. Међутим, аријанце на неким местима назива хришћанима. Иако је, како смо рекли, против јереси, он не користи тешке изразе на рачун јеретика већ каже како суд оставља онима који су позванији за то од њега. Иако о неким темама даје више података од Сократа Схоластика, није успео да га надмаши.⁴ За податке који овде нас интересују, Созомен даје знатно мање података од Сократа.

Пређимо сад на његове податке који се тичу црквене историје Сирмијума у IV столећу. Најважније и готово све информације везане за тему која се овде обрађује Созомен даје у шестој глави своје четврте књиге.⁵

Поглавље 6-Фотин, епископ Сирмијума. Његова јерес, и сабор сазван у Сирмијуму против тога. Три Символа вере. Овај агитатор

³ *Patrologiae Graecae Cursus completus, Tomus LXVII Socrates et Sozomenus, accuravit J. P. Migne, Paris, 1864, col. 929-1630, даље *Soz. Eccl. hist. PG; Sozomenus, 239-427.* За ранија издања, рукописе, преводе и библиографију, посебно старију о Созомену и његовом делу в. *The New Schaff-Herzog Encyclopaedia of Religious Knowledge, 3; Sozomenus, 225-231.**

⁴ О његовом делу уп. детаљније: *Sozomenus, 200-225; The New Schaff-Herzog Encyclopaedia of Religious Knowledge, 22-23; Photius, Patriarcha Constantinopolitanus Bibliotheca, in: PG, t. LIII, Paris, 1861, col. 543; D. Rohrbacher, нав. дело, 121-126.*

⁵ *Soz. Eccl. hist. PG, 1119-1124; Sozomenus, 302-304.*

испразних идеја је савладан од стране Василија из Анкире. Иако помилован, одбија да се помири (са Црквом, прим. Б. С).

*У ово време, Фотин, који је управљао епископијом Сирмијума изнео је пред цара, који је тад боравио у граду, јерес која је настала нешто пре тога. Његова упорност и моћ убеђивања су привукли многе његовом начину мишљења. Признавао је да постоји један Свемогући Бог чијом је Речју све настало, али није желео да призна да су настанак и постојање Сина били пре свих векова; напротив, тврдио је да Христос своје постојање добија од Марије. Чим је његово мишљење постало раширено изазвало је згражавање епископа Истока и Запада и они су заједно сматрали иновацијом за свако од њихових веровања, јер су му се (Фотиновом учењу, прим. Б. С) једнако противили и они који су се држали доктрине из Никеје и они који су стајали уз ставове Арија. И цар је на јерес гледао с аверзијом и сазвао је сабор у Сирмијуму. Од источних епископа Георгије, који је управљао црквом александријском, Василије анкирски, Марко аретуски су били присутни на сабору; а међу западним епископима Валент из Мурсе и Осија исповедник. Овај потоњи, који је учествовао на сабору у Никеји на овај сабор дође против своје воље; он је недавно пре кажњен захваљујући аријанским махинацијама; позван је на сабор по наређењу цара, спроведеног од Аријанаца, који су сматрали да ће њихова страна бити јача ако придобију, убеђивањем или силом, човека тако уваженог и на Истоку, као што је Осија. Време кад су се састали на сабору у Сирмијуму годину после конзулства Сергијева и Нигријанова-у време, када зог устанка тирана не беше конзула ни на Истоку ни на Западу. Фотин је збачен од стране овог сабора јер је утврђено да је поновио грешке Савелија и Павла из Самосате. Сабор је онда наставио да састави три формуле вере као додатак ранијим исповедањима, од којих је један писан на грчком, а остали на латинском. Али они се нису слагали један са другим, нити са ранијим излагањима учења, ни у речи ни у садржају. У грчком се не наводи да је Син јединосушитан или сличне суштине као Отац, али се наводи да они који се држе да је Син без почетка, или да је произашао из ширења Очеве суштине или да је једно са Оцем, без да Му је потчињен, су анатемисани. У једном од римских Символа се каже је забрањено рећи да је суштина Бога која се на латинском каже *substantia* јер о томеу Светом Писму нема ни речи о томе и шта то надмашује разумевање и знање човека. Каже се да Отац мора бити препознат као виши од Сина у части, у достојанство, у божанству и у односу на које указује Његово име Отац; и да мора да се исповеда да је Син, као и сва*

створена бића, подређен Оцу и да је Отац без почетка, а да је настанак Сина непознат свима осим Оцу. Када је формула била готова, епископи су постали свесни грешака које је садржала и тражили да се она повуче, и да се исправи; цар је претио све који задрже примерак ове формуле, али пошто је једном објављена није било могуће повући је. Трећа формула је исте садржине. И она забрањује коришћење термина "суштина" на рачун термина коришћених у латинском, док је грчки термин коришћен са много поједностављења, и био је узрок увредљивог коришћења многим у неуком мноштву, јер га нема у Писму, "сматрамо да смо потпуно у праву одбацујући га: и придружићемо му избегавање сваког помена термина Божије суштине, јер нигде нема у Писму, да су Отац, Син и Дух Свети исте суштине, где је реч особа писана. Али ми кажемо, у сагласју с Писмом, даје Син као Отац.

Таква је одлука донета пред царем што се тиче вере. Осија је, испрва одбио да потпише. Саосећање га је ипак напустило. Будући изузетно стар, попустио је, како је јављено, под притисцима којима је био изложен, пристао је и потписао се.

После обарања Фотина, сабор је сматрао нужним да покуша да га убеди да промени своја гледишта. Али када му је речено да ће да добије назад своју катедру, ако потпише Символ и одрекне се своје догме, он их је изазвао на дискусију. Једног дана, заказаног за ову сврху, епископи сакупљени са судијама постављеним од цара, да председавају оваквим састанцима, и који су, са становишта елоквенције и достојанства, имали прво место на двору. Василије, епископ Анкире, је изабран да отпочне дискусију са Фотином. Сукоб је трајао дуго, са пуно постављених питања и датих одговора са обе стране, оборених онда вема брзо, али на крају победа је проглашена и победник је Василије. Фотин је осуђен и кажњен али није престао да увећава своју догму. Писао је пуно дела на грчком и латинском, у којима се није устручавао, да каже да су сва мишљења, сем његовог, погрешна. Сад сам завршио све што сам имао да кажем а што се тиче Фотина и јереси за коју је било везано његово име.

Созомен се овде, као што можемо да приметимо, осврће на јерес сирмијског епископа Фотина. Он је био рођен у Малој Галатији. Био је ученик Маркела, епископа анкирског и најистакнутији представник његове теологије. Ово богословље се назива *савелијанско* или *модалистичко*. По овом схватању Бог и Божја Реч су слични човеку и његовој речи. За њега је Реч постојала и пре него је *изговорена*. Он се усредредио на то да објасни

Логоса (Сина, Реч) у Богу. Логос се појављује као Λογολάτωρ, односно снага Логоса је снага разума у Оцу. Како се наводи, Фотин је био познат по лепим врлинама и у почетку није одступао од православног учења, тј. никејске догме. Постављен је за епископа Сирмијума вероватно 344, као четврти са списка епископа Сирмијума. Познавао је грчки и латински, био елоквентан и популаран у народу. Касније је почео да проповеда да је Христос био човек и да га је родила Марија.⁶ Због Фоотинове јереси, сазван је од стране самога цара сабор у Сирмијуму. Још 345. године, као и две године доцније осуђен је на саборима у Милану и коначно 351. на поменутом сабору у Сирмијуму. Нешто раније, 348. године, одржан је први сабор у Сирмијуму, у присуству цара Констанција, где је Фотин први пут осуђен, али без успеха, јер је народ тада чврсто стао уз свог духовног пастира.⁷ Као што је горе речено, одржан је нови сабор у овом граду и 351. у Сирмијуму Фотин је осуђен и свргнут. Могуће је да се после Констанцијеве смрти вратио на своју епископску катедру, јер су свргнути епископи добили то право и могућност повратка. Међутим, Валентинијановим доласком на царски трон поново је лишен своје позиције и протеран, пишући низ расправа и посвећујући их самом императору.⁸

Податке које Созомен даје о Фотину можемо упоредити са осталим изворима и литературом, пре свега Сократом Схоластиком. Созоменови подаци су овде сасвим валидни и поклапају се са познатим подацима о Фотину. Поред тога, он износи поуздане податке о распрама са Василијем анкирским и свргавању Фотина. Помиње могућност његовог повратка на катедру и писање каснијих радова на грчком и латинском. Проблем који овде наступа јесте Созоменово мешање овог сабора са неким наредним саборима. Наиме, Созомен у овој истој глави наводи да је у наставку овог сабора донето

⁶ Податке о њему даје и Сократ Схоластик, у осамнаестој глави друге књиге своје *Црквене историје*, в. Сократ Схоластик, *Историја цркве*, Сремски Карловци, 1997, 40, даље (*Сократ Схоластик*); Miroslava Mirković, *Sirmium. Istorija rimskog grada od I do kraja VI века*, Sremska Mitrovica, 2006, 121; Петар Милошевић, *Археологија и историја Сирмијума*, Нови Сад, 2001, 203; *The Cambridge history of early Christian literature*, edited by Frances Young, Lewis Ayres, Andrew Louth, Cambridge, 2006, 424, 432; А. Карташов, нав. дело, 75-76.

⁷ Жак Зелер, *Почеци хришћанства на Балкану*, Подгорица, 2005, 153, 250-260, за развој Фоотиновог учења, али и токове сабора од 345. до 360, као и за ток самог сирмијског сабора.

⁸ Ж. Зелер, нав. дело, 278-279.

тзв. *Три сирмијумских формула вере*.⁹ То свакако није тачно. Несумњиво је сабор сазван против Фотина имао и за циљ да сруши никејско христолошко учење, односно Символ вере и најзначајнијег браниоца никејске догме Светог Атанасија Великог, једног од најзначајнијих раних отаца Цркве. Други циљ сабора у овом аспекту и постави темељ даљим Констанцијевим акцијама на црквеном плану где је, имао велике амбиције, као и да учврсти аријанско учење као званично учење хришћанске цркве онога времена.¹⁰ Созомен овде вели да је синод касније наставио рад и донео три формуле вере у додатку ранијим исповедањима, од којих је један написан на грчком, а друга два на латинском. Али оне се нису слагале једна с другом. Даље наводи да су у трећем символу вере забрањене све дискусије о суштини као и да су осуђене првом формулом свака помињања да је Син једносуштан са Оцем.¹¹ Први и други уопште не наводи редом, већ каже да се у једном од њих говори о суштини. Првим сирмијумским символом вере осуђено је још једном (јеретичко) учење Павла из Самосате. На овом сабору долази до, како наводи Жак Зелер *тријумфа антиохијске теологије*. Овај Символ заобилази питање суштине (односно да ли су Отац и Син у односу *ὁμοούσιος*), али и осуђује аријанско учење.¹²

Потом је 357. године дошло до новог сабора. Најзначајнији епископи од оних који су присуствовали и узимали учешће на овом сабору били су Валенс из Мурсе, Урсације из Сингидунума и Германијус, наследник Фотина на епископској столици града Сирмијума. Њих тројица су били најзначајнији и најватренији оновремени противници никејског Символа вере и званичне догме хришћанске цркве. На овом сабору је донета тзв. *Друга сирмијумска формула*. Свети Хиларије из Поатјеа, ватрени противник аријанства, назива овај документ *blasphemia*. Овај символ, тј. како се често назива, формула, блиска је аријанизму и одваја се од семиаријанизма са ранијих сабора. Израз *Бласфемија из Сирмијума*, тј. *сирмијумска бласфемија* употребљава се до данас у литератури као једно опште место и представља симболично *credo*

⁹ *Sozomenus*, 303.

¹⁰ Ж. Зелер, нав. дело, 261; Johannes Roldanus, *The Church in the Age of Constantine. The theological challenges*, New York, 2006, 88, 97. Вреди свакако изнова проучити и старије дело, Матија Рајић, *Arianstvo u Panoniji sriemskoj*, Ђаково, 1891, као и Никола Вулић, *Војводина у римско доба*, Војводина I. Од најстаријих времена до велике сеобе, Нови Сад, 1939, 76-77; Божидар Ферјанчић, *Сирмијум у доба Византије*, Сремска Митровица, Сремска Митровица, 1969, 37-38.

¹¹ *Sozomenus*, 303.

¹² Ж. Зелер, нав. дело, 260.

аријанства.¹³ У њему се негира постојање два бога, али се врло јасно каже да је Отац родио Сина и да је *Нико не двоуми да је Отац и чашићу и достојанством и божанством, и по самом имену већи од Сина, што сведочи и сам Син "Отац, који ме посла, већи је од мене" (Јн. 14, 24, 28). И то је саборна наука, као што свако зна, да су Отац и Син два лица, и да је при томе Отац већи а Син Му потчињен са свим оним, што је отац потчинио Сину. Отац нема почетка, не може га нико видети, бесмртан је и чист од страсти; а Син је рођен од Оца, Бог је од Бога, светлост од светлости, а како се он родио од Оца, то нико не зна сем Оца, као што је већ речено.*¹⁴

Оно о чему Созомен пише, о стављању акцента на сличност Оца и Сина, није, како он каже трећа, већ четврта сирмијумска формула. Она је донета 22. маја 359, после одржавања сабора у Риминију. Њу је написао Марко из Аретузе, а њена суштина јесте у вези са христологијом, која је била и темељ распри. Овај символ помиње први пут отворено и учење о силаску Христа у пакао. Ова формула јасно саопштава да је *Син сличан Оцу у свему* (подобносушност-ὁμοούσιος). Цар Констанције је забранио било какву расправу о суштини и акценат је стављен на сличност Оца и Сина. Син више није потчињен Оцу, и на овај начин тријумфовала је струја епископа Валенса из Мурсе. Свети Хиларије из Поатјеа, поменут раније већ као један од најзначајнијих противника аријанства, славни западни црквени отац, управо уочи овог сабора у Риминију 359. је написао своје чувено дело *De synodis* у намери да помири западне присталице никејске догме са источним противницима, тј. аријанцима. У њему он осуђује сирмијумски синод из 357, и цитира и објављује у свом делу декрете и одлуке других источних сабора који су третирали ова питања.¹⁵

Даљи спомени Сирмијума у делу Хермија Созомена су углавном успутни. Колико му је хронологија што се Сирмијума тиче и концила

¹³ Ж. Зелер, нав. дело, 265, М. Mirković, нав. дело, 122; Б. Ферјанчић, нав. дело, 38; Mark Edwards, *Synods and councils*, in: *The Cambridge history of Christianity. Constantine to c. 600*, edited by Augustine Casiday and Frederick W. Norris, Cambridge, 2007, 372.

¹⁴ PG, Tomus LXVII Socrates Scholasticus, 288-290.

¹⁵ Ж. Зелер, нав. дело, 270-271; Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1996, 69; *The Cambridge history of early Christian literature*, 304; Daniel H. Williams, *The Anti-Arian Campaigns of Hilary of Poitiers and the "Liber Contra Auxentium"*, Church History, vol. 61, No.1, Cambridge, 1992, 8-11; Winrich Löhr, *Western Christianities*, in: *The Cambridge history of Christianity. Constantine to c. 600*, 12. Назива се још и *Датирани Символ вере*, уп. А. Карташов, нав. дело, 88-89.

одржаних у њему збркана, сведочи и знатно касније помињање трећег сабора у Сирмијуму, одржаном 358. године, на коме је донета *Трећа сирмијумска формула*. Наиме, говорећи о повратку папе Либерија из прогонства и доласка цара Констанција у Сирмијум, Созомен каже да су епископи тамо сабрани писали папи Феликсу, тражећи од њега да се Либерије врати на трон епископа римског и да буду двојица папа.¹⁶ Мешајући хронологију не изједначава овај сабор на коме је заиста враћен Либерије и одакле је и писано папи Феликсу, са сабором на коме је донета *Трећа формула*.¹⁷ Поред тога, сабор у Риминију који је претходио састављању Символа вере из 359, Созомен ставља у свом излагању у седамнаесто поглавље шесте књиге.¹⁸

Подаци које Созомен пружа за рану хришћанску историју Сирмијума су двојаки. Биографски подаци о Фотину, његово учење и пад су описани врло прецизно и поуздани су. Са друге стране, за историју сабора одржаних у Сирмијуму Созомен није веран и довољно добар извор. Уколико би сместили његове податке у тачне хронолошке оквире добили бисмо свакако јаснију слику верских распри на тлу Сирмијума. И поред недостатака, дело Саламинија Хермија Созомена представља важан извор за црквену историју подручја данашњег Срема у IV веку.

Summary: THE SPECIFICATIONS OF CHURCH HISTORY OF SOZOMENOS AS A SOURCE FOR THE EARLY CHRISTIAN HISTORY OF SIRMIIUM. *In this paper was discussed the V-th century Christian writer Sozomenus's informations on Sirmium. Sozomenus was from Palestine, born near Gaza. He became advocate and worked in Constantinople. He was brought up in Christian family, probably travelled a lot and had practice in courts of various bishops. His most prominent work is Church history. It is dedicated to the emperor Theodosius the Younger. It has nine books, all divided into chapters. This work provides some informations on the church history Sirmium, which was in the half of the IV-th century A. D. important religious centre in which Ariansim struggled with Niceaeen dogma, i. e. official Christian learning. Sozomenus wrote on Photinus, bishop of Sirmium who persisted in teaching and preaching his own heresy. That learning was condemned by both Arians and Niceaeans. For that matter several councils were assembled in Sirmium from 351-359. Sozomenus*

¹⁶ Sozomenus, 310.

¹⁷ М. Мirković, нав. дело, 122;

¹⁸ Sozomenus, 312-313.

provides accurate informations on Photinus's heresy, as well as his carreer. But, unfortunately, chronologically he mixes dates of the councils, confessions brought on them and puts all councils next to the one where Photinus is despised. Besides those inaccurate data, Sozomenus is one of the most important sources for early mediaeval Christian period.

K LOKALIZÁCI „URBS ANTIQUA RASTIZI“ A JEHO STOTOŽNENIU S „INEFFABILIS RASTIZI MUNITIO“ A S HLAVNÝM SÍDELNÝM MESTOM RASTISLAVA

Peter Baláž

Pri identifikácii „*urbs antiqua Rastizi* (starého/bývalého Rastislavovho mesta/hradiska)“, ktorého skutočné meno informátor zapisovateľa Fuldských análov nepoznal a kde sa v roku 871 spojil Svätopluk so Slavomírom po prepustení od Karlomana¹, a „*ineffabilis Rastizi munitio*“ (nevýslovnej Rastislavovej pevnosti), ku ktorej dorazilo v roku 869 vojsko Karola, najmladšieho syna Ľudovíta Nemca², sú niekedy tieto dve lokality spájané a tvrdí sa, že ide o jednu a tú istú lokalitu³ a tá bola aj sídelným, hlavným mestom Rastislava.⁴ Ako sídlo je prípadne uvádzaná len „*urbs antiqua Rastizi*“.⁵ Na zdôvodnenie názoru, že „*urbs*

¹ „... *Zuentibald ceteris castrametantibus urbem antiquam Rastizi ingressus est...*“ (Annales Fuldenses, ed. F. Kurze, MGH SS rer Germ., Hannoverae 1891, s. 74).

² „*Qui cum exercitu sibi commiso in illam ineffabilem Rastizi munitioem et omnibus antiquissimis dissimilem venisset, Dei auxilio fretus omnia moenia regionis illius cremavit incendio...*“ (Annales Fuldenses, s. 69).

³ NOVOTNÝ, V.: *České dejiny I/1, Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912, s. 339 – 351. ŠIMEK, E.: Děvín. In: *Památky archeologické*, 32, 1920, s. 1 – 53. CHALOUPECKÝ, V.: *Staré Slovensko*. Bratislava 1925, s. 25. POJSL, M.: Proměna Veligradu ve Staré Město. In: *Velká Morava mezi Východem a Západem*. Brno 2001, s. 305.

⁴ ZAVADIL, J.: *Velehrady Devín a Nitra*. Kroměříž 1912, s. 46 – 58. ČERVINKA, L. I.: *Slované na Moravě a říše Velkomoravská*. Brno 1928, s. 103, 105. BÍLKOVÁ, L. – FIALA, Z. – KARBULOVA, M.: Altmährische Terminologie in den zeitgenössischen lateinischen Quellen und ihre Bedeutung, In: *Byzantinoslavica* 28. Praha 1967, s. 319, 324. POULÍK, J.: *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha 1975, s. 158. TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*. Praha 2001, s. 164 – 165. KUČERA, M.: *Postavy velkomoravské historie*. Bratislava 2005, s. 133.

⁵ HRUBÝ, V.: *Staré Město – velkomoravský Velehrad*. Praha 1965, s. 369. *Magnae Moraviae fontes historici I., Fontes latini ad Moraviam Magnam pertinentes. Annales et chronicae curaverunt D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Večerka*. Brunae 2008, s. 103, 106. DEKAN, J.: *Velká Morava*. Bratislava 1976, s. 241 – 242. HAVLÍK, E. L.: *Velká Morava v kontextu evropských a obecných dejin*. In: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha – Bratislava 1985, s. 192. SNÁŠIL, R.: *Grad Morava*. In: *Velká Morava mezi Východem a Západem*. Brno 2001, s. 360 – 361. MARSINA, R.: *Metodov boj*. Bratislava 2005, s. 65. MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*. Praha 2006, s. 356.

antiqua Rastizi“ je Rastislavovým hlavným mestom, sa okrem iného používa argument na základe rozboru termínu „*urbs*“ v príslušnej časti Fuldských análov.⁶

V doterajšej spisbe sa pri lokalizácii hradísk, ktorých mená sa v súvislosti s Rastislavom bližšie nespomínajú a sú cudzincami určené len opisne, asi najväčší priestor venoval otázke „onej nevýslovnej Rastislavovej pevnosti“ z roku 869. Toto neznáme opevnenie je najčastejšie spájané s Mikulčicami.⁷ Určite sa však nachádzalo kdesi v Dolnomoravskom či Dyjsko-svrateckom úvale⁸ a zásadne sa odlišovalo od všetkých franským bojovníkom známych opevnení.⁹ O mieste spomínanom v roku 855, kde bol Rastislav „chránený veľmi pevným valom“¹⁰, možno ťažko povedať, kde presne sa nachádzalo. Možno išlo o niektoré z opevnených hradísk v Dolnomoravskom úvale či o Devín.¹¹ Avšak tiež je možné, že šlo o nestále opevnenia či zemské brány nachádzajúce sa mimo rovinatých oblastí Rastislavovho územia, lebo Fuldské anály takto označujú predovšetkým nestále opevnenia Normanov a slovanské zemné brány.¹² Jediné hradisko, ktorého názov z franských análov poznáme, je Dowina, totožné s dnešným Devínom na sútoku Moravy a Dunaja, kde bol Rastislav obklúčený vojskami Ľudovíta Nemca v roku 864.¹³

Rozoberme si jednotlivé slová tvoriace označenie tohto vlastným menom neznámeho hradiska:

⁶ MMFH I., s. 106, pozn. 11. BÍLKOVÁ, L. – FIALA, Z. – KARBULOVÁ, M.: *Altmährische Terminologie*, s. 317 – 325. TŘEŠTÍK, D.: *Trh Moravanů – ústřední trh staré Moravy*. In: *Československý časopis historický*, 21, 1973, č. 6, s. 883. MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II*, s. 356.

⁷ TŘEŠTÍK, D.: *Trh Moravanů – ústřední trh staré Moravy*. In: *Československý časopis historický*, 21, 1973, č. 6, s. 891. POULÍK, J.: *Mikulčice. Stádo a pevnost*, s. 153 – 159.

⁸ MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II*, s. 347.

⁹ NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I/1*, s. 339 – 340. TŘEŠTÍK, D.: *Trh Moravanů*, s. 881, 891.

¹⁰ „... adversarium firmissimo, ut fertur, vallo munitum...“ (*Annales Fuldenses*, s. 45).

¹¹ D. Třeštík uvažuje len o Mikulčiciach a Uherskom Hradišti. Z. Měřínský rozširuje možnosť aj na ostatnú južnú Moravu. TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*, s. 164 – 165, MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II*, s. 246 – 247. D. Čaplovič predpokladá, že mohlo ísť o Devín. Pozri ČAPLOVIČ, D.: *Slovensko na začiatku stredoveku*. In: *Dejiny Slovenska*. Bratislava 2000, s. 80.

¹² TŘEŠTÍK, D.: *Trh Moravanů*, s. 881 – 883. TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*, s. 164. D. Třeštík neskôr upustil od pôvodného názoru a začal túto lokalitu hľadať len v otvorenej krajine južnej Moravy, kde s ňou naozaj možno len ťažko počítať. Porov. TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*, s. 164 – 165.

¹³ *Annales Fuldenses*, s. 62. RATKOŠ, P.: „Civitas Dowina“ – slovenský Devín. In: *Historický časopis*, 18, 1970, s. 337 – 346. TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy*, s. 186 – 187. STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava 2004, s. 125.

I.

Letopisec označil lokalitu, v ktorej očakával Slavomír Karlomanovo vojsko, ako „*urbs*“. Z hľadiska názoru, že tu ide o preferenciu tohto názvu pre sídelné aglomerácie a centrá svetskej a cirkevnej správy oproti „*civitas*“, čoho dokladom má byť Regensburg¹⁴, však nesmieme pri hodnotení terminológie zabúdať, že na vytváraní celých Fuldských análov¹⁵, ako aj ich pokračovaní v Regensburgu v rokoch 882 – 897 a do roku 901 v Niederalteichu, sa podieľali viacerí autori.¹⁶ Rovnako pritom musíme pamätať u jednotlivých autorov Fuldských análov aj na možnú voľbu termínov z hľadiska obľúbenosti.¹⁷ Vyššie uvedenému názoru odporuje fakt, že autor (či autori) nami skúmanej časti, vzniknutej pravdepodobne v Mohuči v rokoch 864 (869?) až 887, neoznačuje Regensburg ani raz ako „*urbs*“, ale len niekoľko ráz ako „*civitas*“¹⁸ alebo ho neoznačuje vôbec ani jedným termínom z tejto dvojice („*civitas/urbs*“).¹⁹ Autor neskoršieho regensburského pokračovania po roku 882 dáva jednoznačne prednosť termínu „*urbs*“ pre Regensburg, čo môže pravdepodobne prameniť v obľúbenosti označenia „*urbs*“

¹⁴ ZAVADIL, J.: *Velehrady Devín a Nitra*, s. 57. MMFH I., s. 106, pozn. 11. MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II.* s. 356.

¹⁵ BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště v latinských pramenech období raného feudalismu*. Praha 1986, s. 60. Na autorstvo Fuldských análov do roku 882, resp. 887, ak neberieme do úvahy opustenú teóriu o troch autoroch základnej časti Fuldských análov, sú k dispozícii viaceré pohľady. MMFH I. aj Z. Měřínský akceptujú názor S. Hellmana o jednom autorovi pre roky 714 – 882 (887), ktorý mal dve predchádzajúce kompilácie, Enhardovu (714 – 838) a samostatnejšiu Ruodolfovu (838 – 863), prepracovať a pridať k nim vlastný prehľad udalostí až po rok 882, ktorý neskôr rozšíril do roku 887. MMFH I., s. 86. MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II.*, s. 51 – 52. M. Kučera sa odvoláva na teóriu o dvoch autoroch Fuldských análov. Enharda, ktorý vypracoval kompiláciu do roku 838, pričom toto dielo už nebolo prepracovávané druhým autorom Ruodolfom, ktorý opäť z viacerých zdrojov vytvára zápisy pre roky 838 – 863 a nasledujúce záznamy do roku 882 (887) už zaznačuje na základe priamych správ a poznatkov. Pozri KUČERA, M.: *Postavy*, s. 203. Oba tieto pohľady sa zhodujú na jednom konečnom autorovi pre roky 838 – 863 a na tom istom priamom autorovi záznamov pre roky 863 – 882, resp. 887. T. Reuter však vyzýva k opatrnosti a dočasnej otvorenosti v tom, či skoršie pramene, obzvlášť z obdobia rokov 830 – 868, boli prepracované neskorším autorom či autormi textu rokov 869 – 887, čo je podľa neho prirodzenejšie, alebo tento autor či autori napodobňovali predchádzajúce texty. Pozri REUTER, T.: *The Annals of Fulda*, Manchester 1992, s. 8. Názor T. Reutera je pre nás určujúci.

¹⁶ Môže však ísť len o jedno dielo od roku 882 do roku 901. REUTER, T.: *The Annals of Fulda*, s. 9. Tak to vidí aj TUREK, R.: *Čechy na úsvitě dějin*. Praha 1963, s. 11.

¹⁷ BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště*, s. 62.

¹⁸ *Annales Fuldenses*, s. 69, 76, 85.

¹⁹ *Annales Fuldenses*, s. 65, 68, 75, 81.

u tohto autora.²⁰ Názor, že termínom „*urbs*“ označuje zapisovateľ či zapisovatelia nami skúmanej časti Fuldských análov len najvýznamnejšie mestá Východo- a Západofranskej ríše a Itálie²¹, okrem iného spochybňuje otázka, či menej významné lokality v kategórii miest uvedených výslovne len ako „*civitas*“, ako napr. Bonn, označil letopisec zámerne pre neho pojmom nižšej kategórie. K tomuto sa pripája aj ďalšia skutočnosť, a to z akého dôvodu letopisec (či letopisci) pri určitých mestách zo skupiny sídel, označených ako „*urbs*“, kde by tak určoval ich kvalitatívne vyššiu funkciu, niektoré z nich na iných miestach označil aj kvalitatívne nižším „*civitas*“.²² Činí tak pri mestách Méty²³, Mohuč²⁴, Remeš²⁵ a Trevír²⁶. Niekde zapisovateľ (zapisovatelia) nepokladá za potrebné rozlíšiť a uviesť, či ide o „*civitas*“ alebo „*urbs*“, a vytvára tak jedinú skupinu lokalít (viac či menej významných) bez bližšieho označenia. Ide o Benátky²⁷, Miláno²⁸ a Paviu (Ticinum)²⁹, z ktorých posledné dve menované mestá sú pre regensburského pokračovateľa „*maximae urbs*“³⁰, a ďalej Paríž³¹ a Štrasburg³². V neposlednom rade je tu tiež prítomný fakt nerozlišovania medzi „*urbs*“ a „*civitas*“ pri spoločnom označení viacerých lokalít.³³

Bližšie k skutočnosti nás privedie aj pohľad na predchádzajúce texty Fuldských análov do roku 830, na ktoré mohučský autor (autori) priamo nadväzoval a ktoré buď prepracúval, alebo sa pri písaní svojich textov prispôboval ich štýlu. Tu sa nepotvrduje rozdielne chápanie týchto dvoch

²⁰ BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště*, s. 62.

²¹ TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 883. D. Třeštík sa odvoláva na príspevok P. Ratkoša. Pritom Verdun, ktorý medzi mestá uvádzané mohučským zapisovateľom ako „*urbs*“ nepatrí, D. Třeštík z tejto skupiny nevylučuje. P. Ratkoš uvádza Verdun mylne ako „*urbs*“, lebo ten je označený jedine ako „*civitas*“. Pozri RATKOŠ, P.: „*Civitas Dowina*“, s. 344. *Annales Fuldenses*, s. 34, 93. K Verdunu vo Fuldských análoch výlučne ako „*civitas*“ pozri BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště*, s. 60.

²² L. Bílková, Z. Fiala a M. Karbulová uvádzajú použitie paralelných výrazov len v prípade Mohuča. Pozri BÍLKOVÁ, L. – FIALA, Z. – KARBULOVÁ, M.: *Altmährische Terminologie*, s. 322, pozn. č. 30. Je ich však viac.

²³ *Annales Fuldenses*, s. 70.

²⁴ *Annales Fuldenses*, s. 77, 87, 97, 104.

²⁵ *Annales Fuldenses*, s. 107. Označenie sa tu vyskytuje dva razy.

²⁶ *Annales Fuldenses*, s. 97.

²⁷ *Annales Fuldenses*, s. 83.

²⁸ *Annales Fuldenses*, s. 84.

²⁹ *Annales Fuldenses*, s. 90.

³⁰ *Annales Fuldenses*, s. 124.

³¹ *Annales Fuldenses*, s. 104.

³² *Annales Fuldenses*, s. 79.

³³ Mohuč je rovnako ako Worms a Speyer „*civitas*“ (*Annales Fuldenses*, s. 86 – 87).

pojmov. Regensburg nedostáva žiadne z označení „*civitas/urbs*“³⁴, podobne ako Barcelona³⁵, Benátky³⁶, Benevento³⁷ či Paríž³⁸. Méty sú označené aj ako „*civitas*“, aj ako „*urbs*“³⁹ a vystupujú aj bez týchto označení.⁴⁰ Bingen je „*urbs*“.⁴¹ Popri viacerých uvedeniach Mohuča bez bližšieho definovania⁴² je okrem niekoľkých „*urbs*“ pri definovaní statusu tohto mesta ako cirkevnej metropoly Germánie použitý aj termín „*civitas*“.⁴³ V textoch pred rokom 830, pri ktorých zatiaľ nemôžeme vylúčiť vzťah s autorom či autormi nami skúmanej časti Fuldských análov, tiež nie je „*urbs*“ chápané inak ako „*civitas*“.⁴⁴

Nič nás neodvracia od skutočnosti, že pojem „*urbs*“ mal u nášho autora (či autorov) v jeho dobe s neustálenou terminológiou sídliskových útvarov⁴⁵ ten istý význam ako „*civitas*“.⁴⁶ A v tom nebola odlišnosť ani pri slovanských hradiskách⁴⁷, práve naopak, u mohučského zapisovateľa (zapisovateľov) mohlo ísť

³⁴ *Annales Fuldenses*, s. 43, 55 – tu dva razy.

³⁵ *Annales Fuldenses*, s. 34.

³⁶ *Annales Fuldenses*, s. 54.

³⁷ *Annales Fuldenses*, s. 34.

³⁸ *Annales Fuldenses*, s. 35.

³⁹ *Annales Fuldenses*, s. 31, 58.

⁴⁰ *Annales Fuldenses*, s. 57.

⁴¹ *Annales Fuldenses*, s. 51.

⁴² *Annales Fuldenses*, s. 29, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 45, 48, 57.

⁴³ *Annales Fuldenses*, s. 42, 52, 54. BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště*, s. 76, 77. Pre J. Slámu je v súvislosti s významnými mestami v tejto časti Fuldských análov uvádzanými ako „*civitas*“ neprehliadnuteľné aj označenie Wistrachovho hradiska v Čechách týmto pojmom (*Annales Fuldenses*, s. 47). Pozri SLÁMA, J.: *Civitas Wiztrachi ducis*, s. 9.

⁴⁴ „*Et Azan praefectus civitatis, quae dicitur Osa, claves urbis per legatum suum cum aliis muneribus misit*“ (*Annales Fuldenses*, s. 14). Sisak ako sídlo slavónskych kniežat je označené ako „*civitas*“ (*Annales Fuldenses*, s. 23). K Sisaku ako centru tamojších slovanských kniežat pozri MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II.*, s. 29. STEINHÜBEL, J.: *Velkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*. Bratislava 1995, s. 65.

⁴⁵ MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II.*, s. 356. SLÁMA, J.: *Civitas Wiztrachi ducis*. In: *Historická geografie*, 11, 1973, s. 9.

⁴⁶ P. Ratkoš analyzoval celú sídliskovú klasifikáciu u mohučského zapisovateľa. Pozri RATKOŠ, P.: „*Civitas Dowina*“, s. 337 – 346; RATKOŠ, P.: Naše sídliskové útvary v latinskej terminológii 9. – 12. storočia. In: *Archaeologia Historica*, 3, 1978, s. 248, 249, 250. K totožnosti „*civitas*“ a „*urbs*“ v ranom stredoveku má taký istý postoj aj TUREK, R.: *Čechy na úsvitě dějin*, s. 90. M. Bláhová, ktorá tiež hlbkovo skúma Fuldské anály, má s výnimkou slovanských hradísk rovnaký názor. Pozri BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště*, s. 60 – 62.

⁴⁷ BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště*, s. 61 – 62, 75. M. Bláhová ako prvý argument v prospech toho, že vo Fuldských análoch pri slovanských hradiskách „*urbs*“ bol kvalitatívne vyšší pojem od „*civitas*“, uvádza „*urbs*“ – sídlo Rastislavovo v roku 871. Avšak o lokalite, kde Svätopluk prebral od Slavomíra velenie, túto skutočnosť nemôžeme konštatovať, a tak

o ešte väčšiu zámenu označení než pri lokalitách v neslovanských oblastiach.⁴⁸ Ak by pri slovanských hradiskách mohučský letopisec preferoval pre sídelné mestá názov „*urbs*“, nebol by pre mestá obsadené Karlomanovými oddielmi použil jediný termín „*civitates*“ a odlišil ho len od „*castella*“, ale bol by vyčlenil aj termín „*urbs*“, týkajúci sa sídla Rastislava, ktoré bolo isto Karlomanom podrobené spolu so „všetkými mestami a hradmi“⁴⁹. Ak náš zapisovateľ (zapisovatelia), dobre rozlišujúci označenia jednotlivých lokalít⁵⁰, mohol použiť v slovanskej sfére termín „*munitio*“, ktorý inak používa len špecificky pre normanské opevnenia⁵¹, na

nemôžeme ani vopred podprieť takýto názor. O Mosaburgu to ťažko môžeme povedať s istotou, keďže regensburský pokračovateľ výrazne obľubuje termín „*urbs*“ a navyše by nešlo o mohučského letopisca (letopiscov). A posledná uvedená lokalita Ennsburg nám hovorí o tom, že dolnoalťaiský (alebo to bol jeden regensburský) zapisovateľ nepoznal názov „*urbs*“ ako výhradný pre kmeňové strediská alebo panovnícke sídla, navyše nejde tu o slovanské hradisko. Či tu vnímal pojem „*urbs*“ ako osobitný pre silne opevnené lokality, je otáznosť a takým by bolo aj prenesenie uvedeného názoru na mohučského analistu (analistov). Pokiaľ ide o Vistrachovo „*civitas*“, M. Bláhovou považované za druhoradé, v konfrontácii s vyššie uvedeným názorom J. Slámu sa stáva stanovisko M. Bláhovej neistým (pozri pozn. č. 43). V Bertiniánskych análoch sa termíny „*urbs*“ a „*civitas*“ významovo prekrývajú. Porov. BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště*, s. 56 – 60, 76. Tieto analýzy používajú termín „*urbs*“ skutočne pre centrálné slovanské hradisko (Kesigeburch). V jeho okolí však boli jemu podriadené „*castella*“ a nie „*civitas*“, takže zámer výberu termínu stále nepoznáme. D. Hulínek najvýznamnejšie sídliskové aglomerácie Veľkej Moravy stotožňuje s termínom „*civitas*“ vo Fuldských análoch, pričom uvádza zmienku Fuldských análov z roku 864 o Devíne, čo má svedčiť o jestvovaní významnejších správnych centier. Pozri HULÍNEK, D.: Najvýznamnejšie centrá Veľkej Moravy, In: *Historická revue*, č. 11 – 12, 2006, s. 8.

⁴⁸ Fuldské analýzy sú na označovanie slovanských opevnení, v porovnaní s inými súdobými prameňmi, bohatšie. Porov. BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště*, s. 61. No stále ide o zriedkavé uvádzanie lokalít na Veľkej Morave, a to vo všetkých franských prameňoch. Porov. BÍLKOVÁ, L. – FIALA, Z. – KARBULOVÁ, M.: *Altmährische Terminologie*, s. 322. U mohučského letopisca ide o chudobnejšiu škálu sídliskových termínov pre Veľkú Moravu i Čechy v porovnaní s tými pre Franskú ríšu, čo P. Ratkoš dáva do súvisu s pravdepodobnou – aj keď nie úplnou – nepresnosťou geografických znalostí a informácií. Pozri RATKOŠ, P.: „*Civitas Dowina*“, s. 345. Dokladom zámery je samotné „*innēfabilis Rastizi munitio*“, o ktorom sa nepochybuje, že bolo „*civitas*“, resp. „*urbs*“. Termín „*munitio*“ nedostáva u mohučského analistu žiadne iné „*civitas*“ či „*urbs*“, len normanské opevnenia. K normanským opevneniam vo Fuldských análoch pozri BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště*, s. 62. Autor musí na jeho označenie použiť porovnanie – „*omnia dissimilem*“. Takto môžeme uvažovať aj o „*firmissimmo vallo*“ z roku 855, a to v prípade, že by skutočne šlo o niektoré z významných hradísk Moravského kniežatstva.

⁴⁹ MMFH I., s. 105 – 106.

⁵⁰ RATKOŠ, P.: „*Civitas Dowina*“, s. 344.

⁵¹ *Annales Fuldenses*, s. 97, 98, 104. RATKOŠ, P.: „*Civitas Dowina*“, s. 344. Rastislavovo „*munitio*“ však nebolo porovnateľné s vojenskými tábormi Normanov, lebo bolo všetkým –

označenie pevnostného rázu Rastislavovho hradiska, ktoré bolo isto „*urbs/civitas*“⁵², teda pre letopisca podstatne odlišným pojmom, o čo skôr nerobil rozdiel medzi blízkymi „*civitas*“ a „*urbs*“!

Prichádzame teda k záveru, že označenia pre Kolín nad Rýnom a Bonn „*Agrippinam Coloniam et Bunnam civitates*“, Regensburg „*Baioariae civitas*“, Verdun „*Galliae civitas*“, označované mohučským analistom (analistami) jedine pojmom „*civitas*“⁵³, a výlučne druhým termínom označený Mâcon „*Galliae urbs*“ či Piacenza „*Italiae urbs*“⁵⁴ (a tiež mnohé iné lokality) neznamenaajú u mohučského analistu kvalitatívny rozdiel v ponímaní týchto dvoch termínov. Jediný možný rozdiel by mohol byť len v označení „*civitas*“ ako samotnej lokality a „*urbs*“ ako lokality s príľahlým územím.⁵⁵ Či však letopisec rozlišoval túto skutočnosť aj na slovanských územiach a chcel povedať, že Svätopluk „vošiel“ do okolia samotnej lokality, nie je vôbec isté, lebo tu tiež platí to, čo bolo povedané o samotných termínoch lokalít na Veľkej Morave.⁵⁶ Mohučský analista vnímal pojem *urbs* podobne alebo rovnako ako iní pisatelia z tej doby, ktorí sa zmieňujú o viacerých lokalitách na Veľkej Morave ako o „*urbes*“ či novovybudovanom „*urbs*“ blízko jej územia.⁵⁷

Skutočnosť, že Rastislav mal svoje jediné hlavné mesto, zostáva pravdepodobná, lebo to konštatuje arabská Anonymná relácia o jeho nástupcovi

i najstarším – nepodobné, ako to konštatuje D. Třeštík. Pozri TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 882.

⁵² TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 882 – 883. POULÍK, J.: *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*. Praha 1963, s. 118 – 119. Obaja nepochybujú, že „nevýslovná pevnosť“ bola „*civitas*“ resp. „*urbs*“.

⁵³ *Annales Fuldenses*, s. 69, 93, 97. Kolín nad Rýnom bol sídlom arcibiskupstva a mal za Karolovcov značný hospodársky význam. Porov. ŠOLLE, M.: *Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu*. Praha 1996, s. 30. MÚCSKA, V.: Základné tendencie hospodárskeho vývoja Západu v ranom stredoveku. In: *Dejiny európskeho stredoveku I. Raný stredovek (od 5. storočia do polovice 11. storočia)*. Prešov 2006, s. 328. SCHÜTTE, S.: Kolín nad Rýnem jako obchodní centrum raného a vrcholného středověku. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*. Praha 2002, s. 67 – 68.

⁵⁴ *Annales Fuldenses*, s. 68, 95.

⁵⁵ BLÁHOVÁ, M.: *Evropská sídliště*, s. 62.

⁵⁶ Porov. pozn. č. 48.

⁵⁷ „*Quod cum cognovisset Arnulfus, cum exercitu regnum Marahensium ingressus cuncta, quae extra urbes reperit, solotenus demolitus est*“ (Reginonis abbatis Prumiensis chronicon ad a. 890, ed. F. Kurze. Hannover 1890, s. 134). „*Illi toto mundo spectabiles apparuerunt, isti latibulis et urbibus occultati fuerunt*“ (List bavorského episkopátu z r. 900. MMFH III., Epistolae 109, s. 239). V roku 888 v listine vydané vo Frankfurte dáva východofranský kráľ Arnulf podmienku vybudovať „*urbs*“ na obranu proti Moravanom. Pozri MMFH III., Diplomata 44, s. 76.

Svätoplukovi.⁵⁸ Nemôžeme však úplne vylúčiť ani možnosť, že Rastislav mal miest, v ktorých sídlil, viacero.⁵⁹

II.

Analista označil lokalitu následne slovom „*antiqua*“, čo ponúka dva významy. Jedným je, že mesto/hradisko bolo „bývalé“ Rastislavovo⁶⁰ alebo tiež mesto „kedysi“ Rastislavovo⁶¹. Tu si musíme ozrejmiť, ktoré lokality to môžu byť. Sú to tie, ktoré sa v spojitosti s Rastislavom už spomínajú, teda možno aj „*firmissimo vallo*“ z roku 855, ďalej Dowina z roku 864 a tiež o päť rokov neskôr spomínané „*ineffabilis munitio*“, kde takisto bol Rastislav. A nakoniec to môže byť aj nejaké dovtedy analistom nespomínané hradisko na území, ktoré predtým patrilo Rastislavovi.

Druhý význam prekladu „*antiqua*“ je „staré“ či „starobylé“ mesto/hradisko Rastislavovo a tento význam je oveľa pravdepodobnejší⁶², k čomu nás privádza aj postup opisu prostredníctvom porovnávania pri iných moravských lokalitách u nášho letopisca. Takto nemôžeme vylúčiť ani „*firmissimo vallo*“ z roku 855, pričom pôvodný prameň i fuldský kompilátor mohli vidieť v tomto označení narýchlo postavené opevnenia Normanov či slovanské zemské brány a k nim prirovnali aj túto lokalitu⁶³; ďalej Dowina ako „akési *civitas*“, kde prívlastok odkazuje k podobným sídliskovým typom a významu miest Franskej ríše.⁶⁴ Pre náš prípad sa osobitne vyníma „nevýslovné“ Rastislavovo hradisko z roku 869, ktoré je porovnávané s inými („*dissimilem*“), v tomto prípade so „všetkými („*omnia*“) ostatnými zapisovateľovi známymi sídliskovými lokalitami, keďže

⁵⁸ TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 876 – 878. Nemuselo však íst' o totožnú lokalitu. K rôznosti sídel jednotlivých staromoravských vládcov pozri SNÁŠIL, R.: Grad Morava, s. 356.

⁵⁹ M. Beranová vidí stredisko veľkomoravských kniežat v Mikulčiciach aj v Starom Měste pri Uherskom Hradišti súčasne. Pozri BERANOVÁ, M.: *Slované*. Praha 2000, s. 153. To je však len jedna z možností.

⁶⁰ ZAVADIL, J.: *Velehrady Devín a Nitra*, s. 57. POULÍK, J.: *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*. Praha 1963, s. 117.

⁶¹ HRUBÝ, V.: *Staré Město – velkomoravský Velehrad*. Praha 1965, s. 263. POJSL, M.: Proměna Veligradu ve Staré Město, s. 305. Tu sa zároveň pojem nesprávne interpretuje len v tomto jednom význame.

⁶² TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 891, pozn. 174. Ako „starobylé“ prekladajú priamo RATKOŠ, P.: *Pramene k dějinám velké Moravy*. Bratislava 1964, s. 101. SLÁMA, J.: K problému lokalizace některých hradů raného českého středověku. In: *Praehistorica VII – Varia archaeologica I*. Praha 1978, s. 119. Podobne aj KUČERA, M.: *Postavy*, s. 133.

⁶³ TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 881 – 882.

⁶⁴ RATKOŠ, P.: „Civitas Dowina“, s. 343.

lokalita ako „*illa*“, teda všeobecne známa, k nim nemala paralelu.⁶⁵ Pri tomto porovnávaní lokalít volí autor termín „*antiqui(ssimis)*“ v zmysle starobylosti, čo robí tento význam pravdepodobnejším aj pri lokalite z roku 871. Okrem jednej nejednoznačnej zmienky⁶⁶ sa k tomuto pridávajú aj ďalšie tvary termínu „*antiquus*“ použité vo význame starobylosti u nášho fuldského zapisovateľa (či zapisovateľov) v ním písanej časti a aj v priamo súvisiacej predchádzajúcej časti do roku 830.⁶⁷ A nakoniec správa z roku 857, ktorú náš analista poznal a ktorej štýlu sa možno prispôboval či samotný text prepracúval, zaznamenáva franskú výpravu proti Čechom, pri ktorej bol vyhnaný z obsadeného hradiska Slavitah, syn Vistracha, „ktorý v ňom vtedy vládol“. Vlastným menom neoznačená lokalita však v čase Slavitahovej vlády nemá privlastňovacie prídavné meno po ňom, ale po jeho otcovi. Niekdajšie Vistrachovo hradisko sa uvádza bez akéhokoľvek prívlastku, len ako „*civitas Wiztrachi ducis*“⁶⁸.

Keď v roku 806 podľa *Chronicon Gothanum* prenikli longobardskí účastníci Pipinovej výpravy do Čiech či do nemeckého Polabia, uvideli tam „známky (*signa*)“ – podľa nich – domu či obydlia longobardského kráľa Wacha, ktoré tam stáli až do dňa ich príchodu („*hodie presentem diem*“).⁶⁹ Rovnako ako longobardský bojovník v Pipinovom vojsku a zapisovateľ spomenutej udalosti, aj člen Karlomanovho vojska na čele so Svätoplukom na základe nejakých známk určil v roku 871 starobylosť moravského hradiska, do ktorého vstúpil Svätopluk. Tieto atribúty boli totožné s tými, ktoré poznal z územia ríše ako starobylé. O dva roky skôr letopisec pre opevnenie/hradisko, ktoré mu spravodajca či

⁶⁵ NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I/1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha 1912, s. 340. TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 881, 891. K termínu „*ille*“ vo Fuldských análoch pozri aj SCHLACHTER, W.: *Beiträge zur Latinität der Annales Fuldenses (838 bis 887)*. Greifswald 1914, s. 54 – 56.

⁶⁶ „... *antiquos terminos Thuringiorum*...“ (Annales Fuldenses, s. 67).

⁶⁷ „... *quandoquidem nec exteris gentibus bellum est antiquo populo penitus inferre praeceptum, nisi pacem oblatam respuerint*“ (Annales Fuldenses, s. 87). „... *maceriae antiquae scissae sunt*...“ (Annales Fuldenses, s. 48). „*Sed illis in quadam domo, ubi maxime saeviebat, letanias agentibus et aquam benedictam spargentibus antiquus hostis nonnullos ex eadem villa illuc convenientes iactando lapides cruentavit*...“ (Annales Fuldenses, s. 52).

⁶⁸ „*Otgarius episcopus et Hruodoltus comes palatii et Ernestus filius Ernesti ducis cum hominibus suis in Boemos missi civitatem Wiztrachi ducis ab annis multis rebellem occupaverunt, expulso ab ea Sclavitago filio Wiztrachi, qui tyrannidem tunc in ea exercebat*“ (Annales Fuldenses, s. 47). SLÁMA, J.: *Civitas Wiztrachi ducis*, s. 5.

⁶⁹ *Historia Langobardorum codicis Gothani*, ed. G. Waitz, MGH, SS rer. Langobardicarum, p. 8. Možnosť aj pre nemecké Polabie uvádza BYSTRICKÝ, P.: *Sťahovanie národov (454 – 568). Ostrogóti, Gepídi, Longobardi a Slovania*. Bratislava 2008, s. 89 – 90.

spravodajcovia opisovali, nenachádzal prirovnanie vo vzťahu k žiadnym opevneniam, ktoré poznal. Vojsko prišlo k „onej (*illa*)“ pevnosti všeobecne známej⁷⁰ a „všetkým najstarším nepodobnej (*omnibus antiquissimis dissimilem*)“ – nie rovnakej⁷¹, ktorá nemala známky podobnosti so žiadnymi, ani s najstaršími, teda rímskymi opevneniami, ale ako k „*ineffabilis*“, teda nevýpovednej⁷², nepredstaviteľnej či ešte presnejšie nevysloviteľnej⁷³; nemala známky podobnosti ani s ostatnými známymi opevneniami⁷⁴, s opevneniami Normanov, merovejskými, karolínskymi⁷⁵ alebo moravskými.⁷⁶ Bola teda pre zapisovateľa „nová“; vekom rovnakými, ak nie mladšími, boli aj všetky zničené opevnenia („*moenia*“) okolitého územia.⁷⁷ Tu je zásadný rozdiel medzi oboma hradiskami, keďže jedno, z roku 871, by malo známky podobnosti s lokalitami vo Východofranskej ríši, ktoré boli považované za starobylé, a druhé, z roku 869, ich nemalo.

Ďalšou skutočnosťou je otázka, podľa akých známok/atribútov určil(i) informátor(i) a letopisec starobylosť hradiska, do ktorého vstúpil Svätopluk, ak by sme sledovali tento spôsob výkladu. Pri riešení tejto problematiky sa poukazuje na starobylé slovanské počiatky a predveľkomoravskú dôležitosť a význam⁷⁸ osídlenia hradísk na rieke Morave už v 8. storočí – naproti hradiskám za Bielymi Karpatmi⁷⁹

⁷⁰ Pozri pozn. č. 65.

⁷¹ BÍLKOVÁ, L. – FIALA, Z. – KARBULOVA, M.: *Altmährische Terminologie*, s. 322.

⁷² BÍLKOVÁ, L. – FIALA, Z. – KARBULOVA, M.: *Altmährische Terminologie*, s. 322.

⁷³ ZÖLLNER, E.: *Die politisch Stellung der Völker im Frankreich*. Wien 1950, s. 197.

⁷⁴ TŘEŠTÍK, D.: *Trh Moravanů*, s. 882 – 883.

⁷⁵ BÍLKOVÁ, L. – FIALA, Z. – KARBULOVA, M.: *Altmährische Terminologie*, s. 322.

⁷⁶ POULÍK, J.: *Velkomoravské mocenské centrum v Mikulčicích*. In: *Monumentorum tutela* 8. Bratislava 1972, s. 45 – 46.

⁷⁷ M. Kučera stavia do vzťahu Rastislavovo „*antiqua urbs*“ – „staré mesto“ – s vedľa neho vznikajúcimi pevnosťami – mestami novými. Pozri KUČERA, M.: *Slovenské dejiny. Od príchodu Slovanov do roku 1526*. Bratislava 2008, s. 82. V roku 869 analista dáva do vzťahu „nevýslovnú Rastislavovu pevnosť“ so všetkými ostatnými jemu známymi lokalitami a nie s lokalitami v priľahlom území tohto hradiska. K okolitým opevneniam „*ineffabilis Rastizi munitio*“ pozri pozn. č. 2. O okolí „*urbs antiqua Rastizi*“ nehovorí analista nič.

⁷⁸ POULÍK, J.: *Velkomoravské mocenské centrum v Mikulčicích*, s. 45 – 46. TŘEŠTÍK, D.: *Trh Moravanů*, s. 891.

⁷⁹ TŘEŠTÍK, D.: *Vznik...*, s. 107 – 109, 165. Skôr než to, že by účastník výpravy poznal vek hradísk na Morave a v Nitriansku, je pravdepodobnejšie, že si mohol uvedomovať rozdiel medzi Rastislavovými hradiskami v centrálnej časti Moravy vybudovanými v nížine, z ktorých možno jedno bolo vnímané v roku 869 ako „nové“, a dominantnými výšinnými Rastislavovými hradiskami v Bratislavskej bráne, čiže Devíne, a ako ďalej uvidíme aj Bratislave, ktoré vzhľadom na svoju polohu na rieke Dunaj mohol považovať za staršie.

– alebo na predkresťanskú kontinuitu trhu v sídle Svätoplukovom.⁸⁰ Má to svoju značnú hodnotu, no nevysvetľuje to spôsob, ako by bol prišiel spravodajca či spravodajcovia a letopisec k faktu starobylosti. Muselo to byť na základe známkov/atribútov identických s tými, ktoré poznali ako starobylé z prostredia, v ktorom žili, alebo nejakých iných výnimočných a viditeľných daností vyplývajúcich z polohy, ktoré odkazovali na minulé storočia, jemu/im známe.

Salzburský autor *Conversio Baiovariorum et Carantanorum* uvádza, že v 8. storočí, no najskôr aj v čase písania spisu, bolo v Salzburgu „zo starých dôb mnoho podivuhodne vystavaných budov a vtedy boli už takmer rozpadnuté a pokryté lesmi“⁸¹. Pisateľ diela si je tiež vedomý, že „za dávnych čias kraje južne od Dunaja na území Dolnej Panónie, ako aj ďalšie okolité krajiny patrili Rimanom, ktorí tu vybudovali mestá a opevnenia na svoju obranu a veľa ďalších stavieb, ktoré až dosiaľ možno vidieť“⁸². Tieto lokality odlišuje od Blatnohradu a kostolov postavených za „dôb Pribinových“⁸³. Severne od Dunaja jeho poznatky siahajú do časov Pribinu, keď mu tam bol posvätený kostol a potom bol zo svojho územia vyhnaný Mojmirom. Inak predtým „pustatiny na sever od Dunaja“ obývali „Huni“⁸⁴.

Vnímanie územia, v povedomí aj v písaných prameňoch spojeného s Rímskou ríšou, na ktorom sa nachádzali zvyšky stavieb z predchádzajúcich storočí, bolo prirodzene späté s dávnyimi dobami. S minulými dobami, ako to bolo uvedené v predchádzajúcom texte u Longobardov, boli späté aj iné územia, kde

⁸⁰ TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 884, 887, 890. D. Třeštík nevysvetľuje, ako vedel informátor letopisca, o ktorom nie je isté, že vstúpil do „starého Rastislavovho mesta“, o trhu, ktorý sa tam mesačne koná, a ako z neho vyvodil starobylosť lokality. Navyše je ešte otázne, či Svätoplukovo sídlo bolo aj Rastislavovým. Samotné označenie „trhu Moravanov“, ktoré D. Třeštík vníma ako jeden centrálny trh, v širšom význame – ako trhy vo viacerých moravských mestách – vníma L. Havlík a podobne aj L. Poláček. TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 869 – 890. GALUŠKA, L.: O otrocích na Velké Moravě a okovech ze Starého Města. In: *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*. Praha 2003, s. 76.

⁸¹ „... postea vero ad notitiam venit sancto pontifici Hrodberto aliquem esse locum iuxta fluvium Ivarum antiquo vocabulo iuvavensem vocatum, ubi antiquis scilicet temporibus multa fuerunt mirabiliter constructa aedificia, et tunc paene dilapsa silvisque cooperta“ (MMFH III., s. 295).

⁸² „Antiquis enim temporibus ex meridiana parte Danubii in plagis Pannoniae inferioris et circa confines regiones Romani possederunt, ipsique ibi civitates et munitiones ad defensionem sui fecerunt, aliaque aedificia multa, sicut adhuc apparet“ (MMFH III., s. 302-303).

⁸³ MMFH III., s. 312 – 316.

⁸⁴ MMFH III., s. 303, 310, 312.

etniká zanechali svoju staveľskú činnosť, ktorú v Čechách, na Morave či v nemeckom Polabí⁸⁵ uvideli ich potomkovia, prípadne im domnelo pripísali vlastnenie tejto stavby, ktorá však pochádzala z iného obdobia. Naproti tomu územie bez zostatkov takýchto stavieb, nachádzajúce sa za minulosťou i súčasnou hranicou, za riekou Dunaj⁸⁶, a navyše ležiace na vzdialenom okraji ríše – „...*ad extremos fines regni...*“⁸⁷ –, túto spätosť s dávnymi dobami u väčšiny vtedajších pisateľov nemalo, lebo ho nepoznali. Podľa Einharda, životopisca Karola Veľkého z prvej polovice 9. storočia, sídlili medzi Rýnom a Vislou, Dunajom a oceánom „cudzie (*barbaras*)“ národy.⁸⁸ S cieľom spoznať slovanských susedov ríše vzniká v 1. pol. 9. storočia aj tzv. Bavorský geograf, teda Opis miest a území na severnej strane Dunaja.⁸⁹ Východné pohraničie bolo pre Frankov v 9. storočí málo známe a jeho poznateľnosť zväčša klesala, čím hlbšie sa vstupovalo do vnútrozemia.⁹⁰ O to viac bola pre franských zapisovateľov neznáma minulosť týchto krajín. Pre prümškého opáta Regina bol „národ Maďarov... v minulých storočiach nikým nepoznaný“, a to preto, „lebo sa nikde nespomína“⁹¹. Pre rímsku kúriu bola „Panónska diecéza oddávna (*ab olim*)“ výsadou apoštolskej stolice.⁹² Ale arcibiskup Metod je „vyslaný ako legát apoštolskej stolice k pohanom“⁹³. Anglosaský panovník Alfréd Veľký má v 2. pol. 9. storočia vedomosť o tom, že na území Dákov boli predtým Góti.⁹⁴ Pasovský falzátor Pilgrim sa v 70. rokoch 10. storočia dovoľáva dôb Rimanov a Gepidov⁹⁵ a vo svojich listoch často spomína

⁸⁵ Pozri pozn. č. 69. P. Charvát nevyklučuje ani rímske stavby Mušova na južnej Morave. Pozri CHARVÁT, P.: *Zrod Českého státu (568 – 1055)*. Praha 2007, s. 90.

⁸⁶ Už v časoch starovekých Grékov tvoril Dunaj hranicu, pokiaľ siahali ich znalosti. Pozri PRAMENE K DEJINÁM SLOVENSKA A SLOVÁKOV I. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Bratislava 1998, s. 22.

⁸⁷ Územia Moravy a Nitrianska boli z pohľadu Východofranskej ríše v jej rámci, no reálne to tak nebolo. Porov. MMFH IV., *Decreta synody Maguntiensis*, s. 34 – 35. Tak aj gróf Isanrich sa dáva na útek až k Moravanom: „... *fugam iniit et ad Marahenses usque confugit*“ (Ann. Fuld. ad a. 899, MMFH I., s. 129).

⁸⁸ MMFH II., *Einhardi vita Karoli Magni*, s. 23. O vtedajšom delení Európy na jej vyspelú a „barbarskú“ časť za bývalou rímskou hranicou na Rýne a Dunaji pozri aj SLÁMA, J.: *Počátky přemyslovského státu*, In: *České země v raném středověku*. Praha 2006, s. 39.

⁸⁹ MMFH III., s. 285 – 291.

⁹⁰ TŘEŠTÍK, D.: *Vznik...*, s. 34 – 35.

⁹¹ „... *gens Hungarum... retro ante seculis ideo inaudita quia nec nominata...*“ (Reginonis Cronicon ad a. 889, MMFH I., s. 141 – 142).

⁹² List Jána VIII. Ľudovítovi Nemcovi z r. 873. MMFH III., *Epistolae* 46, s. 159.

⁹³ Moravanom s nitrianskymi Slovienmi aj Slovanom všeobecne. List Jána VIII. freisinskému biskupovi Annonovi z r. 873. MMFH III., *Epistolae* 51, s. 169.

⁹⁴ *Kníha ktorá sa nazýva Orosius* (MMFH III., s. 338).

⁹⁵ MMFH III., *Epistolae* 122, s. 257.

„starobylosť (*antiquus*)“ ako základný argument pre jeho domnelé Loršské arcibiskupstvo, v skutočnosti biskupstvo, ktoré malo zahŕňať aj Panóniu; do tých čias zaraďuje z vypočítavosti neoprávnené aj Moravu.⁹⁶ Biskupstvá tohto domnelého arcibiskupstva hľadá aj na miestach takých zvyškov kostolov a stavieb, ktoré podľa neho svedčia o bývalých sídlach biskupstva.⁹⁷ Pre nás je zaujímavé aj Pilgrimovo odlišovanie „novších čias“ pre dobu ustanovenia salzburského arcibiskupa Arna v závere 8. storočia od „dávno uplynulých“ antických čias.⁹⁸ Apoštolská stolica vyvíjala podľa Jána VIII. „oddávna (*antiquitus*)“ svoju činnosť na území Itálie, ostatných západných provincií aj v celom Ilyriku a kostoloch, ktoré sa tam nachádzali.⁹⁹ Pri Chersone, na mieste, ktoré ležalo „na hraniciach ríše rímskej“ s „barbarskými kmeňmi“ a ktoré bolo neskôr „opustené a stalo sa neobývateľným“, mal sa opakovať podľa pápežského bibliotekára Anastázia pri predpokladaných ostatkoch sv. Klementa „od dávnych dôb (*multis retro temporibus*)“ zázrak.¹⁰⁰ Byzantský cisár Lev VI. Múdry vie o „dávnych časoch“ spreď niekoľkých storočí, keď „slovanské kmene... bývali vo svojej vlastnej zemi za Dunajom“ a Byzantínci „zažili s nimi mnoho nepokojov a vojen“¹⁰¹.

Podobne ako na neznáme územie alebo etnikum (oproti známej krajine či kmeňu) sa pojmy známeho a neznámeho vzťahovali aj na lokálne body. Hrad Herilungoburg ležiaci „*in provintia Auarorum*“ tam bol podľa súčasníkov z 1. tretiny 9. storočia „oddávna (*antiquitus*)“¹⁰², teda i v časoch pred Slovanmi aj Avarmi. Rastislavovo „*ineffabilis munitio*“ bolo tiež známe („*illa*“), no nemalo väzbu na nijakú inú letopiscovi známu lokalitu, čiže nemalo ani pre neho známu minulosť.

Stavebná činnosť Rimanov bola v Panónii dobre badateľná aj po niekoľkých storočiach.¹⁰³ Mohučský autor a jeho informátor(i) tiež museli poznať

⁹⁶ MMFH III., s. 257 – 258, 269, 270 – 271, 275, 276, 277.

⁹⁷ MMFH III., *Epistolae* 122, s. 259.

⁹⁸ „*Modernis autem nec multum retro elapsis temporibus, vacante ab apostolico vicario Bavvariorum regno, Arno primus sancte Salziburgensis ecclesie subrogatur archiepiscopus*“ (MMFH III., *Epistolae* 129, s. 269).

⁹⁹ „*Nam non solum intra Italiam ac ceteras Hesperies provincias, verum etiam intra totius Illyrici fines consecrationes ordinationes et dispositiones apostolica sedes patrare antiquitus consuevit, sicut nonnulla regesta et conscriptiones synodales atque ipsarum quoque plurima ecclesiarum in his positarum monumenta demonstrant*“ (List Jána VIII. anckskému biskupovi Pavlovi, MMFH III., *Epistolae* 49, s. 163 – 164).

¹⁰⁰ MMFH III., *Epistolae* 60, s. 178 – 179.

¹⁰¹ Lev VI. Múdry, *Vojnová taktika*, MMFH III., s. 357, 360 – 361.

¹⁰² MMFH III., *Diplomata* 12, s. 30.

¹⁰³ STEINHÜBEL, J.: *Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*, s. 62 – 66.

pozostatky rímskej stavebnej činnosti aspoň z niekoľkých lokalít Východofranskej ríše.¹⁰⁴ Vojsko, postupujúce na východ popri Dunaji, samo išlo určite sčasti a možno až úplne k samotnému „*urbs antiqua Rastizi*“ po využívanej rímskej ceste.¹⁰⁵ Pri nami skúmanej lokalite, označenej ako „starobyľá“, pravdepodobne boli zvyšky stavebnej činnosti, ktoré si v jej okolí všimol človek podávajúci o tom správu zapisovateľovi. Nemuseli to byť práve zvyšky mohutnej pevnosti, akou bola napríklad Vincentia, ktorej trosky poznal ešte v 80. rokoch 13. storočia uhorský kronikár Šimon z Kézy.¹⁰⁶ Možné stretnutie sa so zvyškami predslovanskej staviteľskej činnosti v blízkosti hradiska, do ktorého vstúpil Svätopluk, mohlo byť pre účastníka udalostí a zapisovateľa dôvodom na priradenie hradiska aj okolitého územia k „starobyľým“. Bol by to pre nich dôkaz, že oblasť, ktorá mala spätosť s predchádzajúcimi dobami a kultúrami, presahovala stredný Dunaj, a to buď hneď za riekou v Bratislavskej bráne, alebo až do Dolnomoravského úvalu. No zaiste sa letopiscov spravodajca v tomto prípade nestretol s podobným typom hradieb, od ktorých by odvodzoval ich starobylosť, ako to bolo napríklad v roku 894 pri hradbách Bergama, postavených „za starodávna (*antiquitus*)“¹⁰⁷. Podobnosť bola v iných – už spomínaných alebo následne uvedených – skutočnostiach.

Druhým dôvodom vnímania starobylosti hradiska mohla byť aj jeho samotná poloha. Ak mala lokalita niektoré osobitné a viditeľné znaky, mohla byť cez ne vnímaná aj v nadväznosti na minulosť. Tu sa dve najvýznamnejšie hradiská v oblasti Bratislavskej brány zreteľne líšia od tých na rieke Morave, prípadne v Podyjí, z ktorých isto aspoň jedno, to, ktoré bolo „*omnibus antiquissimis dissimilem*“, nemohol letopisec prirovnať ani k jednému inému jemu známemu mestu. Ako dominantné vyvýšeniny so strategickou polohou, navyše ležiace v 9. storočí na veľmi dôležitej križovatke transkontinentálnych magistrál, dvoch hlavných suchozemských komunikácií Európy, Podunajskej a Jantárovej cesty¹⁰⁸, v dobe života priameho účastníka udalostí nachádzajúce sa na hrani-

¹⁰⁴ BÍLKOVÁ, L. – FIALA, Z. – KARBULOVÁ, M.: Altmährische Terminologie, s. 321 – 322.

¹⁰⁵ K antickej ceste popri Dunaji pozri TŘEŠTÍK, D.: *Vznik...*, s. 150, 187. MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II.*, s. 292.

¹⁰⁶ STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*, s. 176.

¹⁰⁷ *Annales Fuldenses*, s. 123.

¹⁰⁸ KOLNÍK, T.: Stredné Podunajsko – priestor križovatiek kultúr a obchodných ciest od konca staršej železnej doby po sťahovanie národov. In: *Historický zborník č. 13*, 1/2007, s. 13 – 14. ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, s. 210, 212. MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha 2002, s. 325; k pomerne dlhodobej stálosti diaľkových komunikácií pozri s. 330 – 331. K veľkému významu brodu

ciach Východnej marky a Moravy, ktoré vtedy tvorila rieka Dunaj, aj predtým hranica antického a barbarského sveta¹⁰⁹, sa tu zreteľne vynímajú devínske bralo a bratislavská hradná výšina. V tejto súvislosti si mohli súčasníci, nachádzajúci sa v okolí týchto lokalít týčiacich sa nad Dunajom, uvedomovať ich využívanie v predchádzajúcich dobách.

V jednotlivých dejinných obdobiach bola dôležitosť Devína ako významnej lokality prakticky rovnaká.¹¹⁰ Devínske bralo alebo – ako ďalej uvidíme – aj bratislavská hradná výšina spolu s okolím nemuseli byť súčasníkom vnímané (pri hľadaní umiestnenia dvoch najznámejších bezmenných Rastislavových hradísk z rokov 869 a 871) len z vojenskotaktického aspektu¹¹¹, ale skôr zo širšieho zorného uhla, ktorého faktory odkazovali prítomného obyvateľa Východofranskej ríše na význam a využívanie miesta v minulosti. A nemôžeme vylúčiť ani to, že sa účastník výpravy stretol pri tej istej lokalite s prvou skutočnosťou, teda so zvyškami predslovanskej stavby, a uvedomil si aj výraznú geograficko-komunikačnú a strategickú polohu lokality vo vtedajších aj predchádzajúcich časoch.

„*Urbs antiqua Rastizi*“ najskôr nebola ani „*antiquissimis*“, teda rímska, taká, aké poznal zapisovateľ, mala len – ako „*antiqua*“ – niektoré znaky starobylosti, a nebola ani „*omnia dissimilem*“, tak ako „*ineffabilis Rastizi munitio*“, teda nemala u letopisca inú paralelu. „*Urbs antiqua Rastizi*“ sa nachádzala medzi týmito dvomi krajnosťami. Preto je potrebné hľadať medzi Rastislavovými hradiskami tie, ktorých okolie zreteľne nadväzuje na predslovanské osídlenie.

v Bratislave pozri DVOŘÁK, P.: *Odkryté dejiny. (Predveká Bratislava.)* Bratislava 1978, s. 267. DVOŘÁK, P.: *Stopy dávnej minulosti 3. Zrod národa.* Budmerice 2004, s. 234. Podľa P. Charváta v 9. storočí mala prechádzať Podunajskom do strednej Európy aj severná vetva eurázijskej Hodvábnej cesty a zasahovať na územie Veľkej Moravy. Pozri CHARVÁT, P.: *Boleslav II. Sjednotiteľ českého státu.* Praha 2004, s. 75. D. Třeštík kladie antropogeografický stred, t. j. stred skutočného života v strednej Európe od rímskej doby až do konca 9. storočia, do oblasti Carnunta pri Bratislavskej bráne. Pozri TŘEŠTÍK, D.: Čechové. In: *Stred Európy okolo roku 1000.* Praha 2002, s. 126.

¹⁰⁹ ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Bratislava – hraničné mesto. In: *Archaeologia historica* 29. Brno 2004, s. 53.

¹¹⁰ PLACHÁ, V. – HLAVICOVÁ, J.: *Devín. Slávny svedok našej minulosti.* Bratislava 2003, s. 13.

¹¹¹ ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Osudy starých Slovanov.* Martin 1989, s. 88. Pre Devín v súvisi s rokom 869 tak robia BOROVSÝ, Š. a kol.: *Vlastivedný sprievodca po Devíne.* Bratislava 1987, s. 75 a PLACHÁ, V. – HLAVICOVÁ, J.: Devín – Dowina nad Dunajom. Mohutná pevnosť Rastislavova. In: *Historická revue*, č. 7/1993, s. 5 – 7. L. Havlík síce nespája s Devínou hradisko uvedené k roku 869, ale odmieta aj stotožnenie Devína s Dowinou z roku 864, a to aj z dôvodu nedobytnosti tejto pevnosti na sútoku Moravy a Dunaja. Pozri HAVLÍK, L.: *Velká Morava a středoevropští Slované.* Praha 1964, s. 213.

Pre okolie Mikulčíc aj Starého Města pri Uherskom Hradišti, hoci v západnej karolínskej sfére nemajú obdoby ich ranostredoveké slovanské útvary¹¹², sú predpoklady, i keď menej pravdepodobné, pre jestvovanie murovaných rímskych vojenských staníc¹¹³, a teda aj ich možných následných trosiek. Ich nájdenie by pomohlo spresniť, resp. zúžiť zostávajúci počet lokalít pre „*urbs antiqua Rastizi*“ a zároveň vylúčiť túto alebo obe lokality ako možnosť pre „*ineffabilis Rastizi munitio*“ a tiež sídelné mesto. Čo sa týka ďalších lokalít, Devín bol využívaný Rimanmi ako predsunutý pevnostný bod rímskeho limesu¹¹⁴ a v jeho okolí je čoraz reálnejší predpoklad pre dosiaľ neznámu antickú stavbu.¹¹⁵ V blízkom okolí je doložená antická stavba v bratislavskej Dúbravke.¹¹⁶

Najčastejšie sa spoločná hranica medzi Moravou a Nitrianskom kladie na hrebene Bielych a Malých Karpát, pričom v najjužnejšej časti prechádza medzi Bratislavou a Devínom.¹¹⁷ Sú však aj názory, ktoré kladú hranicu Moravy na Považský Inovec¹¹⁸, Váh¹¹⁹ alebo hranicu Nitrianska na riekku Moravu¹²⁰. Oba sú

¹¹² POULÍK, J.: *Mikulčice. Sídlo a pevnost*, s. 155. J. Poulík je zároveň opatrný pri vzájomnom prenášaní archeologických zistení z týchto prostredí a rozlišuje medzi vývojom miest vyrastajúcich na troskách rímskych a gréckych miest a slovanským svetom. Podobne pozri aj HRUBÝ, V.: *Staré Město – velkomoravský Velehrad*. Praha 1965, s. 369.

¹¹³ J. Poulík predpokladá rímsku stanicu či stanice v Pomoraví. Pozri POULÍK, J.: *Velkomoravské mocenské centrum v Mikulčicích*, s. 32 – 33. L. Galuška a L. Poláček v tom vidia malú pravdepodobnosť a predpokladajú dovoz rímskych tehál na Moravu z rímskych stavieb na Dunaji. Pozri GALUŠKA, L. – POLÁČEK, L.: *Církevní architektura v centrální oblasti velkomoravského státu*. In: *České země v raném středověku*, s. 119.

¹¹⁴ HULÍNEK, D. – PLACHÁ, V.: *Rímske stavby na Devíne vo svetle najnovších archeologických výskumov*. In: *Bratislava XII*, 2000, s. 38.

¹¹⁵ TURČAN, V.: *Osídlenie okresu Pezinok a Bratislavy v dobe rímskej*. In: *Carnuntum – Gerulata*. Pezinok 2008, s. 136. ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava 1993, s. 255. PLACHÁ, V. – HLAVICOVÁ, J. – KELLER, I.: *Slovanský Devín*. Bratislava 1990, s. 33.

¹¹⁶ ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, s. 250 – 255. TURČAN, V.: *Osídlenie okresu Pezinok a Bratislavy v dobe rímskej*, s. 137.

¹¹⁷ MMFH I., s. 103, pozn. 15. STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*, s. 30. R. Marsina kladie hranicu kniežatstiev na Biele a Malé Karpaty a nevylučuje, že južná časť dnešného slovenského Záhoria mohla patriť k Nitriansku. Pozri MARSINA, R.: *Metodov boj*, s. 27. M. Kučera kladie hranicu Nitrianska tiež na Biele a Malé Karpaty, ale najbližšie k nej mali podľa neho byť Mikulčice. Pozri KUČERA, M.: *Postavy...*, s. 132, 133. Devín a Bratislava mali k hranici kniežatstiev, prirodzene, oveľa bližšie.

¹¹⁸ Čo sa týka južnej časti, Z. Měřínský ponecháva ako možnosť dosah Svätoplukovho Nitrianska až k Bratislavskej bráne. Pozri MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II.*, s. 134, 345, 350.

¹¹⁹ POULÍK, J.: *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha 1975. s.8.

¹²⁰ RATKOŠ, P.: *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice 1988, obrazová príloha č. 1.

však málo pravdepodobné. Môžeme z nich ale prijať – vo vzťahu k umiestneniu hranice na hrebene Bielych a Malých Karpát s ukončením na Dunaji – určitú nestálosť týkajúcu sa hradísk Devína a Bratislavy a území, ktoré im patrilo. Aj z Moravy, aj z Nitrianska museli vychádzať snahy o ovládanie oboch týchto veľmi dôležitých, blízko seba stojacich strategických bodov. Hranica v týchto miestach hlavne v časoch vládnutia Rastislava a Svätopluka, ale aj Karlomanových grófov Wilhelma s Engelšalkom a Svätopluka skôr nemusela prebiehať medzi týmito dvomi hradiskami.

Bratislava, podobne ako Devín, bola dôležitým hradiskom Veľkej Moravy¹²¹, čo okrem písomných prameňov, ktoré spomínajú bitku pri Bratislave roku 907¹²², potvrdzujú aj archeologické nálezy¹²³. Trojlodňová bazilika postavená okolo polovice 9. storočia patrí svojimi rozmermi k najväčším stavbám tohto druhu na území Moravy aj Nitrianska.¹²⁴ K výnimočným patrí tiež objav svetskej paláцovej architektúry.¹²⁵ Veľmi mohutné a účinné drevozemné opevnenie celkovou materiálnou náplňou inklinuje k oblasti južnej Moravy.¹²⁶ Pritom obranné predpolie opevnenej Bratislavy tvorili hradiská v oblasti Devína.¹²⁷ Až do obdobia (najneskôr do roku 867), keď sa Svätopluk mocensky vyrovnal Rastislavovi a dosiahol s ním takmer rovnocenné postavenie¹²⁸, bolo Nitriansko podriadené Morave v ich spoločnom štáte.¹²⁹ Rastislav mohol teda mať bratislavské hradisko v rámci svojho územia pod svojou priamou správou.¹³⁰ K názoru, že obe v rámci celej krajiny významné a veľmi blízko hradiská mali jedného majiteľa aspoň v istých obdobiach 9. storočia, môže čosi povedať aj pomerne súvislé osídlenie

¹²¹ ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, s. 302.

¹²² *Annales Iuvavensis maximi ad a. 907*, MMFH I., s. 135.

¹²³ Z nedávnych je to objav rozmernej drevozemnej stavby vo Vydrici. Pozri JELÍNEK, P.: Výskum bratislavského Podhradia – Vydrice. In: *Historická revue*, č. 8/2008, s. 123 – 124.

¹²⁴ ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*. Bratislava 1975, s. 73, 74, 114.

¹²⁵ ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*. Bratislava 1975, s. 87.

¹²⁶ T. Štefanovičová kladie jeho vznik pred postavenie murovaných architektúr. Pozri ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*, s. 50, 55.

¹²⁷ ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*, s. 115. ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Osudy starých Slovanov*, s. 92.

¹²⁸ Najneskôr do roku 867. Pozri MARSINA, R.: Svätopluk, legenda a skutočnosť. In: *SVÄTOPLUK 894 – 1994*, ed. R. Marsina – A. Ruttkay. Nitra 1997, s. 157.

¹²⁹ STEINHÜBEL, J.: Mojmirovská pečať veľkomoravskej minulosti. In: *Historická revue*, č. 9/1993, s. 6.

¹³⁰ M. Ruttkay predpokladá, že oblasť Bratislavskej brány patrila v 9. storočí pod Moravské, nie Nitrianske kniežatstvo. Pozri RUTTKAY, M.: Vývoj osídlenia na strednom Dunaji v 6. – 12. storočí. In: *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra 2002, s. 49.

tvoriace prepojenie medzi bratislavskou a devínskou sídliskovou aglomeráciou.¹³¹ V samotnej Bratislave sú pre jestvovanie rímskej stavby v podhradí predpoklady¹³², no stále bez istých dôkazov¹³³, hoci na hradnej výšine boli najnovšie odkryté antické stavby.¹³⁴

III.

Tretím slovom, ktorým letopisec označil nami skúmanú lokalitu, je „*Rastizi*“, čím privlastnil menom neznáme hradisko Rastislavovi. Zapisovateľ opäť, ako pri väčšine hradísk mimo jednotlivých častí bývalej Franskej ríše, nepoznal vlastné meno málo spomínaných lokalít a siahol po privlastňovacom prídavnom mene, keďže hradisko malo spätosť s Rastislavom. Výnimočné je aj použitie privlastňovacieho prídavného mena osoby pre menom neznámu lokalitu vo Fuldských análoch, ktoré sa vyskytuje na týchto z pohľadu ríše málo známych územiach ako „*civitas Wiztrachi ducis*“, „*ineffabilis Rastizi munitio*“ či „*urbs antiqua Rastizi*“. Vlastným menom bola z veľkomoravských lokalít z pohľadu Východofranskej ríše známa jedine Dowina v roku 864. „*Ineffabilis munitio*“ s lokalizáciou do priestoru Dolnomoravského a Dyjsko-svrateckého úvalu¹³⁵ bolo tiež „*Rastizi*“. Rastislavovi mohlo byť priradené účastníkom udalosti a zapisovateľom ako „*urbs*“ ktorékoľvek z najvýznamnejších hradísk ním ovládanej časti krajiny, teda i jedno z oboch hlavných hradísk Bratislavskej brány. Pri Devíne je navyše k dispozícii aj fakt, že Rastislav bol pri ústí Moravy do Dunaja už raz obliehaný¹³⁶, a teda povedomie o Rastislavovi a Devíne muselo byť známe priamym účastníkom či tým, ktorí o udalosti z augusta 864 počuli, hoci s jeho vlastným menom to tak byť nemuselo. Viaceré hrady slavónskeho kniežaťa

¹³¹ ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Bratislavský hrad v 6. – 9. storočí. In: *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava 1986, s. 107 – 108.

¹³² ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, s. 237, 240. ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: *Dóm sv. Martina v Bratislave*. Bratislava 2004, s. 21. PRAMENE K DEJINÁM SLOVENSKA A SLOVÁKOV I., s. 165.

¹³³ TURČAN, V.: Osídlenie okresu Pezinok a Bratislavy v dobe rímskej, s. 136.

¹³⁴ <http://www.obnova.sk/clanok-2907.html>, 31.8.2009

¹³⁵ MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II.*, s. 347. Môže ísť aj o hradisko nie totožné s centrálnymi aglomeráciami na rieke Morave.

¹³⁶ Dôvod Rastislavovej prítomnosti v auguste r. 864 na Devíne vysvetľuje D. Třeštík ako momentálne zaskočenie a prekvapenie Rastislava na tomto mieste, keďže sledoval pohyby Ľudovíta Nemca. Pozri TŘEŠTÍK, D.: *Vznik...*, s. 187 – 188. Reálnejší však bude jeho cieľný pobyt na tejto strategickej pohraničnej pevnosti, tak ako to (vrátane malého úspechu Ľudovítovskej výpravy) analyzuje J. Steinhübel. Pozri STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*, s. 124 – 127.

Ľudovíta boli vnímané ako „jeho“¹³⁷. Bližšie k spôsobu písania Fuldských letopisov nás môže priviesť aj záznam o lokalite, kde bol Rastislav „opevnený veľmi pevnou hradbou“, ktorá nedostala prívlastňovacie prídavné meno či zámeno od Rastislava.¹³⁸ To, aké bolo postavenie samotného Devína medzi hradiskami Rastislavovej Moravy, zostáva nateraz otvorené.¹³⁹ Za isté však môžeme pokladať, že Devín bol Rastislavovým kniežacím hradiskom.¹⁴⁰ To je možné predpokladať aj o Bratislave.

Zjednotenie „*ineffabilis Rastizi munitio*“ a „*urbs antiqua Rastizi*“ by mali podľa niektorých interpretácií podložiť Xantenské anály, spomínajúce k roku 872 „veľmi silne opevnené mesto (*civitas munitissima*)“, v ktorom sa dlho bránili moravskí bojovníci.¹⁴¹ Správa hovorí aj o udalostiach z predchádzajúceho roku, avšak nie

¹³⁷ „Fortunatus patriarcha Gradensis, cum a quodam presbitero suo nomine Tiberio apud imperatorem fuisset accusatus, quod Liudewitum ad perseverandum in perfidia, qua coeperat, hortaretur eumque ad castella sua munienda artifices et murarios mittendo iuaret et ob hoc ad palatium ire iuberetur...“ (Annales Regni Francorum ad a. 821, post editionem G. H. Pertzii recognovit F. Kurze, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi. Hannoverae 1895, s. 155).

¹³⁸ Hoci nemožno vylúčiť, že mohlo ísť aj o centrálné hradisko Rastislavovej Moravy. D. Třeštík, ktorý stotožňuje lokality bez vlastného mena vo Fuldských análoch z rokov 869 a 871 a pokladá ich za Rastislavovo jediné sídelné hradisko, zlučuje s týmto centrálnym hradiskom, na rozdiel od svojho predchádzajúceho opačného postoja, aj túto ďalšiu bezmennú lokalitu, kde sa Rastislav bránil v roku 855. Pozri TŘEŠTÍK, D.: *Vznik...*, s. 164 – 165. TŘEŠTÍK, D.: *Trh Moravanů*, s. 881 – 882.

¹³⁹ Pôvodne V. Plachá, J. Hlavicová a I. Keller brali viac do úvahy strategickú polohu Devína na hraniciach krajiny oproti lokalitám na centrálnych územiach. Pozri PLACHÁ, V. – HLAVICOVÁ, J. – KELLER, I.: *Slovanský Devín*, s. 102, 122. Neskôr autorky označujú Devín, naopak, za kniežacie sídlo (popri hlavnom sídle na centrálnej Morave?). Pozri PLACHÁ, V. – HLAVICOVÁ, J.: *Devín. Slávny svedok našej minulosti*, s. 39. Tak aj PLACHÁ, V. – HLAVICOVÁ, J.: *História archeologických výskumov Devínskeho hradu* (2. časť). In: *Historický zborník* 18, č. 1/2008, s. 114. No v reakcii na knihu Eleny Šubjakovej, ktorá často narába s nepodloženými teóriami, nepresnosťami a želaniami, opäť zdôrazňujú rozdiel medzi Devínom a lokalitami vo vnútrozemí. Porov. ŠUBJAKOVÁ, E.: *Devingrad – dedičstvo našich otcov*. Bratislava 2007. PLACHÁ, V. – HLAVICOVÁ, J.: *Pravda o Devíne*. In: *Historická revue*, č. 10/2007, s. 41. Najnovšie taktiež PLACHÁ, V. – HLAVICOVÁ, J.: *Byzantská ríša a Devín*. In: *Historická revue*, č. 6/2009, s. 66. Rozdiel medzi Devínom a z významných veľkomoravských lokalít napr. blízkou Bratislavou nemožno zatiaľ jasne konštatovať. Otázka sídliskovej aglomerácie v oblasti Devína doteraz nie je jednoznačne zodpovedaná. Pozri HULÍNEK, D.: *Najvýznamnejšie centrá Veľkej Moravy*, s. 7, 14 – 15.

¹⁴⁰ PLACHÁ, V. – HLAVICOVÁ, J. – KELLER, I.: *Slovanský Devín*, s. 122.

¹⁴¹ „Iterum regnum Margorum e manibus Karломanni per quendam euisdem gentis Sclavum elabuit, et grandis exercitus de parte Karломanni cecidit. Eodem anno infestatio

celá. Ak by celý text zaznamenával udalosti z roku 871, protirečil by si v prvom rade sám so sebou. Keď prvá časť opisuje víťazstvo pri „*urbs antiqua Rastizi*“, nemôže druhá časť hovoriť o tej istej udalosti v opačnom význame. V zásade však hradisko „*civitas munitissima*“ a Moravia, ktorých tam zahňalo znovu zhromaždené franské vojsko, boli výnimočne, ale predsa „dlho“ obliehaní.¹⁴² Svätopluk, ešte keď franské vojsko stavalo tábor, po vstupe do „*urbs antiqua Rastizi*“, teda „ihneď“, porušil vernosť a napadol Bavorov¹⁴³, čo aj samo osebe predpokladá veľmi krátky časový úsek a využitie momentu prekvapenia. Druhá správa, aj vzhľadom na oddelenie od prvej staťou o zničení Chrámu sv. Petra vo Wormse bleskom, náleží najskôr do roku 872, t. j. do roku zvolenia pápeža Jána VIII., o čom sa zmieňuje nasledujúci príľahlý text.¹⁴⁴ Druhá časť zmienky Xantenských análov k roku 872 teda isto nehovorí o udalostiach z predchádzajúceho roku, čo však úplne nevylučuje, že mohlo ísť o totožnú lokalitu pre „*urbs antiqua Rastizi*“ a „*civitas munitissima*“, len Xantenské anály to nemôžu priamo potvrdiť. Možno nám však odkazujú na jednu z mála moravských lokalít, ktorá mala dispozície na obliehanie a už raz bola v roku 864 istý čas obliehaná – vtedy

tonitruorum et ymbrium atque grandinum humano generi nocuit nimium in frugibus et aedificiis. Vangionae civitatis, nuper a novo restaurata per Samuelem episcopum et abbatem monachorum sancti Nazarii, ictu fulminis prostrata atque succensa est. Iterum ingens exercitus ex omni parte Francorum collectus est contra Margos. Qui hostes fugaverunt et in civitatem munitissimam propulerunt. Ibique obsessi diu grande dampnum sustinuerunt. Et Karlomannus frequenter patriam vastavit. Item eodem anno Adrianus papa obiit, et successit in locum eius vir preclarus, nomine Iohannes. Guntio episcopus Vangionensis obiit, et successit in locum eius Adhelhelmus iuvenis de titulo sancti Cyriaci martyris Christi“ (Annales Xantenses, rec. B de Simson, SRG, Hanoverae et Lipsiae 1909, s. 30 – 31). L. Bílková, Z. Fiala, M. Karbulová a následne ďalší spájajú obe zmienky o Moravanoch s udalosťami okolo Svätoplukovho návratu z Karlomanovho zajatia v roku 871. Pozri BÍLKOVÁ, L. – FIALA, Z. – KARBULOVÁ, M.: Altmährische Terminologie, s. 318, 320. TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 883. POULÍK, J.: Mikulčice. Sídlo a pevnost, s. 158.

¹⁴² Podľa D. Třeštíka sa franské vojská zásadne nepúšťali do systematického obliehania nedobytných slovanských hradísk. Pozri TŘEŠTÍK, D.: *Vznik...*, s. 165, 173, 188. TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*. Praha 1997, s. 88, 182. Rovnaký názor má aj L. Galuška. Pozri GALUŠKA, L.: *Slované doteky předků*. Brno 2004, s. 76. K výnimkám tiež patril obliehaný Canburg v Čechách. Pozri Chronicon Moissiacense ad a. 805, MMFH I., s. 58. V roku 864 bola obliehaná Dowina a v r. 871 si franské vojsko chystalo poľný tábor na obliehanie „*urbs antiqua Rastizi*“.

¹⁴³ Ann. Fuld. ad a. 871, MMFH I., s. 106.

¹⁴⁴ Annales Xantenses, s. 31.

s úspešným výsledkom. Obe správy Xantenských análov sú hodnoverné a vzhľadom na iné pramene samostatné¹⁴⁵ a voči sebe navzájom nezávislé.

Zásadne vypovedajú o lokalite, v ktorej čakal Slavomír Karlomanovo vojsko pod vedením Svätopluka, aj samotné osoby Karlomanových grófov Wilhelma a Engelšalka. Ak nie obaja, tak istotne jeden z bratov sa zdržiaval v čase odporu Slavomíra v strategicky výnimočnom „nevýslovnom“ opevnení Rastislavovej a teraz Karlomanovej Moravy, čo platí aj o sídelnom meste Moravy, ak nejde o jednu a tú istú lokalitu. Ak by boli dve či tri najvýznamnejšie hradiská na centrálnej Morave dobyté Slavomírovým vojskom alebo tiež ak by boli obaja (alebo jeden z bratov) porazení v otvorenom boji mimo hradísk, neboli by Slavomírovi vojaci ušetrili život jedného z nich, tak ako sa to stalo o krátky čas po návrate Svätopluka.¹⁴⁶ Ináč povedané, „*ineffabilis Rastizi munitio*“ a aj hlavné sídelné mesto, ak neboli totožné, museli byť ako „alfa“ (a „beta“?) Rastislavovej Moravy bytostne zviazané so životom a smrťou Wilhelma a Engelšalka práve v čase Slavomírových útokov. Strediská na centrálnej Morave, prípadne „*ineffabilis Rastizi munitio*“, ležiace mimo toku Moravy, boli pre pobyt oboch bratov – z dôvodu najväčšieho významu v krajine – aj najpravdepodobnejšie. Na ostatných dôležitých moravských hradoch boli franské posádky. Ak už boli franskí bojovníci vo vnútri hradieb, robili všetko pre to, aby tam ostali aj naďalej. Toto platí zvlášť o „onej“ všeobecne známej a „nevýslovnej“ nedobytej pevnosti, ktorú museli mať bratia osobitne na zreteli, ako aj o sídelnom meste Moravy, ak neboli tieto dve lokality totožné. Ani pre Slavomírove oddiely nebolo ľahké dobyť obsadené hradiská späť. Boli v podobnej pozícii ako franské vojská v inom čase na tých istých miestach. Wilhelm a Engelšalk museli však navyše urobiť potrebné opatrenia, aby neboli ohrození aj z vnútra hradieb. Blízky Svätoplukov príbuzný, kňaz Slavomír, nebol ustanovený v žiadnom z Rastislavových, Wilhelmom a Engelšalkom „obsadených miest (*obsessis civitatibus*)“, ale len v dovtedy Svätoplukom ovládanom *civitas* v Nitriansku. Bolo mu zverené dovtedajšie Svätoplukovo „*ducatum*“¹⁴⁷. Pri určení hradiska, resp. územia, kde bol ustanovený Slavomír, sú rozhodujúce pre lokalizáciu „*urbs antiqua Rastizi*“ Wilhelmom a Engelšalkom obsadené a neobsadené hradiská (v čase Svätoplukovho zajatia)

¹⁴⁵ BÍLKOVÁ, L. – FIALA, Z. – KARBULOVÁ, M.: Altmährische Terminologie, s. 320. TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 883.

¹⁴⁶ Annales Bertiniani ad a. 871, MMFH I., s. 79.

¹⁴⁷ Ann. Fuld. ad a. 871, MMFH I., s. 106. STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo, s. 129. Slavomír musel byť ustanovený v neobsadenom hradisku mimo Wilhelmom a Engelšalkom ovládaných hradísk, odkiaľ ich mal Slavomír odstrániť.

a „*ducatum*“ zverené Slavomírovi. Otázka Svätoplukovho vládnutia na Morave po Rastislavovom uväznení nie je doteraz spoľahlivo vyriešená, hoci pravdepodobnejšie je, že Svätoplukovi ostalo len jeho pôvodné panstvo vo východnej časti krajiny a západnú, patriacu predtým oslepenému Rastislavovi, spravovali Wilhelm a Engelšalk.¹⁴⁸ Je nepochybné, že Svätopluk sa vrátil späť ako knieža svojho Nitrianska, kde vypukla po jeho domnejšej smrti vzbura. Nitriansko dostal od Karlomana naspäť. Či mu teda v dobe pred zajatím a pri prepúšťaní patrila aj Morava, zostáva otázne. S veľkou pravdepodobnosťou sa tam, do centra svojho kniežatstva¹⁴⁹, hoci úplne nemožno vylúčiť ani centrálné moravské hradisko, vrátil

¹⁴⁸ HAVLÍK, E. L.: Velká Morava a Franská říše. In: *Historické štúdie VIII*. Bratislava 1963, s. 147. Opačný názor o Svätoplukovej vláde aj nad Moravou po odchode Karlomana ponúka D. Třeštík na základe zmienky tendenčného listu bavorského episkopátu z roku 900. Pozri TŘEŠTÍK, D.: *Vznik...*, s. 199. MMFH III., Epistolae 109, s. 235. Nevieme však presne, ktorého obdobia veľkomoravských dejín sa uvedená zmienka o východofranských grófoch v liste môže týkať. Z. Měřínský ju zaraďuje ku krízovým chvíľam z rokov 846, 864 a 871 – 872, eventuálne k určitému časovému úseku v dobe Mojmir I. okolo rokov 830 – 846. Pozri MĚŘÍNSKÝ, Z. *České země II.*, s. 357. Môže sa však tiež vzťahovať na dobu písania listu oveľa bližšie záverečnému obdobiu 9. storočia, keď od roku 898 opäť nastalo nepriateľstvo s Východofranskou ríšou a aj rozpory medzi Svätoplukovými synmi. Podľa R. Marsinu v rokoch 894 – 898 mohli niektoré nevyhnutné biskupské funkcie vykonávať chorepiskopi z bavorskej cirkevnej provincie. Pozri MARSINA, R.: Štúdie k slovenskému diplomatáru I. In: *Historické štúdie 16*, 1971, s. 88, pozn. 369. Z. Měřínský za realitu tohto silne tendenčného listu považuje nepriateľstvo Moravanov s Frankmi a Bavormi, ktoré kulminovalo práve v posledných rokoch vlády Svätopluka I. a po jeho smrti. Pozri MĚŘÍNSKÝ, Z. *České země II.*, s. 557, 934 – 935, 937. Vtedy Moravania tiež isto neodvádzali poplatky ríši, ako to bolo často dovtedy, cez východofranských grófov. Pozri RATKOŠ, P.: Cenný prírastok k prameňom o Veľkej Morave. In: *Slovenská archivistika II.*, 1976, č. 2, s. 177 – 179. STEINHÜBEL, J.: Veľká Morava a bavorské pohraničie v rokoch 871 – 901. In: *Byzantinoslovaca I*. Bratislava 2006, s. 145, 153. Slová o odvracaní a znevažovaní kresťanstva sa mohli týkať zriadenia metropolitnej cirkvi na Veľkej Morave, čo bavorskí biskupi považovali za rozkol a hlavný dôvod napísania tohto listu, a taktiež sa týkali spolčovania Mojmirových Slovienov s Maďarmi. V spomínanej pasáži listu by teda mohlo ísť aj o toto obdobie záveru 9. storočia. Ak by však aj napriek týmto názorom bavorskí biskupi písali o dobe spred troch desaťročí, keď v rokoch 870 – 871 bola Rastislavova Morava obsadená franským vojskom, museli „onou zemou“ myslieť jedine Svätoplukovo Nitriansko, kam by markgrófi zasahovali svojou činnosťou. Bavorskí biskupi tiež považovali Nitriansko za prirodzenú súčasť Pasovskej diecézy, čo presvedčivo dokázal J. Steinhübel. Pozri STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*, s. 404, pozn. 727. K príslušnosti Nitrianska k Pasovu po dobe okolo r. 830, resp. 833 pozri aj MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II.*, s. 134 – 141, 503 – 521.

¹⁴⁹ Najpravdepodobnejšie ide o Nitru, ale úplne nemožno vylúčiť ani Bratislavu, ako to robí D. Třeštík a najnovšie aj M. Kučera, ktorí ponechávajú ako možnosť Bratislavu – okrem Nitry – ako centrum Svätoplukovho kniežatstva. Pozri TŘEŠTÍK, D.: *Vznik...*, s. 195; KUČERA, M.: *Slovenské dejiny I.*, s. 79.

aj Svätopluk, „poctený kráľovskými darmi“¹⁵⁰, aby formálne prevzal späť svoju vládu. Takto vyvrátil dôvod ustanovenia Slavomíra, ktorým bola jeho predpokladaná smrť. No Slavomírove záväzky zostávali naďalej v platnosti, lebo pri návrate Svätopluka na čele franských jednotiek bolo zjavné, že markgrófi a Karlomanove oddiely budú naďalej okupovať Moravu; preto ostával v ním obsadenom „*urbs*“.

Osoby Wilhelma a Engelšalka boli pre Slavomírových bojovníkov prvoradé pre získanie nimi ovládanej časti Moravy, podobne ako pre Ľudovíta Nemca, resp. jeho syna Karola bol už v roku 869 hlavným cieľom výpravy Rastislav¹⁵¹, ktorého odstavením po vydaní Svätoplukom v roku 870 získal Karloman kráľovský poklad a celú Moravu. Podobne pre oboch bratov a možno tiež i Karlomana bola rozhodujúca osoba Svätopluka pre úplné ovládnutie stredodunajského priestoru Východofranskou ríšou.¹⁵² Na získanie Nitrianska mohli grófi vzťahovať aj istý právny nárok cez Pribinovu manželku, pochádzajúcu z ich rodu.¹⁵³

Vyhnať bratov Engelšalka a Wilhelma aj s ich oddielmi, nekompromisne uplatňujúcimi a rozširujúcimi svoju moc¹⁵⁴, „z obsadených miest“ bolo kľúčovou úlohou Slavomírových útokov.¹⁵⁵ Aj Wilhelm, aj Engelšalk, sú však pri príchode Karlomanovho vojska vedeného Svätoplukom živí.¹⁵⁶ To znamená, že nimi prednostne držané najdôležitejšie hradiská/hradisko, a to „*ineffabilis Rastizi munitio*“ a hlavné mesto, neboli/nebolo Slavomírom obsadené. Spätosť života a smrti hlavných osôb okupačnej moci v krajine, resp. ich zajatia (v našom prípade

¹⁵⁰ Ann. Fuld. ad a. 871, MMFH I., s. 106.

¹⁵¹ GALUŠKA, L.: *Slované – doteky předků*, s. 68. Podľa L. Galušku bola hlavným cieľom výpravy priamo likvidácia Rastislava.

¹⁵² O dôvode zajatia Svätopluka markgrófmí, ktorým mala byť „druhá púška Velké Moravy“ – Svätoplukovo Nitriansko –, uvažuje aj NOVÝ, R.: *Velká Morava na plátně dějin*. Praha 2004, s. 103.

¹⁵³ K Pribinovej manželke pozri MARSINA, R.: Nitrianske knieža Pribina. In: *Historický zborník 11*, č. 2/2001, s. 19 – 21.

¹⁵⁴ „*Igitur cum duo fratres Willihalmus et Engilschalchus, terminum regni Baiowariorum in oriente a rege, id est seniore Hludovico, concessum contra Maravanos tenuerunt multaque pro patria tuenda conflictando sudasse feruntur, tandem diem ultimum huius aeris in eadem voluntate finivere permanentes...Zwentibaldus dux Maravorum, plenum doli et astutiae cerebrum, non inmemor utriusque, quanta ab antecessoribus istorum puerorum cum gente sua, usque dum ad illos terminum Baiowariorum praetenderunt, pasus sit mala...*“ (Annales Fuldenses continuatio Ratisbonensis, s. 110 – 111). RATKOŠ, P.: *Pramene*, s. 105 – 106.

¹⁵⁵ Ann. Fuld. ad a. 871, MMFH I., s. 106.

¹⁵⁶ Pozri pozn. 147.

správco Moravy, bratov Wilhelma a Engelšalka) pri jej dobýjaní a dobytí ústredného hradiska je zjavná. Tým, že Slavomírovi bojovníci nedosiahli túto prvoradú úlohu, nepopiera sa účinnosť Slavomírovho odboja, ktorý, prirodzene, spočíval v inej taktike, v záujme odstránenia franských posádok, a to ako jednotného úderu celého Slavomírovho vojska.¹⁵⁷ Samotný odpor, vznieťený v Nitrianskom „*ducatum*“¹⁵⁸, poslúžil okrem dobytia „*urbs antiqua Rastizi*“ na prepustenie Svätopluka – a „*interea* (medzitým)“¹⁵⁹ bola jeho sila stlmená.¹⁶⁰ No nemôžeme úplne vylúčiť ani možnosť, že sa v tomto hradisku franské posádky ani vôbec nenachádzali, a teda nebolo dobýjané Slavomírom, pričom Svätopluk by ho spravoval tak ako Nitriansko, čiže bez franských jednotiek, čo ale nemôže platiť, pokiaľ by šlo o centrálnu Rastislavovo hradisko alebo „*ineffabilis munitio*“, ak neboli totožné, prípadne nejaké iné osamotené civitas, taktiež značne vzdialené od hraníc so Svätoplukovým Nitrianskom, o ovládanie ktorých musel mať Karloman eminentný záujem. Výraz „*per suos*“, medzi ktorých bolo delené Rastislavovo

¹⁵⁷ Podľa A. Ruttkaya rozhodovali o výsledku väčšiny vojen drobné zrážky a taktické manévry. Taktika moravských vojsk proti Frankom spočívala v rozdrobovaní vojny so stálym znepokojovaním nepriateľa. Pozri KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: *Vojenské dejiny Slovenska I.* Bratislava 1993, s. 97 – 98. Podobne výstižne o záškodníckej bojovej technike píše aj J. Dekan, hoci podľa R. Marsinu je triedny a primitívne protifranský. Pozri DEKAN, J.: *Začiatky slovenských dejín a ríša veľkomoravská. Slovenské dejiny II.* Bratislava 1951, s. 133. MARSINA, R.: *Svätopluk*, s.163, pozn. 25. O Slavomírovom odboji v takomto význame píše aj J. Sláma. Obvyklú partizánsku vojnu viedli českí Slovania podľa Z. Měřínskeho aj v roku 805 proti franským votrelcom, podobne ako Avari v roku 791 proti ťaženiu Karola Veľkého. Pozri MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II.*, s. 64.

¹⁵⁸ KUČERA, M.: *Postavy veľkomoravskej histórie*, s. 133. STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava 2004, s. 129. Podobne aj MARSINA, R.: *Metodov boj*, s. 65.

¹⁵⁹ Ann. Fuld. ad a. 871, MMFH I., s. 106. Toto slovo nám lepšie osvetľuje celú situáciu z pohľadu reálnosti a priebehu udalostí.

¹⁶⁰ „*Illi vero adversus hostem pari intentione dimicantes et nonnullos de exercitu eius prosternentes eum fugere compulerunt*“ (Ann. Fuld. ad a. 871, MMFH I., s. 106). M. Bláhová, J. Frolík a N. Profantová nepokladajú správu o neúspešnosti povstania za nutne tendenčnú. Povstalci sa skutočne mohli podľa nich ocitnúť v defenzíve. Pozri BLÁHOVÁ, M. – FROLÍK, J. – PROFANTOVÁ, J.: *Veľké dejiny zemí koruny české*, s. 209. V takomto duchu píše aj NOVOTNÝ, V.: *České dejiny I/i*, s. 351. Podobne o neúspešnosti dobýjania moravských hradov Slavomírovými jednotkami pozri SLÁMA, J.: *K problému lokalizácie niektorých hradů raného českého středověku*, s. 119. SLÁMA, J.: *Slovanské osídlení Československa*. In: *Československé dějiny v datech*. Praha 1986, s. 42. Aj R. Marsina vidí neúspešnosť Slavomírovho zámeru vyhnúť okupačné posádky z miest a pevností podľa neho až na Slavomírom ovládané „Rastislavovo staré hlavné sídlo“. Slavomírov odboj zároveň predstavoval nepríjemnú hrozbu, na ktorej porazenie nemali dobyvačné vojská dostatok síl. Pozri MARSINA, R.: *Metodov boj*, s. 65.

územie, by tu v takomto prípade neznamenal len Wilhelma a Engelšalka, ale aj vtedy Karlomanovho podriadeného Svätopluka.¹⁶¹ Regensburský pokračovateľ o trinásť rokov vie o veľkom úsilí Wilhelma a Engelšalka pri obrane rozšírenej hranice až do posledného dňa ich života a inak tendenčný letopisec píše aj o utrpení Svätopluka a jeho ľudu, spôsobenom v tom čase bratmi.¹⁶² O úspešnosti odrazenia Slavomírovho náporu svedčia aj rozhorčené letopiscove slová o „neopatrných a namyslených“ Karlomanových bojovníkoch, ktorí „netušili nič zlého a nedostatočne sa chránili“, kde túto istotu a „radosť Noričanov z mnohých predchádzajúcich víťazstiev“ zavýšil príchod Karlomanovho vojska na čele so Svätoplukom.¹⁶³ On bol najväčšou zábezpekou Karlomana, že Morava zostane obsadená franskými vojakmi v moci Karlomana, markgrófov aj okupačných oddielov až dovtedy, kým nepochopili, že prešiel k Slavomírovi. Svätopluk si ako veliteľ Karlomanovho vojska mohol poslúžiť aj – aspoň do istej miery – znevýhodnením umiestnenia tábora, ktorý začínali stavať Karlomanovi vojaci.

Z tohto všetkého vyplýva, že Slavomírom dobyté „*urbs antiqua Rastizi*“ nebolo totožné s nedobytým strategickým moravským hradiskom „*ineffabilis Rastizi munitio*“ ani s hlavným mestom Moravy, ak posledne menované lokality nie sú identické. Išlo o dve alebo tri rôzne Rastislavove hradiská.

Ak sa prichádza k záverom, že „*urbs antiqua Rastizi*“ je centrálnym mestom celej Moravy, a to či už ako jediné, alebo jedno z viacerých hlavných miest¹⁶⁴ – podľa predpokladaného kvalitatívne vyššieho označenia „*urbs*“ u mohučského autora Fuldských análov –, resp. sa prichádza k jeho totožnosti

¹⁶¹ „... *et ordinato regno atque per suos...*“ (Ann. Fuld. ad a. 870, MMFH I., s.105).

¹⁶² Pozri pozn. č. 155.

¹⁶³ „*Sed sicut solet incautos et de se praesumentes sequi ignominia...Denique Baioarios nihil mali suspicantes et minus se observantes cum magno exercitu in castris aggressus est et multos ex eis vivos comprehendit ceteris pene omnibus occisis, exceptis his, qui se prius prudenter de castris subtraxerant; omnisque Noricorum laetitia de multis retro victoriis conversa est in luctum et lamentationem*“ (Ann. Fuld. ad a. 871, MMFH I., s. 106 – 107).

¹⁶⁴ K rôznosti sídel jednotlivých moravských panovníkov pozri SNÁŠIL, R.: Grad Morava, s. 355 – 364. GALUŠKA, L.: *Slované doteky předků*, s. 84. M. Beranová považuje za stredisko veľkomoravských kniežat nie jediný hlavný hrad, ale Mikulčice aj Staré Město pri Uherskom Hradišti (obe sídla súčasne). Pozri BERANOVÁ, M.: *Slované*. Praha 2000, s. 153. Môže to byť predmetom uvažovania pre dobu vlády Rastislava, ale nie pre neskoršiu dobu vlády Svätopluka, lebo arabská Anonymná relácia hovorí o jednom sídle Svätopluka. K arabskej Anonymnej relácii pozri TŘEŠTÍK, D.: Trh Moravanů, s. 876 – 878.

s „*ineffabilis Rastizi munitio*“, resp. sa tak koná len na základe archeologických dokladov¹⁶⁵, odporuje to uvedeným skutočnostiam.

Pri lokalizácii „*urbs antiqua Rastizi*“ ostáva možnosť pre tieto lokality (odstupňovanie je podľa splnenia jednotlivých kritérií):

Prvou lokalitou je Devín pri Bratislave. Vo výklade „bývalé“ takto mohla byť označená práve Dowina z roku 864, prípadne nemôžeme vylúčiť ani lokalitu z roku 855, ak by s ňou bol Devín totožný; v pravdepodobnejšom význame „starobylé“ – pre predslovanskú stavebnú činnosť v okolí Devína či pre výnimočnú geograficko-komunikačnú a strategickú polohu, a to na hranici s Východofranskou ríšou; prípadne môže ísť o kombináciu oboch týchto skutočností (polohy aj historického osídlenia). Jedine Devín spĺňa v plnej miere obe možnosti výkladu.

Ďalšou možnosťou lokalizácie je Bratislava. Vo význame „bývalé“ Rastislavovo hradisko by tak mohlo ísť o nespomínané Rastislavovo civitas a úplne nemôžeme vylúčiť ani stotožnenie s lokalitou uvádzanou v roku 855. Vo význame „starobylé“ by mohlo ísť, podobne ako pri hradiskách na dnešnej Morave, o lokalitu s predslovanskou stavebnou činnosťou, pričom spresnenie prinesie archeologický výskum, ak lokalita nebola takto vnímaná a označená na základe súvisu s výnimočnou geograficko-komunikačnou a strategickou polohou, navyše na hranici s Východofranskou ríšou. V tejto poslednej spomenutej skutočnosti spĺňa Bratislava podmienku v najpravdepodobnejšej možnosti výkladu, teda mohlo by ísť o „starobylé“ hradisko.

Tretia možnosť prichádza do úvahy v centrálnych častiach Rastislavovho územia. Tu by však nesmeli ísť o „*ineffabilis Rastizi munitio*“ a ani o hlavné sídelné mesto Rastislava. Ak by bola splnená táto podmienka, potom pre hradisko z dvojice Mikulčice a Uherské Hradišče je možnosť v pravdepodobnejšom význame ako „starobylé“ na základe predslovanskej stavebnej činnosti, čo by v budúcnosti spresnil archeologický výskum. Pri menej pravdepodobnom preklade „*antiqua*“ ako „bývalé“ nemôžeme vylúčiť ani lokalitu spomínanú v roku 855, resp.

¹⁶⁵ Pre J. Poulíka sú archeologické nálezy dôkazom toho, že „staré Rastislavovo mesto“ bolo sídelným mestom Mojmirovcov (pozri POULÍK, J.: *Mikulčice. Sídlu a pevnosť*, s. 158), a súčasne aj dokladom stotožnenia „*urbs antiqua Rastizi*“ s „*ineffabilis Rastizi munitio*“. Pozri POULÍK, J.: *Slovo k histórii. Velká Morava – cyrilometodějská mise*. Praha 1985, s. 31 – 32. POULÍK, J.: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha – Bratislava 1985, s. 70 – 71. Podobne archeologické objavy privádzajú V. Hrubého k záveru, že ústredie Veľkej Moravy – „staré mesto Rastislavovo“ – bolo v Starom Meste pri Uherskom Hradišti. Pozri HRUBÝ, V.: *Staré Město – velkomoravský Velehrad*, s. 369.

skôr by tu mohlo ísť o iné nespomenuté Rastislavovo hradisko, ktorým by v takomto prípade boli buď Mikulčice, alebo Uherské Hradišče.

Štvrtou možnosťou je iná lokalita mimo Mikulčíc a Uherského Hradišča na dnešnej Morave, vynímajúc prípadné „*ineffabilis Rastizi munitio*“. Tu by mohlo ísť o „bývalé“, nejaké dovtedy nespomenuté Rastislavovo civitas, ale úplne nemôžeme vylúčiť ani možnosť lokality z roku 855.

Z uvedeného vyplýva, že priebeh udalostí, podľa ktorého Svätopluk pri sídelnom Rastislavovom meste poráža franské vojsko a ostáva v tomto ústrednom hradisku hneď aj vládnuť¹⁶⁶, je len zdanlivo jednoznačný a plynulý, lebo lokalita nebola centrálna pre celú krajinu a udalosti sa vyvíjali iným spôsobom. Svätopluk svoje hlavné sídelné mesto podľa tzv. Anonymnej relácie mal.¹⁶⁷ Nešlo však o Rastislavovo „*urbs*“ z ústrednej časti Fuldských análov, kde očakával v roku 871 franské vojsko Slavomír, lebo autor tohto textu nevnímal termín „*urbs*“ ako osobitný pre sídelné mesto či správne centrum krajiny, ale ako totožný s termínom „*civitas*“. Takisto ani jeden z Karlomanových grófov toto hradisko nebránil v čase Slavomírových útokov, zameraných na okupačnými jednotkami obsadené Rastislavove hradiská. V problematike hlavného sídelného mesta nám môže zvláštnym spôsobom označenia možno viac povedať hradisko z roku 869, ale ani tu nie je nič isté, lebo preň jestvuje možnosť umiestnenia napríklad aj na Pohansko pri Břeclavi¹⁶⁸, ktoré nemalo až takú výnimočnú pozíciu ako mikulčická alebo uherskohradištská aglomerácia¹⁶⁹, i keď šlo tiež o významnú lokalitu¹⁷⁰.

„*Urbs antiqua Rastizi*“ malo u účastníka udalostí podstatnú spojitosť s Rastislavom. Lokalita mohla byť označená ako „bývalá“ Rastislavova, no oveľa pravdepodobnejšie ako „starobylá“ v súvisе so stavebnou činnosťou predchádzajúcich období či jedinečnou geograficko-komunikačnou a strategickou polohou. „*Urbs antiqua Rastizi*“ nebolo totožné s „*ineffabilis Rastizi munitio*“ ani s hlavným sídelným mestom Rastislava. Nachádzalo sa veľmi pravdepodobne v Bratislavskej bráne, prípadne severnejšie na dnešnej Morave.

¹⁶⁶ MARSINA, R.: *Svätopluk*, s. 161. TŘEŠTÍK, D.: *Vznik...*, s. 200.

¹⁶⁷ TŘEŠTÍK, D.: *Trh Moravanů*, s. 876 – 878.

¹⁶⁸ Ako jedna z možností v Dolnomoravskom či Dyjsko-svrateckom úvale, kam ho kladie MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země II.*, s. 347.

¹⁶⁹ MĚŘÍNSKÝ, Z.: *České země I.*, s. 290.

¹⁷⁰ MACHÁČEK, J.: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium, nebo emporium moravských panovníků? In: *Archeologické rozhledy*, 57, 2005, s. 100 – 138.

Summary: TO THE LOCATION "URBS ANTIQUA RASTIZI" AND ITS IDENTIFICATION WITH "INEFFABILIS RASTIZI MUNITIO" AND WITH THE MAIN RESIDENTIAL TOWN OF RASTISLAV. *The study deals with the seat called "urbs antiqua Rastizi" that is presented in The Annals of Fulda in 871 A. D. and situated in the territory of Great Moravia. In this hill-fort Svätopluk connected with Slavomír defeated the Bavarian army. For the description of this locality the author analyzed all three words separately. When he analyzed the term "urbs" he made conclusion that in The Annals of Fulda, the denomination coincided with the term "civitas". The term "antiqua" that had been discussed, less probably means "former" and more suitable meaning is "ancient." Consequently, the fact of antiquity is manifested by the buildings constructed before the arrival of the Slavs in the hill-forts from the period of Great Moravia or on the dominant strategic places due to their location and good possibilities for communication, which had been universally used in various historical periods. Particular attention is given to the full description of the whole locality of Moravia, which describes The Annals of Fulda in 869 A.D. as "ineffabilis Rastizi munitio" and that with its description of "omnibus antiquissimis dissimilem" stands in opposition to the "antiqua" which was another hill-fort described two years later. Attention is paid to the rebellion of Slavs from the Nitra Region led by Slavomír against the Earls Wilhelm and Engelšalk and Karloman's troops in Moravia. For a deeper understanding of the topic the references from the other historical reports and annals are presented. Having accomplished the criteria of antiquity "urbs antiqua Rastizi" was located in Bratislava gate (Devín and Bratislava – the Castle), but also it could not be completely excluded from the territory of nowadays Moravia although it was not identical with "ineffabilis Rastizi munitio" or with the main residential town of Rastislav.*

FILOLOGICKÝ POHLED NA PROBLÉM KONTINUITY CYRILOMETODĚJSKÉ KULTURNÍ TRADICE V ČECHÁCH 10. – 11. STOLETÍ

Miroslav Vepřek

Slovanská kultura v Čechách 10. a 11. století představuje velmi důležitou a neopominutelnou součást nejranější české historie. V době po násilném zakročení proti staroslověštině na Velké Moravě po smrti arcibiskupa Metoděje představuje území Čech jednu z destinací, kam se uchýlili vyhnaní Metodějovi žáci a kde bylo cyrilometodějské dílo dále rozvíjeno v jazykově velmi podobném prostředí. Některé prameny dokonce uvádějí, že staroslověšské písemnictví a také liturgie byly do přemyslovských Čech přeneseny ještě za Metodějova života. Uveďme např. zprávu *Legendy Kristiánovy* o pokřtění českého knížete Bořivoje a jeho manželky Ludmily na Velké Moravě; v souvislosti s tímto významným aktem Metoděj, který tuto svátost osobně udělil, „dal mu s sebou kněze ctihodného života jménem Kaicha. Navrátivše se pak domů, usadili řečeného kněze na hrádku, jehož jméno bylo Hradec, a založili tam kostel ke cti blahoslaveného Klimenta, papeže a mučedníka, satanovi mnoho škod působíce a lid Kristu Pánu získávající“ (český překlad legendy viz LUDVÍKOVSKÝ 1978, s. 21).

Tento velmi raný původ slovanské kultury v Čechách bývá většinou badatelů bez zásadních výhrad uznáván. Obdobně se odborná veřejnost staví kladně také k otázce existence slovanské vzdělanosti na počátku 10. století, a to zejména v souvislosti s její rolí v životě prvních českých světců, sv. Ludmily a sv. Václava. Tuto hypotézu opět podporují zprávy legendární, např. v jihoruské redakci *První stsl. legendy o sv. Václavu* nalezneme v souvislosti se vzděláním sv. Václava informaci: „jeho bába Ludmila ho dala vyučovat knihám slovanským podle návodu knězova; a dobře si osvojil (jejich) smysl.“ (český překlad legendy viz ROGOV – BLÁHOVÁ – KONZAL 1976, s. 69). Je to také období, kdy můžeme alespoň hypoteticky očekávat přímou generační návaznost slovanských duchovní na období velkomoravské.

Naproti tomu protichůdná stanoviska můžeme sledovat v nahlížení na problematiku existence a rozšíření staroslověšské vzdělanosti v Čechách v násle-

dujících obdobích.¹ Hlavní problém v tomto pohledu představuje otázka, zda se církevní slovanština české redakce vyvíjela až do svého zániku na konci 11. století nepřerušeno a v přímé návaznosti na starou tradici počínající se již od dob velkomoravských. Mimo výše uvedené počátky přenesení staroslověnštiny do Čech na konci 9. stol. a některé zmínky o jejím pěstování z počátku století desátého je totiž na českém území bezpečně doložena pouze existence Sázavského kláštera, který byl od svého založení ve 30. letech 11. století osazen konventem benediktinských mnichů slovanského obřadu a slovanský charakter si udržel až do přelomu let 1096/1097 (s dočasným přerušением v letech 1055-1061). Tehdy byli slovanští řeholníci nahrazeni břevnovskými mnichy obřadu latinského a konec této epochy Sázavského kláštera je zároveň i symbolickým datem konce celého období českosl. vzdělanosti.

Slavinita v české kultuře mezi oběma výše jmenovanými obdobími, tedy zhruba řečeno v druhé polovině 10. století a na počátku století jedenáctého, však zůstává dodnes předmětem četných polemik. Tyto polemiky můžeme sledovat již od časů J. Dobrovského, přičemž jeho skeptické stanovisko se dá dobře pochopit mimo jiné tím, že v jeho době nebyla známa prakticky žádná církevněslovanská (dále zkracujeme csl.) památka české proveniencí.² Právě postupné objevování památek českého původu³ vedlo k vytvoření pozitivního pohledu na toto období české kulturní historie, který zastávali a zastávají především filologové. Ovšem se skutečností, že jedním z ústředních problémů je nedostatek historických pramenů k uvedené epoše, úzce souvisí fakt, že se ke kontinuitě csl. vzdělanosti v Čechách stavěli negativně povětšinou historikové.⁴

¹ Pro vývojové stádium nejstaršího spisovného jazyka v Čechách v 10. a 11. století se užívá, na rozdíl od jiných soudobých redakcí (např. bulharsko-makedonské), termínu „církevní slovanština“; této terminologie se dále přidržujeme i v našem pojednání.

² Připomeňme také často citovaný výrok V. Jagiče, který přirovnal českosl. kulturu ke „křehké pokojové květině“ – die Zimmerpflanze (JAGIČ 1913, s. 108).

³ Vzhledem ke skutečnosti, že se tyto památky zachovaly nejčastěji v ruskosl. opisech, nemůžeme zde opominout přínos ruských badatelů; připomeňme např. průkopnické práce A. I. Sobolevského (SOBOLEVSKIJ 1900; 1906; 1910).

⁴ Toto konstatování si ovšem neklade nárok na absolutní platnost. Tak např. pro své kladné názory o podobě a rozšíření českosl. kultury byl svými kolegy kritizován historik V. Chaloupecký, naopak filolog O. Králík zastával názor o přerušení slovanské tradice a o jejím opětovném obnovení v době svatovojtěšské (např. KRÁLÍK 1968). V současné době se objevují mezi badateli obou zmíněných oborů podstatně smířlivější stanoviska.

K této problematice existuje dnes již velké množství odborné literatury. Aniž bychom si kladli za cíl její úplný výčet, kromě studií, jimiž se budeme zabývat níže, připomeňme ve výběru (s ohledem na novější literaturu a české badatelské prostředí) práce filologů F. V. Mareše (2000a; 2000c), R. Večerky (1963; 1967; 1970; 1999), V. Konzala (1998),

Tyto polemiky byly také částečně motivovány ideologickým pozadím, byť i tato skutečnost bývá vnímána někdy rozporuplně. Tak např. D. Třeštík, který patřil k významným kritikům kontinuity staroslověnštiny a církevní slovanštiny v Čechách, v jedné ze svých posledních prací věnovaných námi sledované problematice konstatuje, že „ideologická konstrukce“ rozvité a svěbytné slovanské kultury v Čechách 10. a 11. století souvisela „nejprve s katolicky orientovaným konzervativním křídlem... a nakonec zejména s neoslavismem jako oporou Benešovy politiky balancování mezi Stalinem a západními spojenci, s povděkem převzatým komunistickými ideology“ a „dožívá také jako vědecká teorie, dnes již výhradně na katedrách slavistiky, stále ještě dezorientovaných ústupem svého oboru ze slávy po roce 1989“ (TŘEŠTÍK 2006, s. 189). Na druhou stranu to však byla i marxisticky orientovaná historie, z jejíž pozic vycházela negativní stanoviska ke kontinuitě esl. vzdělanosti v Čechách v 10. a 11. století. V současné době se objevují mezi badateli obou zmíněných oborů podstatně smířlivější stanoviska oproštěná od irelevantních a do značné míry subjektivních „ideologických“ pohledů.

Uznáváme, že z historického pohledu je možno uvést některé argumenty, které mohou svědčit proti hypotéze o nepřerušném trvání esl. vzdělanosti v Čechách od jejích velkomoravských kořenů až po konec 11. století, případně alespoň tuto hypotézu nepotvrzovat. Tak bývá např. zdůrazňována absence relevantních pramenných zpráv zejména z desátého a z počátku jedenáctého století a nepravděpodobnost koexistence kněžského ritu latinského a slovanského. Často bývá poukazováno na nedoloženost církevních center pro výchovu slovanského duchovenstva⁵ a na poněkud problematičtější identifikaci památek českého původu, jejichž vznik by bylo možno důvodně klást do 10. století a dále do 11. století mimo okruh literární činnosti Sázavského kláštera.

Jak jsme již naznačili v názvu tohoto příspěvku, chceme se k nastíněné problematice vyjádřit z pohledu filologického. Proto detailní kritický rozbor historických argumentů nepodáváme, ostatně se chceme pohybovat pouze v mezích oboru, k němuž, jak se neskromně domníváme, disponujeme dostatečnou kompetencí. Než se však k filologickým argumentům dostaneme, chtěli bychom přece jen v tomto kontextu nejprve upozornit na dva nejnovější příspěvky dvou českých historiků, a to P. Sommera a D. Kalhouse.

Sommer v monografii věnované sv. Prokopovi (SOMMER 2007), v kapitole nazvané „Kněz vzdělaný ve staroslověnském písmu“ (s. 101n.), navrhuje

Z. Hauptové (1998), E. Bláhové (1988) a historiků Z. Fialy (1966), F. Grause (1966) a D. Třeštíka (2006).

⁵ Viz např. připomínky D. Třeštíka, jehož argumentace vychází z přepokládaného minimálního počtu církevních středisek před založením Sázavského kláštera – tři latinské mužské kláštery, jeden ženský, jedno biskupství „a pak už jen asi dvacítku kostelů na správních hradech, které přece nelze ani při nejlepší vůli považovat za „kulturní centra““ (TŘEŠTÍK 2006, s. 204).

mimo jiné i řešení jedné z dílčích, ale zároveň i klíčových otázek v problematice kontinuity české církevní slovanštiny, a to řešení otázky existence školících středisek slovanských kněží. Kontinuita csl. literatury i liturgie byla podle něj umožněna postupným předáváním vzdělání kněze na bezprostřední následovníky. Sommer hovoří o formě „rozptýleného semináře“, přičemž tato praxe je doporučována ještě ve 12. století v *Opatovickém homiliáři* (pochopitelně již v prostředí latinizované církve), kde je přikazováno, aby každý kněz vychovával svého žáka. Tímto způsobem mohlo přirozeně být šířeno dříve i dědictví velkomoravské.

Kladně se k otázce kontinuity staví také historik D. Kalhous, který se podrobně zabývá mimo jiné i argumenty filologickými, jako je problematika bohemismů a vzájemné vztahy památek 10. a 11. století (KALHOUS 2010). Ve své studii právem poukazuje na málo početný soubor textů, které mohly vzniknout v 10. století (a tedy mimo rámec historicky těžko zpochybnitelného slovanského Sázavského kláštera), a také na někdy příliš apriorní posuzování jazykových specifik csl. textů. Přesto však zásadně nepopírá hypotézu o kontinuitě slovanské vzdělanosti, byť ji podle něj oslabuje „velmi nízká ‚hustota‘ těchto památek a také, vezmeme-li do úvahy i texty z 11. století, jejich převážně překladový charakter.“

Důvody, které z filologického pohledu ukazují staroslověnskou a církevně-slovanskou kulturu v Čechách jako kontinuální tradici od velkomoravských počátků až do konce 11. století, můžeme podle našeho názoru hledat především ve třech okruzích:

1. v jazyce památek českého původu,
2. v podobě písma užívaného pro záznam csl. textů v tomoto období v Čechách,
3. v různých specifikách literárních památek českého původu.

ad 1)

Kdybychom připustili možnost, že staroslověnská tradice v Čechách na počátku 10. století v Čechách zanikla a byla později obnovena nejpozději v souvislosti se založením Sázavského kláštera v třicátých letech 11. stol., museli bychom identifikovat soudobé slovanské prostředí, z něž by obnovená tradice vzešla, přičemž by v úvahu přicházela zejména oblast charvátská a bulharsko-makedonská (snad také zprostředkovaně přes nejranější církevní centra ruská). Tato hypotéza je ovšem v rozporu s jazykovou charakteristikou české církevní slovanštiny, neboť zde nebyly identifikovány žádné systémové vlivy soudobého jinოსlovanského prostředí a česká redakce církevní slovanštiny jazykově navazuje na velkomoravskou

staroslověnštinu.⁶ Tyto argumenty podrobně rozvíjí např. R. Večerka (VEČERKA 1999); je zde ovšem nutno poznamenat, že se vychází pouze z torzovitého souboru památek zachovaných přímo na českém území (*Pražské zlomky*, *Glosy Jagičovy*, *Glosy Paterovy*). Jazyková „norma“ velkomoravské staroslověnštiny je podle dnes převládajícího názoru reprezentována *Kyjevskými listy*.

Argumenty lze však hledat i u památek českého původu dochovaných v opisech jiných redakcí. Jedná se zejména o evidentní kontinuitu ve slovní zásobě. Lexikální shody frekvenčně omezených a teritoriálně příznakových slov mezi *Kyjevskými listy* a památkami českého původu opět podporují hypotézu o tom, že česká církevní slovanština jazykově přímo navazuje na velkomoravskou staroslověnštinu (srov. např. VEPŘEK 2006, zejm. s. 153-158). V rozsáhlejších textech, především v *Besědách sv. Řehoře Velikého*, lze dokonce (byť nesystematicky) sledovat pozůstatek bohemismů hláskoslovných, tvaroslovných i syntaktických a doplnit tak jazykovou charakteristiku české redakce církevní slovanštiny a míru její bohemizace, a to i v komparaci s přepokládaným východiskem velkomoravským (MAREŠ 1963).

V jazyce památek českého původu přirozeně nacházíme i prvky jiných slovanských prostředí a zvláštnosti jiných redakcí staroslověnštiny. Jedná se však většinou o sekundární inovace vzniknuvší cílenými či bezděčnými zásahy při pozdějším opisování textů. Mimo to se některá jazyková specifika (především jihoslovanská) dostala do jazykové „normy“ české církevní slovanštiny již prostřednictvím velkomoravské staroslověnštiny (první slovanské překlady Konstantinovy před příchodem na Velkou Moravu byly založeny na slovanských nářečích okolí Soluně). Konečně byly také vysledovány sekundární kontakty Sázavského kláštera a jeho literární „školy“ se soudobými centry ruskými a snad také bulharskými; prostřednictvím výměny rukopisů docházelo k vzájemnému jazykovému ovlivnění především v rovině lexikální.

ad 2)

Na základě dosavadních zkoumání se ukazuje, že v Čechách 10. a 11. století měla dominantní postavení hlaholice. Jediným hlaholským rukopisem reprezentujícím českou redakci církevní slovanštiny jsou ovšem *Pražské zlomky* (11. stol.). Nejen jejich jazykové rysy, pravopisný úzus, ale také grafická podoba odkazují na

⁶ Na předpoklad, že bychom očekávali jazykový vliv jinოსlovanský, ukazuje např. situace ruská, kam byla staroslověnština přenesena z oblasti bulharské a bulharismy jsou doloženy dokonce i v současné ruštině (blíže viz VEPŘEK 2006, s. 10-11).

hlaholici nejstaršího typu, polooblou hlaholici velkomoravskou, kterou dokládají *Kyjevské listy*. Hlaholice *Pražských zlomků* nejeví známky vlivu oblé hlaholice bulharsko-makedonské, jisté podobnosti mohou snad být spatřovány s vývojem charvátským (zhranatění určitých tvarů), ale zde přímou souvislost vyvracejí odlišné pravopisně-hláskoslovné jevy. Domníváme se tak, že podobu české hlaholice ve sledovaném období vysvětlíme nejlépe přímým převzetím písma velkomoravského. Stopy hlaholských originálů vykazují i některé památky českého původu dochované v mladších cyrilských opisech jiných redakcí, zejména v redakci ruské.⁷

ad 3)

Důkazy o nepřerušném trvání slovanské kultury v Čechách 10.-11. stol. od jejich velkomoravských počátků můžeme nacházet skrze hodnocení vzájemných vztahů literárních památek a jejich specifických funkcí. Důležitým argumentem je např. skutečnost, že je možno identifikovat soubor textů velkomoravského původu, které byly známy a tradovány v Čechách, a to zřejmě až do samotného sklonku 11. století. Příkladem takových textů mohou být např. dvě modlitby – *Slovo bolěštichъ radi* a *Molitva o izbavljenii otъ bluda*, které se dostaly z Čech do ruského prostředí jako nedílná součást *Besěd sv. Řehoře Velikého*, památky zřejmě sázavské. Tyto modlitby jsou známy v paralelních verzích i ze *Sinajského euchologia*, což dovoluje vyslovit hypotézu o velkomoravském původu jejich společného archetypu.

Zajímavá svědectví podává také analýza biblických textů. Ty se nám sice nezachovaly v žádném uceleném kodexu pocházejícím přímo z Čech, avšak jejich podobu je možno analyzovat skrze řadu biblických citátů v památkách českého původu. Zde se ukazuje, že tyto citáty textově i jazykově přímo navazují na cyrilometodějský staroslověnský překlad pořízený na Velké Moravě. Ucelnější materiál představují zejména evangelní perikopy, jimiž jsou uvozeny jednotlivé homilie nejrozsáhlejší csl. památky českého původu, již zmíněných *Besěd sv. Řehoře Velikého*. Jak zjistil F. V. Mareš (MAREŠ 1963, s. 444-447), tyto citáty obsahují i některé inovace, které v některých případech tvoří spojovací článek se zněním staročeským. Ukazuje se tak, že biblické texty velkomoravské byly

⁷ Obvykle se soudí, že v Čechách (zejména v souvislosti s mezislovanskými styky Sázavského kláštera) byla známa také cyrilice, avšak otázka jejího obecnějšího rozšíření je dosud sporná. Nejnověji k této problematice např. HAUPTOVÁ 2001, kde je možno nalézt další literaturu.

v Čechách známy (i nazpaměť) a užívány, přičemž docházelo také k jejich postupné bohemizaci a k částečným úpravám pod vlivem latinské Vulgáty.

Jeden z nejrozšířenějších žánrů v českocsl. písemnictví představovaly zřejmě texty paraliturgické. Do souboru těchto památek patří např. hymnus *Hospodine, pomiluj ny* kladený svým vznikem do druhé poloviny 10. století (viz MAREŠ 2000b) a potom také soubor různorodých modliteb, z nichž některé obsahují i prvky lidové, teologicky problematické (viz VEPŘEK 2008). Domníváme se, že i tato fakta podporují hypotézu o hlubším zakořenění slovan-ských textů ve specifické české církevní situaci v 10. a 11. století, a to i mezi laiky.

Podobné svědectví podává i csl. penitenciál českého původu zvaný *Někotoroja zapovědb*, který se dochoval v jediném ruskocsl. opisu ze 14.–15. stol. Podle J. Vašici vznikl v Čechách pravděpodobně v 11. století a svědčí o tom, že v té době existovala jistá skupina kněží-zpovědníků, kteří neuměli latinsky a pro něž bylo třeba v té době nepřilíš samozřejmého, ba mnohdy i zakazovaného překladu latinského penitenciálu do domácího jazyka (VAŠICA 1960). Z této skutečnosti vyvodíme přinejmenším to, že těžko lze českocsl. písemnictví hodnotit pouze jako exkluzivní záležitost úzkého okruhu mnichů Sázavského kláštera.

Na své zhodnocení v kontextu nastíněné problematiky také stále ještě čeká úloha Moravy, i když historické vakuum, které zde zůstává po Metodějově smrti a po pádu posledních Mojžírovců, neumožňuje pracovat s příliš reálnými argumenty. Někteří badatelé však soudí, že tažení proti staroslověnské kultuře, orientované ostatně spíše na pozice mocenské a politické (také církevněpolitické), nemuselo znamenat úplný zánik tohoto kulturního fenoménu a zejména v odlehlejších centrech mohli v omezených podmínkách někteří slovanští kněží působit. Např. L. Jan považuje za pravděpodobné, že se vyhnaní slovanští kněží mohli po odchodu biskupa Wichinga (v letech 890-891) a po Svatoplukově smrti (894) na Moravu vrátit a navázat na předchozí praxi (JAN 2006, s. 256). Připomeňme také obdobné hypotézy V. Kyase, který mimo jiné uvádí i zajímavý postřeh, že příznivci církevní slovanštiny z řad českých Přemyslovců v 11. století (Oldřich, Břetislav, Vratislav II.) byli vesměs velmi dobře obeznámeni z vlastní zkušenosti s poměry moravskými (KYAS 1981, s. 3).

V názvu tohoto pojednání jsme záměně zvolili formulaci „problém kontinuity cyrilometodějské tradice v Čechách 10.-11. století“, protože prvotní návaznost velkomoravské staroslověnštiny a české církevní slovanštiny na přelomu 9. a 10. století jádro této sporné otázky podle našeho náhledu nepředstavuje. Pokud se objevují argumenty proti kontinuálnímu vývoji nejstaršího slovanského spisovného

jazyka na českém území, nejčastěji se počítá s přerušením této tradice v průběhu 10. století a s jejím opětovným obnovením spojeným se založením Sázavského kláštera v 30. letech 11. století. Jak jsme se pokusili ukázat, proti tomuto přerušení stojí především argumenty filologické, neboť analýzy více než dvaceti dodnes identifikovaných památek českého původu ukazují jazykově i textologicky na jednoznačnou návaznost na velkomoravskou staroslověňštinu cyrilometodějskou s minimálními sekundárními vlivy ostatních soudobých redakcí nejstaršího spisovného slovanského jazyka. Důležité je také svědectví některých památek o tom, že csl. kultura byla rozšířena i mimo komunitu Sázavského kláštera. Filologický pohled na problematiku continuity tedy podle našeho názoru vede k zaujmutí kladného stanoviska.

Literatura:

- BLÁHOVÁ 1988: Bláhová, E.: *Staroslověnské písemnictví v Čechách 10. století*. In: Sázava – památník staroslověnské kultury v Čechách. Odeon: Praha, s. 55-69.
- FIALA 1966: Fiala, Z.: *Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. století podle našich znalostí*. Český časopis historický 14, s. 54-65.
- GRAUS 1966: Graus, F.: *Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách*. Český časopis historický 14, s. 479-495.
- HAUPTOVÁ 1998: Hauptová, Z.: *Církevněslovanské písemnictví v přemyslovských Čechách*. In: Jazyk a literatura v historické perspektivě. Univerzita J.E. Purkyně: Ústí nad Labem, s. 5-42.
- HAUPTOVÁ 2001: Hauptová, Z.: *VITEŽ (Jak dlouho se udržela v Čechách církevněslovanská tradice?)*. In: Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I. Zagreb, s. 217-223.
- JAGIĆ 1913: Jagić, V.: *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Weidmannsche Buchhandlung: Berlin.
- JAN 2006: Jan, L.: *Stará Morava mezi Východem a Západem*. In: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa. Nakladatelství Lidové noviny: Praha, s. 251-264.
- KALHOUS 2010: Kalhous, D.: *Slovanské písemnictví a liturgie 10. a 11. věku*. Český časopis historický (v tisku).
- KONZAL 1998: Konzal, V.: *Církevněslovanská literatura – slepá ulička na prahu české kultury?* In: Speculum medii aevi. Koniasch Latin Press: Praha, s. 150-162
- KRÁLÍK 1968: Králík, O.: *Nová fáze sporů o slovanskou kulturu v přemyslovských Čechách*. Slavia 37, s. 474-494.
- KYAS 1981: Kyas, V.: *Ke kulturním poměrům na Moravě v 10.-11. století*. Slavia 50, s. 1-7.

- LUDVÍKOVSKÝ 1978: Ludvíkovský, J.: *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svatě Ludmily*. Vyšehrad: Praha.
- MAREŠ 1963: Mareš, F. V.: *Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého*. Slavia 32, s. 417-451.
- MAREŠ 2000a: Mareš, F. V.: *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Torst: Praha, s. 309-310.
- MAREŠ 2000b: Mareš, F. V.: *Hospodine, pomiluj ny*. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Torst: Praha, s. 403-460.
- MAREŠ 2000c: Mareš, F. V.: *Slovanská liturgie v Čechách v době založení pražského biskupství*. In: Cyrilometodějská tradice a slavistika. Torst: Praha, s. 477-489.
- ROGOV – BLÁHOVÁ – KONZAL 1976: Rogov, A. I. – Bláhová, E. – Konzal, V.: *Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů*. Vyšehrad: Praha.
- SOBOLEVSKIJ 1900: Соболевский, А. И.: *Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии*. Императорская Академия наук: Санктпетербург.
- SOBOLEVSKIJ 1900: Соболевский, А. И.: *Церковно-славянские тексты моравского происхождения*. Русский филологический вестник 43, s. 169-171.
- SOBOLEVSKIJ 1906: Соболевский, А. И.: *К хронологии древнейших церковнославянских памятников*. Известия отделения русского языка и словесности Императорской академии наук 11/2, s. 1-19.
- SOMMER 2007: Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*. Vyšehrad: Praha.
- TŘEŠTÍK 2006: Třeštík, D.: *Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnost*. In: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa. Nakladatelství Lidové noviny: Praha, s. 189-218.
- VAŠICA 1960: Vašica, J.: *Církevněslovanský penitenciál českého původu*. Slavia 29, s. 31-48.
- VEČERKA 1963: Večerka, R.: *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*. Státní pedagogické nakladatelství: Praha.
- VEČERKA 1967: Večerka, R.: *Jazykovědný příspěvek k problematice staroslověnského písemnictví v Čechách X. a XI. století*. Slavia 36, s. 421-428.
- VEČERKA 1970: Večerka, R.: *Problematika stsl. písemnictví v přemyslovských Čechách*. Slavia 39, s. 223-227
- VEČERKA 1999: Večerka, R.: *Velkomoravské kořeny církevněslovanské písemné tradice v českém knížectví*. In: Počátky slovanského spisovného jazyka. Studie

z dějin staroslověnského písemnictví a jazyka do konce 11. století. Univerzita Karlova: Praha, s. 57-76.

VEPŘEK 2006: Vepřek, M.: *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. Refugium: Olomouc.

VEPŘEK 2008: Vepřek, M.: *Církevněslovanské modlitby českého původu*. In: Česká slavistika. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů. Ochrid 10.- 16. 9. 2008 (Slavia 77), s. 221-230.

Summary: THE ISSUE OF CONTINUITY OF CYRILLO-METHODIAN CULTURAL TRADITION IN BOHEMIA OF THE 10TH AND 11TH CENTURIES FROM THE PHILOLOGICAL VIEWPOINT. *Most scholars accept the presumption that since the break of 9th and 10th centuries Great Moravian Old Church Slavonic had continued as Church Slavonic of the Czech recension. Whenever arguments against continuous development of the oldest literal Slavonic language in the Czech lands appear they mostly suggest that the tradition was interrupted in the 10th century and renewed in the 1030s, when the Sázava monastery was founded. Philological study of the issue of the continuity, as author of the study reminds us, seems to imply that the tradition should be seen as continuous. Analysis of linguistic specifics in the Church Slavonic texts of the Czech recension and of graphical form of Glagolitic script used in Bohemia seems to prove the continuity. Specific purposes of certain texts (namely paraliturgical texts and canonic legal texts) and the assumed spread of Great Moravian texts (including biblical texts) in copies even out of the Sazava Monastery also suggest that the continuity should be seen as uninterrupted.*

Translation © Josef Línek

CYRILO-METODSKÉ DEDIČSTVO – ZAČIATOK SLOVENSKO-MACEDÓNSKÝCH LITERÁRNYCH A KULTÚRNYCH VZŤAHOV¹

Zvonko Taneski

Slovenská a macedónska literatúra začínajú v literárnohistorickej oblasti svoj vývoj misiou Konštantína-Cyrila a Metoda. Preto môžeme právom povedať, že korene slovensko-macedónskych literárnych vzťahov spočívajú v cyrilo-metodskej tradícii. Počiatky písomníctva, podnietené kultúrnou misiou zo slovanského juhu, sa doteraz predstavovali na pozadí spoločného kontextu. Preto vývin slovensko-macedónskych a macedónsko-slovenských vzťahov v rôznych oblastiach treba v našej práci sledovať od najstarších čias. Tieto vzťahy a následne literárny preklad sa totiž vyvíjali na pozadí spoločenského vývinu, ale súčasne sa na tomto vývine i na zápase o národný a sociálny pokrok aj podieľali. Prekladová literatúra sa takto postupne stala aktívnym činiteľom dejín spoločnosti i literatúry.² Literárne diela z 10. a 11. storočia, či už preložené, alebo originálne, boli všeobecným majetkom všetkých Slovanov a ako také vstúpili do genézy našich literatúr. Aj pre dejiny literárneho prekladu má význam poznatok, že „vytváranie staroslovienskej kultúry viedlo nielen k intenzívnejším vzťahom medzi predkami dnešných Slovákov a národov Juhoslávie, ale aj k silnému prelínaniu v ich celkovom vedomí a najmä v duchovnom živote“³. Netreba osobitne zdôrazňovať, že veľkomoravská a cyrilo-metodská tradícia pretrvala až dodnes. Napriek tomu však rozsiahla oblasť slovensko-macedónskych kontaktov a stykov je pomerne neprebádaná, hoci od čias pôsobenia dvoch solúnskych bratov Cyrila a Metoda a vzniku ich prekladovej tvorby uplynulo viac ako 1140 rokov.

¹ Tento príspevok vznikol v rámci projektov VEGA č. 1/0492/08 a UGA II/8/2008.

² Konštantín-Cyriľ a Metod prekladali do jazyka a tvorili v jazyku, ktorý sami vytvárali, vychádzajúc „z ľudového hovorového prejavu macedónskych Slovienov a priberajúc lexikálne prvky z jazyka moravských Slovienov. (...) Bola to činnosť v životnom i tvorivom napätí, a napriek tomu významom základná, ďaleko presahujúca politicko-štátne momenty tých čias, pretože tvorila duchovné základy národnej identity Slovienov a ich kultúry – prvej kresťansko-národnej kultúry u Slovanov a vari tretej významnej kultúry po gréckej a rímskej v Európe. To nie je malá zásluha“ (CHOMA, Branislav: *Devín a slovanskí prvoučitelia*. Bratislava: Štúdio Jason Devín 1993, s. 33).

³ KMEŤ (KMEĆ), Ján (Jan): *Jugoslovensko-slovačke slavističke veze*. Novi Sad: Vojvodjanska akademija nauka i umetnosti 1987. 546 s.

O Macedónsku sa teda začalo hovoriť ešte v súvislosti s príchodom a činnosťou Konštantína a Metoda a ich žiakov na Veľkej Morave. To sú nespochybniteľné počiatky česko-slovensko-macedónskych kultúrnych stykov. Vtedy sa na území neskoršieho Československa zrodila naozaj kultúrna práca veľkej hodnoty. Udialo sa to v rokoch 863 – 885, teda od príchodu Cyrila a Metoda po smrť svätého Metoda a nútený odchod jeho žiakov. Strediskom tejto kultúry bola podľa výskumov Jána Stanislava⁴ slovenská Nitra. Tu žili popri sebe latinskí a slovanskí kňazi a viedli spory o pôvode Ducha Svätého. Cyrila a Metoda sprevádzal do ríše Rastislava a Svätopluka Gorazd – prvý žiak týchto učencov, ktorý „pochádzal s najväčšou pravdepodobnosťou z veľmožného rodu z osady Gorazdov v obci Močenok pri Nitre. (...) S nimi sa zastavil v Nitre u Svätopluka a vo svojom rodisku, ktoré sa odvtedy premenovalo na poctu mučeníka pápeža Klimenta, ostatky ktorého bratia priniesli so sebou“⁵. Žiaci prvoučiteľov – Kliment a Naum – odišli do macedónskeho Ochridu, kde pokračovali v započatom kultúrnom diele. Klimentovi patrí „veľká zásluha za prepísanie zo slovenského moravsko-nitrianskeho prostredia donesených staroslovänských hlaholských rukopisov do ďalších hlaholských odpisov, čím sa vďaka nemu zachránili pre ďalšie generácie“⁶. Využívanie cyrilo-metodskej tradície zvyšovalo na Slovensku záujem o slovanský juh. V tejto súvislosti treba mať na pamäti skutočnosť, že práve na území terajšieho Slovenska, Moravy a čiastočne aj Česka sa udiali nielen významné, ale historicky priam medzníkové udalosti. Cyril a Metod do oblasti Ponitria, Velehradu, ako aj na časť územia Balatonu priniesli osobitné písmo (hlaholiku), vytvorené pre starosloviensky jazyk, do ktorého boli postupne preložené základné liturgické texty. Staroslovienčina bola jazykom vysokého štýlu, určeným na liturgické, ale i právne záležitosti a vzdelávanie. Jej základom bolo *južnoslovanské macedónske nárečie* z okolia Solúna⁷. Staroslovienčina sa priradila ku gréčtine, latinčine

⁴ Pozri napr. STANISLAV, Ján: *Kultúra starých Slovákov*. Bratislava: Knižnica slovenského rozhlasu – sväzok 1 1944. 103 s.

⁵ KUZMÍK, Jozef: *Kliment Slovenský – najvýznamnejší slovenský spisovateľ 9. – 10. storočia*. In: Slovenská literatúra, č. 4, roč. 44, 1997, s. 305.

⁶ KUZMÍK, Jozef: c. d., s. 203.

⁷ Slovenská tlač ešte v roku 1894 uviedla túto faktografickú skutočnosť pod „geografickým“ heslom Macedónia. Pozri napr. článok: *Solún, rodisko sv. Cyrila a Metoda*. In: Pútnik Svätovoješský, č. 7, roč. 7, 1894, kde sa píše: „Solún leží pri Thermajskom zálve a menoval sa pôvodne Thermä, ale od Thessalonity, dcéry macedónskeho kráľa Filipa, ktorú pojal za manželku Kassander, syn Antipatra, vodca Alexandra Veľkého, dostalo sa mu meno *Thesalonika*. Solún bol hlavným mestom tretieho zo štyroch okresov Macedonie, neskôr druhé hlavné mesto Macedonie (*Macedoniae secundae*) a sídlo rímskeho praetora – mestodržiteľa“ (s. 109). O rodisku Konštantína a Metoda a celkovo o cyrilo-metodskej

a hebrejčine ako štvrtý bohoslužobný – liturgický – jazyk v čase, keď iné veľké európske národy ešte používali texty v cudzích jazykoch. Tento jazyk používali slovanskí vierozvestcovia Cyril, ale najmä Metod a jeho žiaci vyše dvadsať rokov, prakticky do roku 885. Je možné, že staroslovienčina (neskorší termín – cirkevná slovančina) slúžila pri christianizácii Slovanov už v Byzancii, ale jej sústavné použitie uskutočnili až Konštantín a Metod a ich „literárna škola“.

Po smrti arcibiskupa sv. Metoda boli jeho žiaci násilne vykázaní za hranice vlasti. Po tejto udalosti sa však „uskutočnil svojrázny návrat cirkevnoslovienčiny na Balkán, konkrétne do Ochridu, kde sa usídlili žiaci Cyrila a Metoda – sv. Kliment Ochridský a sv. Naum. Tu, v kultúrnom centre južných Slovanov, sv. Kliment Ochridský založil učilište bohoslovcov, ktoré vchovalo okolo 3000 žiakov a ktoré sa považuje za jedno z prvých európskych učilíšť na úrovni vysokej školy tejto doby“⁸. Kliment Ochridský tak v Kostole svätého Pantelejmona

problematike na Slovensku vo vzťahu k „macedónskej otázke“ sa dočítame aj v mnohých novších vedecko-slavistických štúdiách slovenských autorov. Uvedieme tú napríklad niektoré názory B. Chomu: „Konštantín a Metod prišli k nám zo Solúna, ktorý bol vtedy druhým najväčším mestom Byzancie a zároveň najväčším macedónsko-slovanským, teda slovienskym strediskom, kde sa zrodili aj prvé preklady biblie do staroslovienčiny, umelého to spisovného jazyka tamojších a neskôr aj našich Slovanov, a kam sa, vlastne do blízkeho macedónskeho Ochridu, ale vtedy už podmaneného výbojnými Bulharmi, navrátili hlavní pomocníci a žiaci našich slovanských prvoučiteľov, Kliment a Naum. Teda v rozmedzí od dnešného Macedónska cez Panóniu až po naše Slovensko a susednú Moravu sa pohybovali prví slovanskí prekladatelia biblie, iniciátori a šíritelia prvého slovanského jazyka, smelí vizionári tvorcovia slovanských duchovných dejín“ (CHOMA, Branislav: *Cesta na slovanský juh 1. Južní Slovania a Slováci*. Bratislava 1998, s. 11). Alebo: „Konštantín totiž, keď pristupoval na cisársky návrh, aby šiel na Moravu šíriť kresťanstvo, pýtal sa, či tam majú jazyk, lebo obával sa vieroučných komplikácií pri budúcom výklade Písma, ostro sledovanom práve v césaropapistickej Byzancii. Keďže dostal zápornú odpoveď a cisár mu ako výpomoc pripomenul jeho pôvod zo Solúna, v ktorom vari polovica obyvateľstva bola slovanská, a teda iste aj on, ako ostatní domáci Gréci, rozumie Slovanom, Konštantín ako bystrý filológ začal si vytvárať jazykový základ pre svoju moravskú misiu práve z tohto solúnskeho nárečia. V Solúne vtedy žili macedónski Slovania a až o pár rokov sa doň prebili výbojní Bulhari a podmanili si domáce obyvateľstvo. Teda Konštantínov pôvodný jazyk bol jazykom Macedóncov, obohateným neskôr domácimi prvkami z Moravy, potom aj Srbska, Chorvátska, Ruska a i. Slovania vtedy pôsobili pre cudzí sluch i oko ako jednotná masa, cudzími ľuďmi rozlične pomenovaná, a až po kmeňovom vydelení z nej dostávali nové mená podľa osadenia v určitom kraji. Podľa ruského kronikára Nestora ich stredisko bolo na našom podtatranskom území, preto si naši starosadlíci ani nevymýšľali nové pomenovanie – a tento názor neskôr prijal P. J. Šafárik i štúrovci. Nestor ich volal Slovieni, latinskí vzdelanci zase Solavi“ (CHOMA, Branislav: *Devín a slovanskí prvoučitelia*. Bratislava: Štúdio Jasoň Devín 1993, s. 80).

⁸ ĎURIŠIN, Dionýz: *Teória medziliterárneho procesu I*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV 1995, s. 107.

v Ochride založil v 10. storočí tzv. „najstaršiu slovanskú univerzitu“ a v týchto priestoroch (ktoré predstavovali veľmi dôležité náboženské stredisko v raných kresťanských časoch) podľa istých prameňov od roku 886 do roku 894 vychoval viacerých diakonov a kňazov, ale aj hlaholských skriptorov. Navyše rozvinul rozsiahlu literárnu činnosť, a tak vytvoril základy pre stredovekú macedónsku literatúru. Po jeho vymenovaní za velického biskupa sa stal vedúcim ochridskej školy Naum Ochridský. Kliment svoju veľkú knižnicu slovanských rukopisov rozdelil medzi ochridskú školu a velické biskupstvo. Jeho tvorba obsahuje vyspelé básnické skladby hymnického charakteru a oslavné diela na učiteľov Konštantína a Metoda, kázne a homílie na rôzne sviatky a liturgické obdobia, ktoré sú napísané samostatne, podľa vzorov alebo čiastočne preložené z gréčtiny. V dejinách slovensko-macedónskych vzťahov sa mestá Nitra a Ochrid stali prvotnými základňami uvedených vzťahov. Dnešnou prvoradou úlohou je literárne zobrazit' tieto – na jazykovednom poli už dostatočne prebádané – vzájomné vzťahy.

Zároveň je potrebné upozorniť na niektoré problémy slavistiky a na význam ich riešenia z hľadiska slovensko-macedónskych literárnych vzťahov. Počas moravskej misie solúnskych bratov, opierajúcej sa o južnomacedónsky úzus, bola uvedená do praxe najstaršia forma staroslovienskeho jazyka; pod vplyvom nového jazykového prostredia moravskej a panónskej oblasti boli uskutočnené prvé systematické zmeny v textoch i vo výbere lexikálnych prostriedkov. Vďaka konzervativizmu ochridskej literárnej školy, ktorá väčšinou zostávala verná tradícii, v macedónskych rukopisných pamiatkach (najmä v bogomilských evanjeliách zo 14. a 15. storočia) zostali zachované viaceré archaické prvky v textovej štruktúre i v lexike vrátane moravizmov. Moravizmy v stredovekých macedónskych rukopisných pamiatkach nesignalizujú teritoriálnu provenienciu rukopisu ani miesto, kde bol rukopis zhotovený, pretože sa stali súčasťou slovanskej rukopisnej tradície a tvoria jednu z jej hlavných zložiek, ktoré môžu svedčiť o histórii textu.⁹ V dôsledku procesu vytvárania novodobého národa sa v 19. storočí zmenili vzťahy Slovákov a južných Slovanov, ktoré boli postavené na celkom iných základoch, napriek tomu, že nadväzovali na tradíciu staršieho obdobia.¹⁰ Cyrilo-metodská

⁹ Podrobnejšie o tom pozri napr.: ДЕСПОДОВА, Вангелија: *Заемни врски и влијанија меѓу великоморавската и македонската писменост*. In: *Slavica Slovaca*, č. 2, roč. 29, 1994, s. 97 – 106.

¹⁰ Z toho hľadiska tiež „nie je nezaujímavé, že po týchto slovanských začiatkoch na macedónskom a slovensko-moravskom území ďalší nasledovníci Konštantína a Metoda, vyhnaní z Veľkej Moravy, našli útočisko na jadranských brehoch a ostrovoch a tu rozvinuli takú hlaholášsku tvorivosť, že vytvorili celý fenomén chorvátskej tvorby od 9. do

tradícia sa preto tiahne celým vývojom slovenského a macedónskeho národa, v rozličných obdobiach však nadobúdala odlišný charakter.¹¹

Literatúra

ДЕСПОДОВА, Вангелија: Заемни врски и влијанија меѓу великоморавската и македонската писменост. In: *Slavica Slovaca*, č. 2, roč. 29, 1994.

ĎURIŠIN, Dionýz: *Teória medziliterárneho procesu I*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV 1995.

CHOMA, Branislav: *Cesta na slovanský juh 1. Južní Slovania a Slováci*. Bratislava, 1998.

CHOMA, Branislav: *Devín a slovanskí prvoučitelia*. Bratislava: Štúdio Jasonň Devín 1993.

KMEŤ (KMEĆ), Ján (Jan): Jugoslovensko-slovačke slavističke veze. Novi Sad: Vojvodjanska akademija nauka i umetnosti 1987. 546 s.

KUZMÍK, Jozef: Kliment Slovenský – najvýznamnejší slovenský spisovateľ 9. – 10. storočia. In: *Slovenská literatúra*, č. 4, roč. 44, 1997, s. 305.

Solún, rodisko sv. Cyrila a Metoda. In: *Pútnik Svätovojtešský* č. 7, roč. 7, 1894.

STANISLAV, Ján: *Kultúra starých Slovákov*. Bratislava: Knihnica slovenského rozhlasu – sväzok 1 1944. 103 s.

Summary: CYRIL'S AND METHODIUS'S HERITAGE – START OF LITERARY AND CULTURAL RELATIONS BETWEEN SLOVAKS AND MACEDONIANS. *Slovak and Macedonian literature started their development in literary-historical sphere by the mission of Constantine-Cyril and Methodius. Therefore, it may be rightly said that the roots of Slovak - Macedonian literary*

19. storočia, v ktorej sa v rámci rímskej cirkvi písali a vydávali knihy v slovanskom jazyku chorvátskej redakcie“ (CHOMA, Branislav: *Cesta na slovanský juh 1*, c. d., s. 11).

¹¹ Preto považujeme za potrebné súhlasiť s názorom B. Chomu, že „macedónske prostredie má so Slovákami z Veľkej Moravy mocnú genetickú zviazanosť, tam sú naše duchovné korene, a preto by sme ich mali aj dnes pestovať“ (c. d., s. 57); alebo: „Keď však upozorňujem na Macedóncov, uvedomujem si, že ide o malý národ, o polovicu menší od nášho slovenského, národ dlho trpiaci pod mnohými panstvami, vrátane bulharského a srbského, a zákonite uplatňujúci svoju národnú identitu a slobodu až od čias titovskej Juhoslávie, a tak by bolo veľmi zaujímavé pestovať výskumné styky s nimi... Teda tento veľkomoravský okruh zasahuje naše vzťahy s Macedóncami, Bulharmi, Chorvátmi a tiež Srbmi, no predovšetkým s Macedóncami; a týmto vzťahom sme najviac dlžní“ (CHOMA, Branislav: c. d., s. 12).

relations lie in the tradition of Cyril and Methodius. The beginnings of literature, prompted by a cultural mission from the Slavonian south, have been until now represented in the background of a common context. Nevertheless, a large part of Slovak - Macedonian relations and contacts remains relatively unstudied, although more than 1140 years has passed since the operation of the two Slavonian brothers Cyril and Methodius and the formation of their translation activities. Macedonia started to be discussed even in the connection with the arrival and operation of Constantine, Methodius and their students in Great Moravia. These are the indisputable origins of Czecho – Slovak - Macedonian cultural relations. After the first archbishop St. Methodius had died, his disciples were forcibly exiled beyond their homeland. After this incident, however, a peculiar comeback of ancient church Slavonian language happened in Balkan, specifically in Ohrid, where the disciples of Cyril and Methodius settled: St. Kliment of Ohrid and St. Naum. St. Kliment of Ohrid founded in this cultural centre of southern Slavs a school for theologians, which raised at about 3000 students and which is considered to be one of the first European schools of that time having university qualities. Thanks to conservatism of the Ohrid literary school, which mostly remained faithful to tradition, several archaic elements in the text structure and in vocabulary, including words of Moravian origin, were maintained in the Macedonian manuscript relics. Cyril's and Methodius's tradition, therefore, extends over the whole development of Slovak and Macedonian nation; however, in different periods it acquired different character.

CYRILOMETODĚJSKÉ A BYZANTSKÉ REMINISCENCE NA JEDNÁNÍ PRVNÍHO PŘÍPRAVNÉHO SLOVANSKÉHO SJEZDU

Lubomíra Havlíková

Ve dnech 12.-17. července v roce 1908 se konal v Praze První přípravný Slovanský sjezd.¹ Podnět k jeho uspořádání vzešel z redakčního výboru pražského týdeníku „Máj“, který již v roce 1906 prováděl průzkum týkající se politické, hospodářské a kulturní součinnosti mezi slovanskými národy a na jeho základě poslal 29. května 1907 přípis Národní radě české.² Přípis obsahoval návrh, aby se na památku prvního Slovanského sjezdu, který se konal v roce 1848,³ sešel v Praze po šedesáti letech, na Letnice roku 1908, další všeslovanský sjezd, na němž by se setkali slovanští zástupci z široké kulturní a odborné sféry a který by vytyčil nový, aktuální program kulturní a vědecké spolupráce mezi slovanskými národy odpovídající potřebám tehdejší doby.⁴

¹ Soubor materiálů ze slovanského sjezdu: PAVLŮ, Bohdan (ed.): *Jednání 1. přípravného Slovanského sjezdu v Praze 1908*. Praha 1910, s. I. K hodnocení práce a výsledků sjezdu srov. ČERNÝ, Adolf: *Slovanské sjezdy r. 1908*. Slovanský přehled 11, 1909, s. 7-15, 61-69 (zde také hodnocení sjezdu v soudobém polském, ukrajinském a jihoslovanském tisku). Srov. také nověji VACEK, Jiří: *Slovanské sjezdy 1848-1946*. In: 150 let slovanského sjezdu (1848), s. 17-27, zde s. 21-22.

² O poslání Národní rady české se sídlem v Praze srov. *Jednání 1. přípravného Slovanského sjezdu*, s. 71-73.

³ K Slovanskému sjezdu v roce 1848 srov. např. *Zpráva o sjezdu slovanském*. Praha 1848; ČERNÝ, Jan M.: *Slovanský sjezd v Praze roku 1848*. Praha 1888; TOBOLKA, Zdeněk V.: *Slovanský sjezd v Praze roku 1848*. Praha 1901; MACŮREK, Josef: *Rok 1848 a Morava*. Brno 1948; ŽÁČEK, Václav – TOBOLKA, Z. – ČEJCHAN, Václav (ed.): *Slovanský sjezd v Praze roku 1848: sbírka dokumentů*. Praha 1958; AKSENOVA, E. P. – DOSTAL, M. Ju. – GORJAINOV, A. N. (red.): *Slavjanskije sjezdy XIX-XX vv*. Moskva 1994; VEBER, Václav (ed.): *150 let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost. Sborník referátů z vědeckého kolokvia 11. června 1998 v Praze*. Praha 2000; VACEK, Jiří: *Slovanské sjezdy 1848-1946*. In: 150 let slovanského sjezdu (1848), s. 17-27.

⁴ K politické a společenské situaci v 19. a na počátku 20. století srov. např. HROCH, Jaroslav: *Obrození malých slovanských národů*. Praha 1971; URBAN, Otto: *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982; NĚNAŠEVA, Zoja S.: *Idějno-političeskaja borba v Čechiji i Slovakiji v načale XX v. Čechi, slovaki i neoslavizm 1898-1914*. Moskva 1984; KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914*. Praha 1996; DOUBEK, Vratislav: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha 1999, o Prvním přípravném Slovanském sjezdu v roce 1908, s. 120-125.

Návrh týdeníku „Máj“ byl poprvé projednáván Národní radou českou již 1. června 1907 a bylo naplánováno, aby její předseda a poslanec dr. Josef Herold⁵ konzultoval věc se slovanskými poslanci na Říšské radě ve Vídni a aby byla svolána do Prahy předběžná a důvěrná porada významných českých činitelů.⁶ Na podzim, 13. října 1907, se pak konala porada v Národní radě české, které předsedal J. Herold a na níž vystoupili se svými návrhy a názory přední čeští slavisté, známí poslanci a odborníci z vědeckých kruhů. Výsledkem porady bylo ustanovení zvláštního přípravného výboru pro Slovanský sjezd, který byl ustanoven jako Slovanský výbor⁷ při Národní radě české, do jehož čela byl zvolen jako předseda J. Herold a jeho zástupcem, místopředsdou byl jmenován dr. Vratislav Černý.⁸ Účelové publikace, které byly vydávány na předsjezdových poradách, poukazovaly na úkoly, které stály před slovanskými národy, jako bylo především „*povznesení kulturní i hospodářské síly Slovanstva*“,⁹ semknutí slovanských národů a povzbuzení slovanské myšlenky, vzbudily ve slovanském prostředí velký zájem.

Duchu panslavistických myšlenek odpovídaly zprávy, které se objevily, že by slovanské sjezdy měly být pořádány v Rusku, kde mělo být zajištěno i jejich financování.¹⁰ Poslanci dr. Karel Kramář,¹¹ dr. Ivan Hribar¹² a dr. Nikolaj Glebovickij¹³ jednali v Petrohradě, kde bylo s ruskými představiteli dohodnuto, že v červenci 1908 proběhne v Praze jednání přípravného výboru.¹⁴ V přípravách

⁵ Josef Herold (1850-1908), právník, politik, poslanec, předseda Národní rady české.

⁶ *Jednání I. přípravného Slovanského sjezdu*, s. I.

⁷ Celé složení Slovanského výboru Národní rady české srov. *Jednání I. přípravného Slovanského sjezdu*, s. 73-74.

⁸ Vratislav Černý (1871-1933), právník-advokát, politik, místopředseda Slovanského výboru Národní rady české, autor prací o Černé Hoře.

⁹ *Jednání I. přípravného Slovanského sjezdu*, s. II.

¹⁰ Iniciátorem těchto snah byl profesor Alexander A. Borzenko z právnické fakulty univerzity v Oděse, který v tomto smyslu písemně kontaktoval poslance říšského sněmu ve Vídni (Markova, Hribara, Kramáře) a navázal kontakt také s Národní radou českou. Na organizační zajištění a konání sjezdu nabízel finanční podporu v hodnotě 100 000 rublů. Srov. *Jednání I. přípravného Slovanského sjezdu*, s. II; ŠVIHOVSKÝ, V.: *Slovanské sjezdy*. Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální 16, 1909, s. 26-31, 98-103; „Všeobecné zprávy“. *Slovanský přehled* 10, 1908, s. 142.

¹¹ Karel Kramář (1860-1937), právník, poslanec, národně demokratický politik, místopředseda Slovanského výboru Národní rady české.

¹² Ivan F. Hribar (1851-1941), slovinský právník, bankéř, politik a diplomat, starosta a poslanec Lublaně, první jihoslovanský velvyslanec v Praze (1919-1921).

¹³ Nikolaj Glebovickij (Mykola P. Hlibovyckij), právník, haličsko-ruský poslanec (srov. ČERNÝ, A.: *Slovanské sjezdy r. 1908*, s. 66).

¹⁴ K odrazu jednání K. Kramáře, I. F. Hribara a M. P. Glebovického v Rusku v ruském tisku srov. SERAPIONOVÁ, Jelena: *Obraz K. Kramáře v ruské publicistice počátku*

Slovanského sjezdu a během jeho jednání se projevila nová vlna slovanství,¹⁵ neoslavismu,¹⁶ jehož nositelem byl K. Kramář, tvůrce koncepce „nové“ slovanské vzájemnosti,¹⁷ „reformy“ slovanství a aktivní slovanské politiky. Profesor Tomáš G. Masaryk,¹⁸ který byl v seznamu delegátů z Čech a Moravy,¹⁹ kteří se měli zúčastnit Prvního přípravného Slovanského sjezdu, však po sjezdu neoslavismus²⁰ odmítl jako „nedostatečně ‘revoluční, demokratickou a realistickou’ ideu slovanské politiky“.²¹

Když v květnu 1908 zemřel ustanovený předseda přípravného Slovanského výboru Národní rady české J. Herold, byl předsedou Slovanského výboru, který měl připravit Slovanský sjezd, zvolen K. Kramář,²² stoupenec austroslavismu a neoslavismu.²³ Pod jeho vedením se sešlo v Praze několik porad, na nichž byl přítomen dr. Karel Groš,²⁴ poslanec a starosta hlavního královského města Prahy, organizátorského města sjezdu. Konečný termín konání sjezdu byl stanoven na

20. století. In: Karel Kramář. Studie a dokumenty k 65. výročí jeho úmrtí. Praha 2003, s. 35-46, zde s. 37; NĚNAŠEVOVÁ, Z.: *Češi, Kramář a ruská diplomacie na začátku 20. století*. In: tamtéž, s. 18-34. Srov. také hodnocení pražského sjezdu: KOMAROV, G. V.: *Po Čechii. Posle pražského sjezda*. Sankt Peterburg 1909; BOBRINSKIJ, V. A.: *Pražskij sjezd. Čechija i Prikarpatkaja Rus'*. Sankt Peterburg 1909.

¹⁵ MACŮREK, J. (red.): *Slovanství v českém národním životě*. Brno 1947; *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*. Praha 1968; HRODEK, Dominik a kol., *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha 2004.

¹⁶ Srov. BENEŠ, E.: *Problémy slovanské politiky. VIII. Novoslovanství*, Slovanský přehled 18, 1926, s. 1-16; VYŠNÝ, P.: *Neo-Slavism and Czechs 1898-1914*. London – New York 1977.

¹⁷ Srov. HERMAN, Karel – SLÁDEK, Zdeněk: *Slovanská politika Karla Kramáře*. Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 81, seš. 2. Praha 1971, zde zejména s. 28n. Ke Kramářovým neoslavistickým snahám na prvním přípravném Slovanském sjezdu srov. DOUBEK, V.: *T. G. Masaryk*, s. 120-125.

¹⁸ Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937), filozof, profesor UK (1882-1914), politik, v letech 1918-1935 prezident Československé republiky.

¹⁹ *Jednání I. přípravného Slovanského sjezdu*, s. IV. Třetí jednací den (15. července 1908) při dopoledním jednání sdělil K. Kramář plénu, že „na místě p. prof. Masaryka za stranu pokrokovou účastní se zasedání p. Dr. Šámal“ (tamtéž, s. 19).

²⁰ DOUBEK, V.: *T. G. Masaryk*, zejména kapitoly „Slovanská otázka v literární koncepci TGM“, s. 103-110 a „Slovanská jednota a Masarykův neoslavismus“, s. 111-141.

²¹ DOUBEK, V.: *T. G. Masaryk*, s. 123. Srov. BENEŠ, E.: *Problémy slovanské politiky. VIII. Novoslovanství*, s. 15; WEINGART, Miloš: *Masarykovo slovanství a slovanská filologie*. Praha 1935.

²² *Jednání I. přípravného Slovanského sjezdu*, s. III.

²³ WINTERS, Stanley B.: *Karel Kramář a jeho slovanství na počátku 20. století*. In: Karel Kramář. Studie a dokumenty k 65. výročí jeho úmrtí. Praha 2003, s. 11-17; SERAPIONOVÁ, J.: *Obráz K. Kramáře*, s. 37-38.

²⁴ Karel Groš (1865-1938), právník, poslanec, pražský starosta (primátor).

12.-17. července 1908 a byla také vytvořena poslední, konečná verze sjezdového programu. Na pražské staroměstské radnici, kde se měl sjezd ve velké zasedací síni konat, byla zřízena sjezdová kancelář.²⁵ Oproti původnímu stanovenému datu jednání 12.-17. července byla jednání slavnostně zahájena až 13. července (první jednací den) a ukončena až 18. července 1908 (šestý jednací den).

Vraťme se nyní k jednotlivým projevům několika slovanských delegátů, v nichž zazněla – vedle slov o slovanství, o myšlenke slovanské vzájemnosti a politické, ekonomické, kulturní a vědecké spolupráci mezi slovanskými národy – také slova připomínající politické, ekonomické, kulturní a náboženské kořeny některých slovanských národů, a to kořeny byzantské.²⁶ Reminiscence na byzantskou říši, na byzantský odkaz a cyrilometodějskou tradici zazněly z úst několika slovanských účastníků sjezdu. Byli to zejména představitelé slovanských národů ze slovanského jihu, z Balkánského poloostrova – vedle Slovanů ruských –, jejichž politické, kulturní a náboženské tradice hluboce tkvěly a dodnes tkví zakořeněny v byzantském podkoří. Prvním z projevů, které byly proneseny první sjezdový den a v němž zazněla určitá reminiscence na byzantskou říši, i když nebyla vyřčena *verbis expresis*, byl projev jednoho z ruských delegátů, Michaila Vasiljeviče Krasovského, člena státní rady (dumy) v Petrohradu, který se zmínil o tom, že „*Rusko bylo postaveno mezi Asií a Evropou*“.²⁷ To znamenalo, že Rusko bylo euroasijskou zemí a spojnicí mezi Evropou a Asií, jakousi kontaktní zónou, nárazníkovým státem a že se rozkládalo na dvou kontinentech podobně jako euroasijská byzantská říše, ležící na pomezí Evropy a Asie, za jejíž dědičku a pokračovatelku jejích tradic se Rusko považovalo. Stejně tak po dobytí Konstantinopole, hlavního města byzantské říše, Turky v roce 1453 pokládali Rusové Moskvu za „třetí Řím“, za dědičku Konstantinopole, slovanského Cařihradu, který byl v písemných pramenech nazýván „druhým Římem“ a který po pádu italského Říma do rukou barbarských germánských kmenů navázal na jeho tradice.

Na prvním sjezdovém dnu promluvil rovněž univerzitní profesor ze Sofie, právní historik Stefan S. Bobčev, bulharský delegát, který vyslovil ve svém projevu myšlenky návaznosti na cyrilometodějskou tradici, která se velkou měrou podílela také na bulharském národním obrození v 19. století. Ve svém projevu uvedl: „*Můj národ v své duši chová tyto myšlenky ode dávna, ještě od dob svatých apoštolů slovanských, bratři Cyrilla a Methoda, kteří hlásali rovnoprávnost všech*

²⁵ *Jednání 1. přípravného Slovanckého sjezdu*, s. III.

²⁶ HAVLÍKOVÁ, Lubomíra: *Ta naše povaha byzantská aneb malé zamyšlení nad pojmem „byzantinismus“*. Slovancký přehled 95, 2009, s. 425-432.

²⁷ Jeho projev srov. *Jednání 1. přípravného Slovanckého sjezdu*, s. 5-6, zde s. 5.

slovanských národů, národní bratrství a mír mezi všemi lidmi. Ve jménu těchto myšlenek bulharský národ viděl své znovuzrození v první polovici XIX. století, ve jménu těchto myšlenek můj národ vedl boj za duševní nezávislost a dobyl si samostatné autokratické církve a národní školy, ve jménu těchto myšlenek a s pomocí Ruska získal si i politickou existenci.“²⁸ Dílo slovanských věrozvěstů Konstantina (klášterním jménem Cyrila) a Metoděje (světským jménem Michaela), spolupatronů dnešní Evropy, kteří byli byzantského původu, pocházeli z oblasti byzantské Makedonie, a patřili k předním byzantským vzdělancům 9. století, bylo – po jejich smrti a ukončení jejich politické, kulturní a církevní mise na Velké Moravě, odkud byli jejich žáci po Metodějově smrti (885) z Moravy vyhnáni a odešli na slovanský jih, – dále šířeno mezi slovanskými národy, které se nově etablovaly a etatizovaly na Balkánském poloostrově.

Také projev chorvatského delegáta dr. Ante Tresiče-Pavičića, poslance a spisovatele z městečka Sutivana na dalmatském ostrově Brač, měl byzantské konotace. Jeho autor uvádí dva příklady z historie a připomíná příchod chorvatského národa z původních severních sídel na evropský jih v 7. století a proces jejich etatizace slovy: „*My Chorvaté jsme vždy lidmi mírumilovnými mezi lidmi dobré vůle. Když jsme přišli do krásné vlasti, nepřišli jsme dobývat, nýbrž osvobozovat. Kdo četl Konstantina Porfyrogeneta, ví, že Slované šířili civilizaci a chránili ji proti barbarství, zejména proti Avarům. Dále vypravuje Konstantin Porfyrogenet, že otcové naši proti nikomu se neobraceli, nýbrž chtěli žít se všemi v dobré vůli. To je duch slovanský, to je v krvi všech Slovanů. Nesahat na cizí!*“²⁹ Jednou ze základních zpráv o pravlasti Chorvatů, „starém a bílém Chorvatsku“ (*he palaia aspré Chrobatia*) na severu Evropy, jejich příchodu na evropský jih, jejich etablování a vytvoření raně středověkého chorvatského státu, je zpráva vzdělaného byzantského císaře, spisovatele a polyhistora, který žil a tvořil v 10. století – Konstantina Porfyrogenneta (905-959). Relace o původu a příchodu dnešních slovanských etnik do svých nynějších sídel vtělil byzantský císař do svého díla „O správě říše“ (*De administrando imperio*). O chorvatských(ém) kmenech(ni), které dělí na nepokřtěné, severní, bílé (*apo ton abaptiston Chroboton, ton kai aspron eponomazomenon*) a pokřtěné, jižní (*hoi baptismenoi Chrobotoi*) psal autor v 30. a 31. kapitole věnované Dalmácii a Chorvatům.³⁰ Chorvatský

²⁸ *Jednání I. přípravného Slovánského sjezdu*, s. 8-9.

²⁹ Celý projev srov. *Jednání I. přípravného Slovánského sjezdu*, s. 9.-10, zde s. 9.

³⁰ *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*. Greek text edited by Gyula MORAVCSIK. English translation by Romilly James Heald JENKINS. Budapest 1949,

poslanec Ante Tresić-Pavičić se k byzantské historii v závěru svého projevu ještě jednou vrátil, když vzpomněl byzantského císaře Juliána Apostatu,³¹ který se „proslavil“ návratem k pohanství a pokusem dechristianizovat a tím destabilizovat byzantskou říši, protože v roce 313, kdy byl vydán Konstantinem I. Velikým milánský edikt, bylo křesťanství povoleno v celé římské (tedy i ve východořímské, byzantské) říši a stalo se státním náboženstvím. Paralelu s Juliánem Apostatou využil Tresić-Pavičić při rokování sjezdu jako pobídku k slovanské jednotě a starou náboženskou nesvornost a intoleranci použil jako výchovné *exemplum* pro slovanské národy a jako odstrašující příklad: „*Julian Apostata sezval křesťany ke koncilu, chtěje, aby se ve sporech o božství Kristovo navzájem potírali a nesvárem tímto se oslabili. Jest mnoho takových Apostatů, kteří podobně chtějí vnášeti v nás símě nesvárů, abychom i my se navzájem přeli a vrátili se domů s nepořízenou. Budme svorni, i tehdy, nerozřešíme-li všechny úkoly, které nás zde čekají. Dospějeme-li aspoň k tomu, abychom se svorně navzájem rozloučili se sladkým slovem a přátelsky, nepřátelé naši uniknou a budou viděti, že Slovanstvo je zralé k obraně.*“³² Volání po svornosti by mohlo odkazovat na další historickou paralelu, a to na legendu o svornosti Svatoplukových synů, která pochází od již výše zmiňovaného byzantského císaře Konstantina Porfyrogenneta z jeho pasáže o Velké Moravě (*he megale Moravia*). Toto literární *topos* (*locus communis*) byzantského původu má starší antické a orientální konotace.³³

V projevech přednesených druhý a třetí rokovací den sjezdu nebyly v žádném z projevů narážky na starou národní slovanskou historii a byzantskou říši, které bychom mohli interpretovat jako byzantinismy nebo cyrilometodějskou tradici; z referátů zaznívaly pouze myšlenky slovanské vzájemnosti. Teprve čtvrtý jednací den, kdy referovali představitelé finanční oligarchie a bankovního světa Ivan Hribar a dr. Jaroslav Preiss³⁴ a kdy probíhala jednání o vytvoření jednotné

Washington 1967², kap. 30, 31, s. 139-147, 146-152 (Diegesis peri tu thematos Dalmatias, Peri ton Chrobaton kai hes nyn oikusi choras).

³¹ Julián Apostata – Odpadlík (361-363), byzantský císař.

³² Projev srov. *Jednání I. přípravného Slovanského sjezdu*, s. 9.-10.

³³ *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*, kap. 41 (Peri tes choras tes Morabias), s. 140-141. Srov. DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Řecký literární motiv v pověsti o velkomoravském knížeti Svatoplukovi*. Zprávy Jednoty klasických filologů 5, 1963, s. 153-162; HAVLÍKOVÁ, L.: *O prutech Svatoplukových*. Svobodné slovo, roč. 47, č. 291, č. 298, s. 4 (z 13. a 21. 12. 1991); HAVLÍK, Lubomír E.: *King Sventopluk's of Moravia Image in the Middle Ages*. Critica storica, Roma 1991; idem, *Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů*. Brno 1994.

³⁴ Jaroslav Preiss (1870-1946), právník, poslanec, vrchní ředitel Živnostenské banky (1918-1939). Srov. *Jednání I. přípravného Slovanského sjezdu*, s. 15-16, 22, 34-38, 62.

Slovanské banky, se slovanští delegáti nevyhnuli letnému „setkání“ s byzantským světem. Nová Slovanská banka měla mít své centrum v Petrohradu a své pobočky, filiálky – vedle Vídně, Paříže, Londýna a Hamburku, nejen v Cařihradě – Konstantinopoli, centru bývalé byzantské říše, později tureckém Istanbulu, ale také ve starých, římské a později byzantské správě kdysi podléhajících městech, v egyptské Alexandrii a Káhiře,³⁵ v městech, která před dobytím Egypta arabskými nájezdnickými kmeny, patřila po určitou dobu Byzanci, dědičce římské říše.

Závěrem je možno shrnout a konstatovat, že ač byl všeslovanský sjezd organizován na poslední chvíli a měl řadu nedostatků, jako byl jeho chaotický charakter a nepřítomnost vůdčích osobností jednotlivých slovanských národů,³⁶ zazněla na něm řada inspirativních návrhů a námětů. Někteří z delegátů Prvního přípravného Slovanského sjezdu prokázali ve svých vystoupeních dobrou a podrobnou znalost byzantské a své národní historie, která ovšem v mnohém byla součástí historie byzantské, protože jak chorvatský, tak také bulharský středověký stát vznikl na původně byzantském území. Poukazování na cyrilometodějskou tradici a byzantinismy, dokumentující slavnou minulost národů a států a použité v referátech měly vhodným způsobem podpořit nové trendy politického a kulturního vývoje slovanských národů, nové slovanství, které se koncem 19. a na počátku 20. století objevilo na evropské politické scéně. Vystupující delegáti, ať již to byli univerzitní profesori (Bobčev), nebo profesní politici (Krasovskij) a spisovatelé (Tresić-Pavičić), svou erudovaností, vzdělaností v oblasti historie ukázali, že je možno se i ve vzdálené minulosti poučit, brát si v ní příklady a nalézat v ní zajímavé paralely a konotace se soudobým politickým děním.

Summary: CYRILO-METHODIAN AND BYZANTINE REMINISCENCES ON THE PROCEEDINGS OF THE FIRST PREPARATORY SLAV CONGRESS.

The author analyses proceedings of the First Preparatory Slav Congress, which was held in the year 1908 in Prague. She pursues reminiscences on the Byzantine and South Slav medieval history, which were appeared in the speech of the Russian politician M. V. Krasovskij, the Bulgarian professor-historian S. S. Bobčev and the Croatian writer and politician A. Tresić-Pavičić, and their connotations with the contemporary time.

³⁵ *Jednání I. přípravného Slovanského sjezdu*, s. 34-35.

³⁶ Srov. důvěrnou zprávu pro ministerstvo vnitra (Die allslavische Kongress z 21. července 1908, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Politisches Archiv, XL Interna, K 219-2, f 75-77, zde 77); DOUBEK, T. G. *Masaryk*, s. 125.

NIEKOĽKO POZNÁMOK K IKONOGRAFII STREDOVEKÝCH CIRKEVNÝCH PEČATÍ

Miroslav Glejtek

Pečať je „fenoménom“, ktorý sprevádza človeka od staroveku prakticky do súčasnosti. Veľmi zjednodušene môžeme povedať, že pečať v minulosti plnila tri základné funkcie. Mala úlohu identifikovať majiteľa (vydavateľa písomnosti). Okrem toho slúžila na uzatváranie listín, listov, resp. iných predmetov. Mala teda za úlohu zabezpečiť ochranu a nenarušiteľnosť správy alebo predmetu, na ktorom bola pripevnená. Treťou úlohou pečate bola poverovacia funkcia. Slúžila ako prostriedok vierohodnosti a dôkaz právnej sily písomnosti.¹ Pečať bola teda výlučným garantom pravosti a autenticity dokumentu.² V našom príspevku vynecháme detailný sfragistický rozbor pečate, tak ako ju analyzujú pomocné vedy historické. Pozornosť jej budeme venovať ako nositeľovi obrazovej informácie, a to v prepojení s jej identifikačnou funkciou. Tú vykonáva obrazová a textová zložka pečatného poľa. Hoci nie je nevyhnutné, aby boli v pečatnom poli obidve, zväčša sa dopĺňajú. Za dlhé stáročia vzniklo veľké množstvo schém pečatných obrazov, v závislosti od toho, kto bol majiteľom pečate a akú úlohu pečať plnila. V predkladanom príspevku sa pokúsime predstaviť pečať ako závažný prameň pre poznávanie kresťanskej ikonografie. Počas dvoch tisícročí svojej existencie vytvorilo kresťanstvo okolo 5000 postáv spätých so svojím kultom. Sú medzi nimi biblické postavy, mučeníci, cirkevní učitelia, pustovníci, laici i klerici, ktorí sa významným spôsobom zaslúžili o rozvoj a upevnenie kresťanstva v Európe, ale i mimo nej.³ Okrem toho Biblia, spolu s mnohými ďalšími literárnymi dielami, poskytla nepreberné množstvo námetov a scén, ktoré boli v stredovekom výtvarnom umení hojne zobrazované a ktoré naplno vyjadrujú zmysel stredovekého človeka pre symboliku.

Aby sme mohli pokryť čo možno najväčšiu škálu námetov, bolo potrebné postupovať podľa dopredu stanovenej typológie pečatného obrazu (schéma 1). Takmer všetky dôležitejšie sfragistické syntézy disponujú rozdelením pečatí na základe obsahu pečatného poľa. Prvým spomedzi autorov, ktorí vytvorili takúto

¹ KREJČÍKOVÁ, J. – KREJČÍK, T.: *Úvod do české sfragistiky*. Ostrava 1989, s. 6.

² HEIM, B. B.: *Heraldry in the Catholic Church. Its Origin, Customs and Laws*. Buckinghamshire 1978, s. 32.

³ SKRUŽNÝ, L.: *Atributy vybraných biblických postav, světců a blahoslavených*. Čelákovice 1996, s. 8.

klasifikačnú schému, bol K. Hohenlohe. Hoci sa jeho systém dočkal značnej kritiky, jeho delenie na pečate portrétné, obrazové, nápisové a erbové prežilo prakticky dodnes.⁴ Vychádzajú z neho aj základné sfragistické syntézy E. Kittela⁵, J. Romana⁶ či M. Gumowského⁷. Hoci každý z autorov tento systém modifikoval, najmä v závislosti od konkrétneho materiálu, s ktorým pracoval, pôvodné základné delenie je väčšinou rešpektované. I v našom príspevku, vzhľadom na to, že sa venuje výlučne cirkevným pečatiam, je v niektorých prípadoch kladený dôraz na detailnejšie rozdelenie niektorých skupín. Variabilita stredovekých sfragistických materiálov však vo viacerých prípadoch neumožnila detailnú typológiu a nadnesene možno povedať, že každá pečať akoby predstavovala samostatný podtyp.⁸ Takéto delenie by bolo neprehľadné a kontraproduktívne. Ukážky, ktoré sme ilustračne vybrali, nepredstavujú výlučne uhorský materiál, ale podľa potreby boli využité i nemecké a francúzske pečate.

Typológia pečatného obrazu cirkevných pečatí (schéma 1)

A. Portrétné pečate

A.1 Majiteľ pečate pri požehnaní (*benedictio*)

A.2 Majiteľ pečate pri inej typickej činnosti

B. Obrazové pečate

B.1 Obrazové pečate – hagiografické

– hagiografické (Svätá Trojica)

– hagiografické (anjel)

– hagiografické (Panna Mária)

– hagiografické (svätci)

B.2 Obrazové pečate – topografické

– sakrálna stavba

– architektonický rámeč

B.3 Obrazové pečate – vecné

B.4 Obrazové pečate – bájne tvory

C. Erbové pečate

– štít

⁴ KREJČÍKOVÁ, ref. 1, s. 16.

⁵ KITTEL, E.: *Siegel*. Braunschweig 1970, s. 189 – 190.

⁶ ROMAN, J.: *Manuel de Sigillographie Francaise*. Paris 1912, s. 67 – 217.

⁷ GUMOWSKI, M. A KOL. *Sfragistika*. Warszawa 1960, s. 154 – 159.

⁸ Pre potreby tohto príspevku bude každý základný hlavný typ označený veľkým písmenom a podtyp pridanou arabskou číslicou.

- štít s pontifikáliami
- úplný šľachtický erb
- heraldické znamenia

D. Nápisové pečate

- viacslavný text
- písmená alebo symbolické litery

E. Kombinované pečate

- E.1 Obrazovo-portrétne pečate
- E.2 Obrazovo-portrétno-erbové pečate
- E.3 Obrazovo-erbové pečate

A. Portrétne pečate

Majiteľmi najstarších cirkevných pečatí v ranom stredoveku boli najvyšší predstavitelia cirkvi – arcibiskupi a biskupi.⁹ K väčšiemu rozšíreniu ich pečatí došlo v 8. a najmä 9. storočí.¹⁰ Najstaršie zachované pečate východne od Rýna pochádzajú z 9. storočia.¹¹ Tieto pečate, ovplyvnené pečaťami najvyšších svetských predstaviteľov, nesú portrét majiteľa. Ten si svoju dominanciu udržal do 11. storočia. S novými pečaťnými vzormi prišli v tomto období cirkevné inštitúcie, ako napr. kapituly, opátstva a konventy, ktoré začali používať vlastné pečate. U najvyšších cirkevných predstaviteľov si však portrét zachoval dominanciu až do 13. storočia. Veľkú skupinu tvoria pečate zobrazujúce vysokého cirkevného predstaviteľa pri požehnaní. Druhou rôznorodejšou skupinou sú pečate, ktoré zobrazujú klerika pri určitej typickej činnosti.

A.1 Majiteľ pečate pri požehnaní (benedictio)

V období raného stredoveku mali biskupské pečate okrúhly tvar. Príslušný klerik bol zobrazený ešte veľmi jednoducho. Najčastejšie sa v pečati nachádza polpostava biskupa s pastierskou palicou (berlou) so zahnutým koncom v ruke (*baculum pastorale*). Tá sa súčasťou biskupských insígnií stala v 7. storočí, a to ako symbol jurisdikcie biskupa. Počas stredoveku si v pečatiach často zachovala jednoduchý tvar. V literatúre sa možno stretnúť s konštatovaním, že biskupi držali berlu hlavicou smerom od seba, čo vyjadrovalo jurisdikciu v celej (arci)diecéze. Oproti

⁹ Vzhľadom na rozsiahlosť problematiky nebudeme venovať významnejšiu pozornosť pápežským pečatiam.

¹⁰ KREJČÍK, T.: *Pečeť v kultúre stredoveku*. Ostrava 1998, s. 231.

¹¹ NOVÝ, R.: Pečeti pražských a olomouckých biskupů. Studie ze sfragistiky přemyslovského období. In: *Sborník archivních prací*, roč. 10, 1960, č. 1, s. 182.

tomu opáti držali berlu hlavicou k sebe, na znak toho, že ich právomoci sa dotýkajú len územia opátstva. V skutočnosti však takýto zvyk nebol dôsledne rešpektovaný. Biskupské pečate v tomto najstaršom období svojím tvarom a pečaťným obrazom do značnej miery napodobňovali pečate súdobých panovníkov, ktoré biskupi poznali a slúžili im ako vzor. Okrem berly bola v pravici preláta často zobrazená kniha (Biblia). Príkladom môže byť pečať salzburského arcibiskupa *Hartvika* (obr. 1).¹² Dôležitou súčasťou portrétu sa postupne stalo liturgické oblečenie (*ornát*) a u arcibiskupov nevyhnutné *pálium*. V prípade biskupov získalo obľubu tzv. *rationale*. Tento dekoratívny kus látky bol obľúbený najmä u galských biskupov.¹³ Rationale imitovalo *pálium*, na ktoré biskup nemal právo.¹⁴ Postupne sa vykryštalizovali dva spôsoby zobrazenia postavy majiteľa na pečati. Od 11. storočia bol zobrazený ako stojaca postava alebo ako sediaci na *faldistoriu*, ktoré bolo symbolom jurisdikcie. Tento typ pečate vlastnil magdeburský arcibiskup *Wichmann* (obr. 2).¹⁵ U tohto arcibiskupa možno vidieť na hlave *tonzúru*, typickú pre klerikov.

V 12. storočí došlo k dôležitým zmenám tvaru cirkevných pečatí. Zatiaľ čo v predchádzajúcom období boli okrúhle, v tomto období sa začal presadzovať špicato-oválny tvar (tzv. *mandorly* = mandle). Je pravdepodobné, že táto zmena súvisela s emancipáciou cirkvi a jej vyhraňovaním voči svetskej moci.¹⁶ Takýmto demonštratívnym spôsobom (zmenou tvaru) niektorí predstavitelia cirkvi vyjadrovali svoju nezávislosť voči svetským panovníkom v napätom období boja o investitúru. V prípade *mandorly* ide o kánonický tvar, ktorý mal v kresťanskej ikonografii dlhú tradíciu. Svätožiara v tvare *mandorly*, zobrazená okolo postavy Ježiša Krista, je symbolom Božieho majestátu (*Maiestas Domini*).¹⁷ Jej tvar bol teda obzvlášť vhodný pre cirkevné pečate. Hoci v 14. storočí tento tvar zásadne v cirkevných pečatiach prevážil, nikdy úplne nevytláčil okrúhle pečate.¹⁸

¹² Perokresbu publikuje SEYLER, G. A.: *Geschichte der Siegel*. Leipzig 1894, s. 69.

¹³ BERGER, R.: *Liturgický slovník*. Praha 2008, s. 347.

¹⁴ KREJČÍK, ref. 10, s. 234 – 235.

¹⁵ Perokresbu z r. 1185 publikuje SEYLER, ref. 12, s. 98.

¹⁶ KREJČÍK, ref. 10, s. 233 – 234.

¹⁷ BIEDERMANN, H.: *Lexikon symbolů*. Praha 2008, s. 196.

¹⁸ Príkladom môžu byť pečate seckauských biskupov. Tí počas celého stredoveku používali pečate s oboma tvarmi. Pozri FREIDINGER, L.: *Siegelgebrauch und Wappenführung der Bischöfe von Seckau in Mittelalter und früher Neuzeit*. Teil 1 (1218 – 1337). In: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 1998, roč. 48, s. 119 – 141; FREIDINGER, L.: *Siegelgebrauch und Wappenführung der Bischöfe von Seckau in Mittelalter und früher Neuzeit*. Teil 2 (1337 – 1452). In: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 1999, roč. 49, s. 63 – 87.

V 15. storočí v súvislosti s rozšírením erbovej pečate opäť, ale už natrvalo, začal dominovať okrúhly tvar. V 11. storočí sa začala v cirkvi presadzovať mitra ako liturgická pokrývka hlavy už nielen u pápeža, ale i ďalších vysokopostavených klerikov (kardináli, biskupi, opáti a pod.).¹⁹ Zároveň sa mitra ako súčasť liturgického odevu dostala do súdobých portrétnych pečatí. Počas 13. storočia bol majiteľ v pečati zobrazovaný stojaci, resp. sediaci na faldistoriu, odetý v ornáte, s mitrou na hlave a berlou v ľavici. Pravú ruku mal zdvihnutú s dvoma vystretými prstami na znak požehnanja. Príkladom je pečať seckauského biskupa *Henricha* (1292 – 1297) (obr. 3).²⁰

A.2 Majiteľ pečate pri typickej činnosti

Pečate vysokých cirkevných predstaviteľov mali v stredovekej spoločnosti veľkú vážnosť. To spôsobilo pomerne konzervatívne zachovávanie podoby pečatného obrazu. Oveľa väčšiu variabilitu si mohli dovoliť nižšie postavení klerici. K rozšíreniu pečatí medzi nimi došlo koncom 12. a najmä v 13. storočí. Bolo to obdobie, v ktorom sa menila celková koncepcia pečatného poľa a do popredia sa dostalo spájanie rôznych ikonografických prvkov. Príkladom špecifického zobrazenia majiteľa sú pečate kanonikov scholastikov. Tí boli často zobrazovaní sediaci za typickým pultíkom a čítajúci z knihy. Príkladom je pečať ostrihomskeho kanonika scholastika *Sixta* (obr. 4).²¹ Podobná je aj pečať halberštatskeho kanonika a westerhausenského archidiakona *Cona z Diepholzu*.²² Ten bol zobrazený vo svojej pečati tiež sediaci za pultíkom. V pravici však drží brko a píše do kódexu. Zaujímavá je aj pečať spišského kanonika *Goblina*.²³ V pečatnom poli je zobrazená oltárna menza, na ktorej je položený kalich. Pred ňou kľáči kanonik, ktorý v rukách pozdvihuje hostiu. Typickou činnosťou kňazov je udeľovanie sviatosti zmierenia.

¹⁹ Bližšie pozri HEIM, ref. 2, s. 60 – 61.

²⁰ Perokresbu publikuje FREIDINGER, ref. 18, Teil 1, s. 136.

²¹ Perokresbu pečate z r. 1272 publikuje KNAUZ, F.: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus primus*. Strigonii 1874, s. 399.

²² Pečať z r. 1237 publikuje SEYLER, ref. 12, s. 228.

²³ Pečať z r. 1301 publikuje RÁBIK, V. Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie. Sonda do problematiky. In: GLADKIEWICZ, R. – HOMZA, M. (ed.): *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča – Wrocław 2003, s. 332. SEDLÁK, V. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I*. Bratislava 1980, sfragistická príloha, č. 21.

Majiteľa pečate udeľujúceho rozhrešenie zobrazil vo svojej pečati breclavský dekan *Mank* a správca kostola v Troskotoviciach *Zdislav*.²⁴

B. Obrazové pečate

Rozsiahlu skupinu v rámci cirkevnej sfragistiky tvoria obrazové pečate. Na základe pečatného obrazu ich môžeme rozdeliť do niekoľkých základných skupín. Jednu z najrozsiahlejších predstavujú pečate s hagiografickým motívom. Druhou v cirkevnej sfragistike obľúbenou skupinou sú pečate s topografickým námetom. Menej časté sú pečate s vecným obrazom, nápisové pečate a pečate zobrazujúce bájne zvieratá.

B.1 Obrazové pečate – hagiografické

Obrazové pečate – hagiografické (Svätá Trojica)

V hierarchickej štruktúre kresťanského sveta stojí na najvyššom stupni Boh. S pečaťami zobrazujúcimi jednu z osôb Svätej Trojice sa stretávame často. V pečatiach bývajú sprevádzané aj ďalšími figúrami. Väčšinou ide o zobrazenie Krista na kríži alebo malého Ježiška na rukách Madony. S týmito prípadmi sa v uhorských podmienkach často stretávame najmä v kombinovaných pečatiach vysokých cirkevných predstaviteľov. Inou možnosťou bolo zobrazenie hlavy Krista s krížovým nimbusom. Takou je pečať komuta Rádu nemeckých rytierov v Möwe (obr. 5).²⁵ Niekedy sa stretávame s vyobrazením Krista ležiaceho v Božom hrobe, ako napr. v prípade buly veľmajstra a konventu rádu johanitov.²⁶ Často je zobrazovaný len hlavný atribút Krista – kríž, ktorý má veľké množstvo variantov a nezriedka predstavuje sprievodnú figúru. Ako hlavná figúra sa kríž často objavuje v pečatiach križiackych rádov.²⁷ Takouto je pečať Johanitského konventu sv. Jána Krstiteľa v Újudvare (obr. 6).²⁸ Tretia Božská osoba – Duch Svätý – bola takmer výlučne zobrazovaná v podobe holubice so svätožiarou. V niektorých prípadoch vyplňa samostatne pečatné pole, ako napr. v prípade pečate špitálskeho Rádu

²⁴ Popisy pečatí z r. 1320 a 1331 publikuje MARÁZ, K.: K pečetím farného kléru v českých zemí v letech 1283 – 1310. In: Krafl, P. (ed.): *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII – XV*. Praha 2008, s. 624.

²⁵ Perokresbu pečate z r. 1441 publikuje SEYLER, ref. 12, s. 245.

²⁶ Perokresbu pečate zo 14. storočia publikuje VRTEL, L.: O symbolike niektorých rytierskych rádov. In: *Slovenská archivistika*, roč. 29, č. 1, 1994, s. 116.

²⁷ Bližšie pozri VRTEL, ref. 26, s. 110 – 136.

²⁸ Pečať z 13. storočia publikuje TAKÁCS, I.: *A Magyarországi káptalanok és konventek középkori pecéjtjei*. Budapest 1992, s. 91 – 92, tab. XVII, č. 53.1. Perokresbu pečate z r. 1308 publikuje JERNEY, J.: *A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története. Magyar Történelmi Tár 2*. 1855, obr. č. 96.

Ducha Svätého v Mohuči.²⁹ Oveľa častejšie sa však v pečatiach nachádza ako holubica v sprievodnej funkcii ďalších figúr. Zaujímavým prípadom sú pečate, v ktorých sú zastúpené všetky tri Božské osoby. Tento námet s obľubou zobrazovali vo svojich pečatiach brnianski kartuziáni. Nachádza sa v nich na tróne sediaci Boh Otec držiaci pred sebou kríž s Kristom, nad ktorým sa vznáša Duch Svätý v podobe holubice.³⁰ Ide o námet obľúbený aj vo výtvarnom umení, tzv. trón milosti (*Thronus Gratiae*).³¹

Obrazové pečate – hagiografické (anjel)

V hierarchickej štruktúre predstavujú ďalšiu skupinu námetov zobrazenia anjelov a archanjelov. Hoci sa s nimi často stretávame v sprievodnej funkcii spolu so svätcami, vzniklo aj viacero pečatí, v ktorých predstavujú jedinú náplň. Dobrým príkladom je pečať Premonštrátskeho konventu sv. Michala archanjela v Csorne. Pečať vyplňa archanjel, ktorý drží v rukách kadidlo (obr. 7).³² Podobne sa s postavou sv. Michala stretávame aj v pečatiach Sídelskej kapituly sv. Michala vo Vespréme.³³ So zobrazením anjelských bytostí sa nestretávame len v pečatiach cirkevných inštitúcií, ale i v pečatiach klerikov. V niektorých prípadoch ide o zobrazenie krstného patróna majiteľa pečate. Takýmto prípadom je aj pečať bratislavského prepošta *Serafína*, ktorý vo svojej pečati zobrazil anjela s tromi pármami krídel, teda serafína (obr. 8).³⁴

Obrazové pečate – hagiografické (Panna Mária)

Jednou z najobľúbenejších postáv stredovekého a novovekého umenia bola Panna Mária. Veľká úcta, ktorej sa Matka Ježiša Krista tešila v Uhorsku (*Magna Domina Hungarorum*), sa prejavila vo všetkých oblastiach života, kultúry a umenia, sfragistiku nevynímajúc. Značnú obľubu získala v pečatiach kapitúl, konventov či rytierskych rádov. Uplatnenie našla v pečatiach takých reholí, ako sú premonštráti, cisterciáni či Rád nemeckých rytierov. Jeden z najčastejších výjavov zobrazuje Pannu Máriu, ako drží na rukách malého Ježiška (*Madona*). S takouto kristologicko-mariánskou schémou sa možno stretnúť napríklad v pečati turčianskeho

²⁹ Perokresbu pečate z r. 1285 publikuje SEYLER, ref. 12, s. 336.

³⁰ K problematike pozri KOTLÍKOVÁ, M.: Carthusian Seals in the Early Modern Period (15th – 18th Century). Carthusians in Brno. In: *Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*. Levoča – Salzburg 2008, s. 197 – 210.

³¹ ROYT, J.: *Slovník biblické ikonografie*. Praha 2006, s. 173.

³² Pečať z r. 1393 publikuje TAKÁCS, ref. 28. s. 54, tab. III, č. 13.1. Perokresbu pečate publikuje PÓR, A.: Pecséttani apróságok. (Hat pecsétrajzzal.) In: *Turul*, roč. 11, 1893, č. 4, s. 183.

³³ Pečate z 13. storočia publikuje TAKÁCS, ref. 28. s. 97 – 98, tab. XIX, č. 58.1 – 58.3.

³⁴ Pečať z r. 1302 publikuje SEDLÁK, ref. 23, sfragistická príloha, obr. 14.

premonštrátskeho konventu (obr. 9).³⁵ Panna Mária býva tiež zobrazovaná kľachiaca pod krížom (kalvária). Obidva spomínané hagiografické výjavy sú typické najmä pre kombinované pečate. Oblúbeným biblickým výjavom na pečatiach je motív Zvestovania Panne Márii, teda scéna stretnutia Márie s archanjelom Gabrielom. Zobrazovaná je napríklad v pečati premonštrátskeho konventu v Šahách.³⁶ Archanjel drží v rukách stuhu s nápisom, ktorý predstavuje pozdrav, ktorým oslovil Máriu – *Ave Maria*.³⁷

Je len málo svätcov, ktorí majú také množstvo atribútov ako práve Panna Mária. Jedným z najrozšírenejších je ľalia – symbol čistoty – a koruna – symbol kráľovskej moci (*Regina coeli*). Oba tieto atribúty vo svojej pečati spojil brémsky kanonik Mikuláš de Cardono (obr. 10).³⁸ Oblúbenými symbolmi Panny Márie sú aj ruža (*Rosa mystica*), hviezda a mesiac. Často však predstavujú sprievodné symboly ďalších figúr.

Obrazové pečate – hagiografické (svätci)

Stredoveké cirkevné pečate sú rozsiahlym prameňom k ikonografii nepreberného množstva svätcov. Boli v nich zobrazované postavy, atribúty alebo dôležité výjavy z ich života. V prípade cirkevných inštitúcií bol ústredným motívom pečatí zväčša svätý patrón inštitúcie (kapituly, opátstva, prepoštvá). Ten bol zobrazovaný tak, aby na základe jeho atribútov bola možná čo možno najpresnejšia identifikácia. Tak napríklad sv. Benedikt z Nursie v II. type pečate konventu v Hronskom Beňadiku je zobrazovaný v mníšskom habite s tonzúrou na hlave, s pravicou pozdvihnutou na požehnanie, pričom v ľavici drží knihu (rádovú regulu) (obr. 11).³⁹ V prípade že bol patrónom biskup, je zobrazovaný s príslušnými atribútmi. V menšej pečati Ostrihomskej kapituly sa nachádza polpostava sv. Vojtecha, ktorý je zobrazovaný aj s atribútmi – mitrou na hlave, berlou v ľavici a arcibiskupským páliom na krku (obr. 12).⁴⁰ Veľmi podobne bol zobrazovaný aj sv. Emerám v menšej pečati

³⁵ Pečať z 13. storočia publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 90, tab. XVI, č. 52.1. Perokresbu pečate z r. 1291 publikuje JERNEY, ref. 28, obr. č. 95. NOVÁK, J.: Pečate konventov a kapitúl. In ŠIMONČIČ, J. (ed.): *Dejiny a kultúra rehoľných komunit na Slovensku*. Trnava 1994, s. 83.

³⁶ Pečať z r. 1308 publikuje SEDLÁK, ref. 23, sfragistická príloha, č. 23. Perokresbu pečate z r. 1309 publikuje JERNEY, ref. 28, obr. č. 82.

³⁷ Porovnaj Biblia, Nový zákon (Mt 1, 20).

³⁸ Perokresbu pečate z r. 1400 publikuje SEYLER, ref. 12, s. 233.

³⁹ Pečať zo 14. storočia publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 62, tab. VI, č. 19.2. Perokresbu z r. 1386 publikuje KNAUZ, ref. 21, s. 127.

⁴⁰ Pečať z r. 1308 publikuje SEDLÁK, ref. 23, sfragistická príloha, č. 9. Perokresba KNAUZ, ref. 21, s. XI.

Nitrianskej kapituly.⁴¹ V prípade všeobecných atribútov, ako biskupská mitra a berla, býva identifikácia svätca zložitejšia ako u svätcov, ktorí majú špecifické atribúty. Medzi najtypickejšie špecifické atribúty možno zaradiť napríklad kľúč sv. Petra. Stretávame sa s ním napríklad v II. type pečate Páľkostolskej kapituly sv. Petra. Svätec v nej sedí na tróne s kľúčom v rukách (obr. 13).⁴² Podobne v pečati kláštora v Hillerslebene je zobrazený patrón kláštora sv. Vavrínek oblečený v dalmatike (odev diakona) s nástrojom jeho umučenia – roštom – a všeobecným atribútom mučeníkov – palmou (obr. 14).⁴³ V prípade svätých panovníkov sú súčasťou ich vyobrazení kráľovské atribúty – koruna, žezlo a sféra. V Uhorsku sa spomedzi nich tešil veľkej úcte napríklad sv. Štefan, uhorský kráľ. Ten je zobrazený sediaci na tróne s príslušnými atribútmi aj v pečati Špitála sv. Štefana v Ostrihome (obr. 15).⁴⁴ Druhým v Uhorsku obľúbeným svätcom/panovníkom bol sv. Ladislav. Toho okrem klasických kráľovských symbolov charakterizuje najmä bojová sekera, ktorú vždy drží v rukách. S takýmto vyobrazením sa stretávame v pečati Varadínskej kapituly (obr. 16).⁴⁵ V niektorých prípadoch pečať vyplňa pomerne zložitý kompozičný rámec. Pečať Kapituly Sv. Ducha v Csázme je toho príkladom (obr. 17).⁴⁶ V najvyššej časti pečate sa nachádza polpostava žehnajúceho Krista. Pod ňou je dole smerujúca holubica, symbolizujúca Ducha Svätého. V strednej časti je umiestnený sakrálny objekt s dvoma vežami, rozdelený na tri časti. V strednom oblúku je Madona s Ježiškom na rukách. V oblúkoch po stranách sa nachádzajú dvanásť apoštoli. Ide teda o symbolické vyjadrenie Turíc (Zoslanie Ducha Svätého).⁴⁷ V najnižšej časti pečate sú umiestnené tri palmy ako symbol mučeníctva. Hoci ide o pečať bohatú na symboliku, stále ide o obrazovú pečať. Sú v nej zastúpené takmer výlučne iba hagiografické prvky. Jej súčasťou však nie sú portrét ani erb, ktoré by z nej robili kombinovanú pečať. Kombináciu hagiografických motívov možno sledovať aj v pečati spišského vikára a krakov-

⁴¹ Pečať z r. 1307 publikuje SEDLÁK, ref. 23, sfragistická príloha, č. 17. Perokresbu publikuje NOVÁK, ref. 35, s. 82.

⁴² Perokresbu pečate z r. 1278 publikuje PRAY, G.: *Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae pluribusque aliis*. Budae 1805, tab. 4, fig. 2.

⁴³ Perokresbu pečate z r. 1200 publikuje SEYLER, ref. 12, s. 237.

⁴⁴ Perokresbu pečate z r. 1258 publikuje KNAUZ, ref. 21, s. 333.

⁴⁵ Pečať z r. 1291 publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 94 – 95, tab. XVIII, č. 55.2. Perokresbu pečate z r. 1291 publikuje BUNYITAY, V.: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárad 1883, s. 27.

⁴⁶ Pečať zo 14. storočia publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 53, tab. III, č. 12.2.

⁴⁷ Porovnaj Biblia, Nový zákon (Sk 2, 3).

ského a spišského kanonika *Wrovina* z r. 1342.⁴⁸ V hornej časti sa nachádza P. Mária s Ježiškom umiestnená netypicky vo vnútri sedemcípej hviezdy. V dolnej časti pečate je umiestnený sv. Peter s dvoma kľúčmi v rukách.

Zaujímavou skupinou sú pečate zobrazujúce dôležitý výjav (udalosť) zo života svätca. Medzi svätcov, ktorí sa v stredoveku tešili veľkej obľube, patrila sv. Martin z Tours. Ten bol i patrónom Spišskej kapituly. Na stredovekých pečatiach bol rozšírený výjav, v ktorom sv. Martin sedí na koni a mečom delí svoj plášť, ktorého časť dáva žobrákovi, kľáčiacemu vedľa neho (obr. 18).⁴⁹

Špecifickú skupinu tvoria pechatné obrazy, na ktorých je spolu so svätcom zobrazená aj postava (postavy), ktorá nie je svätcom, ale nie je ani portrétom majiteľa. Symbolizuje väčšinou predstaveného alebo členov cirkevnej inštitúcie (kapituly, konventu). Keďže tieto pečate boli v mnohých prípadoch používané dlhý čas a nepatrili konkrétnej fyzickej osobe, nemôžu byť portrétom. Takejto charakteristike zodpovedá III. typ pečate konventu v Hronskom Beňadiku.⁵⁰ V pechatnom poli sa nachádza korunovaná Madona s Ježiškom na rukách, obklopená svätožiarou, stojaca na mesiaci s tvárou. Ide o výjav z apokalypsy, kde je Panna Mária označená ako apokalyptická žena „*odetá slnkom, s mesiacom pod nohami...*“ (*Assumpta*).⁵¹ Pred ňou kľáči so zopätými rukami (v devočnej polohe) opát kláštora, odetý v ornáte, s mitrou na hlave a berlou v ruke (obr. 19).

V menších pečatiach, vzhľadom na obmedzený priestor, bol často zobrazovaný len atribút príslušného svätca. Napríklad v prípade III. typu pečate už spomínanej Päťkostolskej kapituly sa stretávame s výjavom, na ktorom z pravého okraja pečate – z mraku – vystupuje Božia ruka držiaca dva kľúče (obr. 20).⁵² Ide o symbolické vyjadrenie odovzdávania kľúčov sv. Petrovi: „*Tebe dám kľúče od nebeského kráľovstva...*“ (*Potestas clavium*).⁵³ Patrón Jágerskej kapituly, ale i diecézy je sv. Ján Evanjelista. Veľkú obľubu získalo jeho symbolické vyjadrenie

⁴⁸ Pečať z r. 1342 je uložená v Štátnom archíve v Levoči (ďalej ŠA Le), fond (ďalej f.) Súkromný archív Spišskej kapituly (ďalej SaSk), Scrinium (ďalej Scr.) 10, Fascikel (ďalej Fasc.) 1, No. 18.

⁴⁹ Rozbor vývoja a podoby pečatí Spišskej kapituly s príslušnými vyobrazeniami pozri RÁBIK, ref. 23, s. 326 – 329. K ikonografii svätca pozri RULÍŠEK, H.: *Postavy – atributy – symboly. Slovník kresťanské ikonografie*. B. m. 2006, heslo Martin.

⁵⁰ Pečať z r. 1462 publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 62 – 63, tab. VI, č. 19.3. Perokresbu pečate z r. 1480 publikuje KNAUZ, ref. 21, s. 113.

⁵¹ Porovnaj Biblia, Nový zákon (Zjv 12, 1 – 4).

⁵² Perokresbu pečate z r. 1529 publikuje PRAY, ref. 42, tab. 4, fig. 3.

⁵³ Porovnaj Biblia, Nový zákon (Mt 16, 18 – 19).

pomocou orla so svätožiarou okolo hlavy. Práve ten sa dostal do pečatí kapituly⁵⁴, vikárov⁵⁵, ale aj jágerských biskupov.⁵⁶ V prípade johanitov zas predstavuje základný symbol pečatí Baránok Boží (*Agnus Dei*) so zástavou (obr. 21).⁵⁷ Hlavný atribút sv. Jána Krstiteľa, patróna tohto rytierskeho rádu, má pôvod v Jánovom výroku „*Hľa, Baránok Boží, ktorý sníma hriechy sveta*“, ktorý povedal na adresu Ježiša Krista.⁵⁸ V osobných pečatiach klerikov sa nezriedka stretávame aj s vyobrazením osobného krstného patróna. Takúto pečať vlastnil spišský kanonik – lektor *Marek*.⁵⁹ Celé pečatné pole špicato-oválnej pečate vyplňa hlavný atribút sv. Marka Evanjelistu – okřídlený lev s nimbusom okolo hlavy. Ide teda o hovoriacu pečať.⁶⁰ V období stredoveku by sme našli nepreberné množstvo ďalších podobných príkladov. Tie dokladujú veľkú obľubu cirkevnej symboliky, ktorá našla svoje široké uplatnenie aj v sfragistike.

B.2 Obrazové pečate – topografické

Ďalšiu špecifickú skupinu v rámci obrazových pečatí predstavujú topografické námety. Tými môžu byť sakrálny objekt alebo architektonický prvok. Prvou skupinou sú pečate, v ktorých je zobrazená budova kostola, kláštora alebo opátstva. Ide o obdobu mestských pečatí, v ktorých bolo zobrazené samotné mesto, často reprezentované mestskými hradbami alebo typickým architektonickým prvkom. Ten symbolizuje „portrét“ mesta. Zaujímavým príkladom zobrazenia cirkevnej stavby je pečať Nitrianskej kapituly s kapitulským a zároveň katedrálным kostolom. Štvorvežová gotická budova predstavuje najstaršie zachované zobrazenie katedrály v Nitre.⁶¹ Podobne je kostol zobrazený v najstaršom type stredovekej pečate konventu v Hronskom Beňadiku (obr. 22).⁶² Do tretice možno

⁵⁴ Pečate publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 55 – 57, tab. IV.

⁵⁵ Bližšie pozri SZINVAJ, L.: Adalék az egyházi sfragistikához. In: *Turul*, roč. 1, 1883, č. 1, s. 51 – 52.

⁵⁶ Bližšie pozri KANDRA, K.: Az Egri püspökök. (Második közlemény, hat pecsétrajjal.) In: *Turul*, roč. 12, 1893, č. 3, s. 132 – 138.

⁵⁷ VRTEĽ, ref. 26, s. 120.

⁵⁸ Porovnaj Biblia, Nový zákon (Jn 1, 29).

⁵⁹ Pečať z r. 1386 je uložená v ŠA Le, f. SaSk, Scr. 10, Fasc. 2, No. 24.

⁶⁰ S ničím podobným sa stretávame najmä v heraldike. Pri tvorbe erbov vznikali najmä v stredoveku tzv. hovoriace erby. Tie pomocou erbových figur vyjadrovali meno majiteľa erbu.

⁶¹ Pečať z r. 1229 publikuje MARSINA, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Volume I.* Bratislavae 1971, sfragistická príloha, č. 14. Perokresbu pečate publikuje NOVÁK, ref. 35, s. 82.

⁶² Pečať z r. 1232 publikuje MARSINA, ref. 61, sfragistická príloha, č. 17. Perokresbu pečate z r. 1232 publikuje KNAUZ, ref. 21, s. 259.

spomenúť unikátnu pečať benediktínskeho konventu na Zobore. V nej je zobrazená trojvežová budova s dvoma krížmi. Nejde pritom o klasické zobrazenie kostola, ale budovy na pomedzí kostola, kláštora a pevnosti (obr. 23).⁶³ Sakrálny objekt je v niektorých prípadoch sprevádzaný aj samotným patrónom kostola (cirkevnej inštitúcie). Je to aj prípad Bratislavskej kapituly Najsvätejšieho Spasiteľa. Medzi dvoma vežami chrámu sa nachádza poprsie Ježiša Krista, patróna kapituly, s krížovým nimbusom okolo hlavy (obr. 24).⁶⁴ Budova chrámu mala svoje dôležité miesto aj v pečatiach rytierskych rádov. Napríklad v pečati priora Kanonikov sv. Hrobu sa nachádza budova jeruzalemského kostola, v ktorom je umiestnený samotný Boží hrob (obr. 25).⁶⁵

Druhý spôsob zobrazenia topografického prvku v pečatiach predstavuje systém oblúkov a stĺpov, ktoré vytvárajú architektonický rámec ďalším symbolom, ako sú postavy, erby, atribúty svätcov a podobne. Dôležité miesto zastával najmä v kombinovaných pečatiach.

B.3 Obrazové pečate – vecné

Zjednodušene možno povedať, že do tejto kategórie patria všetky pečate, ktoré svojím obrazom nespĺňajú kritériá pre zaradenie do predchádzajúcich skupín obrazových pečatí. Otázka, ktoré z nich možno bez problémov považovať za vecné, je však zložitejšia. Najmä v stredovekej cirkevnej sfragistike, ktorá v maximálnej miere využívala symboliku, mnoho predmetov predstavuje atribúty svätcov, ktoré tak spĺňajú podmienky hagiografických symbolov.

Medzi čisto vecné motívy patria najmä zvieratá, rastliny, pracovné náradie a podobne. Tie však nemôžu predstavovať heraldické prvky, prevzaté z erbu. V cirkevnej sfragistike ide najmä o predmety, ktoré charakterizujú majiteľa – klerika alebo cirkevnú inštitúciu. Hoci ich nie je veľké množstvo, príklady sa nájdu aj v uhorskej sfragistike. Zaujímavá je napríklad pečať Kláštora Panny Márie v Toplici (obr. 26).⁶⁶ Z jej pravého okraja vyrastá ruka, ktorá drží ozdobnú berlu. Ide o symbolické znázornenie opáta, predstaveného tohto cisterciánskeho opátstva.

⁶³ Pečať zo 14. storočia publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 101, tab. XXI, č. 61.1. Perokresbu pečate publikuje JERNEY, J.: *A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története. Magyar Történelmi Tár* 2. 1855, obr. č. 100.

⁶⁴ Pečať z 13. storočia publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 79 – 80, tab. VII, č. 39.1. Perokresbu pečate publikuje KNAUZ, ref. 21, s. 100.

⁶⁵ Perokresbu pečate publikuje VRTEL, ref. 26, s. 132.

⁶⁶ Pečať z r. 1371 publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 89, tab. XVI, č. 50.2.

Inou možnosťou je zobrazenie bohoslužobného predmetu. Napríklad omšový kalich zobrazil vo svojej pečati krompašský farár *Pavol*.⁶⁷

B.4 Obrazové pečate – bájne tvory

Špecifickú skupinu tvoria pečate, v ktorých sa stretávame so zobrazením rôznych bájných tvorov. Zaraďujeme sem najmä tie, ktoré vznikli kombináciou rôznych častí tiel zvierat a človeka. Vo väčšine prípadov však ide o erbové figúry, ktoré sú umiestnené v štíte. V mnohých prípadoch sú síce zobrazené priamo v pečatnom poli, ale keďže pochádzajú z erbu, podľa typu pečatného obrazu ich zaraďujeme medzi figúry erbových pečatí.⁶⁸ Medzi často zobrazované bájne tvory v heraldike patrí napríklad gryf, ktorý vznikol spojením hornej polovice orla a dolnej časti leva.⁶⁹ Inou obľúbenou figúrou je morská panna, tvorená hornou časťou tela ženy a dolnou časťou ryby.⁷⁰ Rovnaká bytosť, ale s dvoma chvostmi, sa nazýva meluzína.⁷¹ V cirkevnej ikonografii sa často stretávame s jednorozcom ako symbolom čistoty Panny Márie.⁷² V obrazových pečatiach sa pomerne často môžeme stretnúť so zobrazením draka ako symbolu diabla. Ide väčšinou o zobrazenie výjavu, pri ktorom archanjel Michal s mečom v ruke zabíja draka. S týmto motívom sa môžeme stretnúť napríklad v pečatiach Vašvárskej kapituly sv. Michala Archanjela.⁷³

C. Erbové pečate

Heraldika sa do pečatí cirkevných predstaviteľov dostávala len postupne. Od 13. storočia začali erby do svojich pečatí vkladať najmä vysokí cirkevní predstavitelia. Tieto erby však zväčša predstavovali len sprievodné prvky v kombinovaných pečatiach.⁷⁴ Veľké (pontifikálne) pečate zodpovedali do konca 15. storočia zaužívaným schémam pečatného poľa s dominanciou hagiografických prvkov. Samotný erb alebo heraldický prvok mal dôležité postavenie v iných typoch pečatí. Okrem hlavnej – veľkej – pečate sa postupne začala hojne využívať aj menšia (resp. sekrétna) pečať. Tá nemala právnu silu veľkej pečate a boli ňou

⁶⁷ Pečať z r. 1437 je uložená v ŠA Le, f. Spišské prepošstvo, No. 265.

⁶⁸ Podrobne k bájnym tvorom v erboch pozri VRTEĽ, L.: *Heraldická terminológia*. Martin 2009, s. 345 – 377.

⁶⁹ Tamže, s. 345.

⁷⁰ KRÁL, V.: *Heraldika. Souhrn pravidel a předpisů znakových*. Praha 1900, s. 134.

⁷¹ Tamže.

⁷² Pozri RULÍŠEK, ref. 49, heslo jednorozec.

⁷³ Pečate publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 96, tab. XVIII, č. 57.1 – 2.

⁷⁴ Bližšie pozri kombinované obrazovo-portrétno-erbové a obrazovo-erbové pečate.

pečatené menej závažné dokumenty. Mala menšie rozmery a väčšinou okrúhly tvar. Ten bol vhodný na zobrazenie erbu majiteľa pečate alebo jednoduchého hagiografického výjavu. V tomto type pečatí možno sledovať viacero spôsobov zobrazenia erbu alebo heraldickej zložky. V 14. storočí tvoril vo väčšine prípadov kompletný erb biskupa len štít bez ďalších vonkajších súčastí. S takýmto erbom, ktorý vyplňa celé pečatné pole, sa môžeme stretnúť v menšej pečati ostrihomského arcibiskupa a kardinála *Demetera Vaškútiho* (obr. 27).⁷⁵ Poznáme však množstvo prípadov, keď v pečati nebol zobrazený klasický erb so štítom, ale len erbové znamenie umiestnené priamo v pečatnom poli.⁷⁶ Majiteľom takejto pečate bol ostrihomský arcibiskup *Ján Kanižai* (obr. 28).⁷⁷ Orlie krídlo s pazúrmí nie je umiestnené v štíte, ale je voľne vložené do pečate. Poznáme aj zriedkavejšie prípady, keď príslušný klerik zobrazil vo svojej pečati kompletný šľachtický erb. Napríklad spišský kanonik *Ján* používal pečať, ktorá si zachováva špicato-oválny tvar, ale vyplňa ju štít s trojicou ruží, prilbou, prikrývadlami a klenotom (obr. 29).⁷⁸ V 15. storočí sa v európskej cirkevnej heraldike naplno začali presadzovať pontifikálie ako súčasť erbov cirkevných predstaviteľov. U biskupov to bola mitra položená nad erbový štít a berla za ním. U arcibiskupov sa za štít dostal procesiový latinský kríž. V 16. storočí získal erb v personálnej cirkevnej sfragistike dominantné postavenie a do značnej miery vytlačil hagiografické motívy, obľúbené v stredoveku.⁷⁹ Jedným z prvých biskupov, ktorý v Uhorsku použil takúto erbovú pečať vo funkcii veľkej (hlavnej) pečate, bol jágerský biskup *Urban Dóci* (obr. 30).⁸⁰ Ten nahradil zložitú kombinovanú pečať podstatne jednoduchšou, erbovou. Existuje ešte viacero spôsobov zobrazenia erbu alebo jeho častí v pečati.

⁷⁵ Pečať publikuje BODOR, I. (ed.): *Középkori magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat – gyűjteménye alapján*. Budapest 1984, tab. XXVII, obr. č. 19. Perokresbu pečate publikuje PÓR, A.: *Pecséttani újabb apróságok*. (Hat pecséttrajzzal.) In: *Turul*, roč. 15, 1897, č. 1, s. 13.

⁷⁶ Posledné slovenské práce k heraldickej terminológii odporúčajú nazývať erbové súčasti, ktoré nie sú súčasťou úplného erbu, ale patria do heraldiky, termínom heraldické znamenia. Sú to napríklad heraldické symboly bez štítu na minciach, zástavách a podobne. Bližšie pozri VRTEL, ref. 68, s. 20 – 22.

⁷⁷ Pečať z r. 1412 je uložená v ŠA Le, f. SaSk, Scr. XI, Škatuľa 23, Fasc. 2.

⁷⁸ Pečať z r. 1412 je uložená v ŠA Le, f. SaSk, Scr. I, Fasc.1, No. 8. Popisuje ju RÁBIK, ref. 23, s. 334. VRTEL, L.: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin 2003, s. 126.

⁷⁹ Napriek veľkému rozšíreniu erbových pečatí medzi novovekým klérom nikdy nedošlo k úplnému potlačeniu obrazových pečatí. Tie, naopak, našli hlavné uplatnenie najmä v pečatiach farností a ďalších cirkevných inštitúcií.

⁸⁰ Pečať z r. 1486 je uložená v Archíve Spišského biskupstva, f. Regnikolárny archív Spišskej kapituly, Scr. 10, Fasc. 2, No. 2.

Ide však o špecifické prípady, s ktorými sa stretávame najmä v kombinovaných pečatiach.

D. Nápisové pečate

S textom sa stretávame najmä v legende (kruhopise) na obvode pečatného poľa. V niektorých prípadoch dopĺňa obrazovú časť pečate, napríklad nesie meno alebo tituly postavy zobrazenej v pečati. Tak to možno vidieť v II. type veľkej pečate Ostrihomskej kapituly, kde sa pri postave kráľa sv. Štefana nachádza text „REX VNGARIE“ a vedľa biskupa text „ARCHIEPS STIGONIEN“ (*Archiepiscopus Strigoniensis*).⁸¹ V takomto prípade je text len sprievodnou súčasťou pečatného poľa. O nápisovej pečati hovoríme vtedy, keď pečatné pole vyplňa výlučne text. Typickým príkladom je reverz pápežských búl, na ktorom sa nachádza meno pápeža, ktorý bol majiteľom pečate.⁸² Vo vzácných prípadoch sa stretávame s nápisovými pečaťami obsahujúcimi niekoľkoslovný text aj u vysokých cirkevných predstaviteľov. Príkladom je pečať *Hugusea de Béoralda*, arcibiskupa v Arles (obr. 31).⁸³

Druhou skupinou sú pečate, v ktorých sa nenachádza dlhý text, ale len písmeno alebo iná textová značka. Môže ísť o iniciály mena a hodností majiteľa pečate. Tieto motívy začali získavať obľubu najmä v 17. až 19. storočí.

E. Kombinované pečate

Z hľadiska rôznorodosti a variability predstavujú najrozsiahlejšiu skupinu kombinované pečate. Pri predstavení tohto typu možno nadviazať na vývoj portrétnych pečatí. Do 12. storočia sme sa mohli v cirkevnom prostredí stretnúť takmer výlučne s pečaťami arcibiskupov a biskupov. Tie sa vyznačovali ustálenou schémou námetov. Práve táto stabilita dodávala pečati dôveryhodnosť a punc legitimacy. K zmenám postupne začalo dochádzať v 13. storočí. Zásadné zmeny ikonografie pečatného obrazu sa prejavili v prvej fáze v pečatiach rímskych kardinálov. Na základe ich príkladu menili postupne podobu svojich pečatí nižšie postavení klerici. Tí sa s pečaťami kardinálov zoznamovali najčastejšie z dokumentov, ktoré pochádzali z kancelárie rímskej kúrie. Išlo najmä o odpustkové listiny, ktoré boli často spečatené pečaťami viacerých kuriálnych kardinálov.⁸⁴ Pečatné pole týchto

⁸¹ Pečať z r. 1319 publikuje TAKÁCS, ref. 28, s. 59 – 60, tab. V, č. 16.3. Perokresbu publikuje KNAUZ, ref. 21, s. V.

⁸² Perokresbu pečate z r. 1234 publikuje SEYLER, ref. 12, s. 140.

⁸³ Perokresbu pečate z r. 1230 publikuje ROMAN, ref. 6, s. 222.

⁸⁴ KREJČÍK, ref. 10, s. 229 – 230.

pečatí bolo rozdelené na niekoľko úrovní vyplnených najrôznejšími postavami a symbolmi. Zatiaľ čo pečate vysokých cirkevných hodnostárov boli zviazané zvykovými konvenciami, oveľa väčšia variabilita sa prejavila v pečatiach nižšie postavených klerikov, ako sú kanonici, vikári či farári (plebáni). Nezávisle od svojich predstavených využívali tak špicato-oválne, ako i okrúhle pečate vyplnené jednoduchým symbolom alebo zložitejšou kombináciou viacerých prvkov – všetko pravdepodobne v závislosti od miestnych zvyklostí, ale i od množstva finančných prostriedkov, ktoré boli majitelia schopní a ochotní za zhotovenie pečatidla (typária) zaplatiť. Hoci rôznorodosť kombinovaných pečatí neumožňuje vytvoriť presnú typológiu, môžeme ich rozdeliť na základe kombinácie troch základných prvkov pečatného poľa – portrétu, obrazu a erbu.

E.1 Obrazovo-portrétne pečate

Typické je zobrazenie majiteľa pečate spolu s patrónom inštitúcie, na čele ktorej stál. Najčastejšie je zobrazený kľačiaci na kolenách, s príslušnými pontifikáliami, teda odetý v ornáte s mitrou na hlave a berlou v ruke, modliaci sa k svätcom zobrazeným pred alebo nad ním. Tento typ pečate bol tvorený jednou, dvoma alebo tromi úrovňami, na ktoré je pečatné pole rozdelené. Typická je pečať ostrihomského arcibiskupa *Čanáda* (obr. 32).⁸⁵ Tvorí ju architektonický rámec symbolizujúci kostol, rozdelený na dve úrovne. V hornej sedí na tróne Madona s Ježiškom na rukách. V dolnej časti sa pod dvojítm oblúkom vpravo nachádza sv. Vojtech, patrón arcidiecézy, a vľavo k nemu otočený kľačiaci arcibiskup. Iné zobrazenie majiteľa sa nachádza v pečati spišského prepošta *Pavla* (obr. 33).⁸⁶ V hornej časti deleného pečatného poľa sa v *tabernákulu* nachádza polpostava sv. Martina z Tours, patróna Spišskej kapituly. V dolnej časti je zobrazený majiteľ pečate pri pozdvíhovaní hostie, a to pred oltárnou menzou, na ktorej je položený kalich. Prepošt je sprevádzaný vľavo mesiacom a vpravo hviezdou.⁸⁷ Známa je aj v literatúre niekoľkokrát publikovaná pečať trnavského farára *Juraja*.⁸⁸ Väčšiu časť pečatného poľa vyplňa scéna Zvestovania archanjela Michala Panne Márii. V dolnej časti pečate sa vo výklenku nachádza kľačiaca postava majiteľa pečate. Menej typickým príkladom je pečať višegrádskeho opáta *Daniela*.⁸⁹ Pečatné pole

⁸⁵ Pečať z r. 1331 publikuje BODOR, ref. 75, s. 45, tab. VII, č. 36. Perokresbu publikuje KANDRA, ref. 56, s. 133.

⁸⁶ Pečať je uložená v ŠA Le, f. SaSk, Scr. 10, Fasc. 1, No. 15.

⁸⁷ RÁBIK, ref. 23, s. 330.

⁸⁸ Pečať z r. 1313 publikuje BODOR, ref. 75, tab. XVIII, F. 2. Perokresbu publikuje KNAUZ, F.: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus secundus*. Strigonii 1882, s. 63.

⁸⁹ Pečať z r. 1342 publikuje BODOR, ref. 75, tab. XIX, F. 13.

vypĺňa kríž s Kristom. Vľavo od neho je kľachiaci opát a vpravo jeho symbol – opátska berla. Existuje, samozrejme, veľké množstvo ďalších variantov obrazovo-portrétnych pečatí, ide však najmä o kombinácie rôznych zobrazení svätcov, ich atribútov a portrétu majiteľa pečate pri typickej činnosti (modlitba, slávenie svätej omše a pod.).

E.2 Obrazovo-portrétno-erbové pečate

V 1. polovici 14. storočia sa do pečatí cirkevných predstaviteľov postupne začal dostávať nový prvok, ktorým bol erb biskupa (resp. biskupstva).⁹⁰ Ten bol v našich podmienkach tvorený v tomto období výlučne trojuhlým (ranogotickým) štítom bez ďalších súčastí. Úlohou tohto (šľachtického) erbú bolo identifikovať majiteľa pečate. V Uhorsku je najčastejšie erb klerika zobrazený v najnižšej časti pečate po stranách. Typickým príkladom je pečať ostrihomskeho arcibiskupa *Jána Kanižai*a (obr. 34).⁹¹ V najvyššej časti veľkoryso stvárneného architektonického rámca sa nachádza Madona s Ježiškom na rukách. Najrozsiahlejšiu – strednú – časť vypĺňa postava sv. Vojtecha, patróna Ostrihomskej arcidiecézy, sprevádzaná vľavo sv. Ladislavom a vpravo sv. Štefanom, uhorskými panovníkmi a svätcami. Vo výklenku dolnej časti pečate sa nachádza kľachiaca postava majiteľa pečate, sprevádzaná po stranách rovnakým štítom s rodovým erbom Kanižaiovcov. Spomenutá štruktúra bola síce v uhorskej sfragistike pomerne obľúbená, existuje však aj množstvo ďalších variantov koncepcie pečatného poľa. Príkladom inej alternatívy je pečať jágerskeho biskupa *Michala Sečeního* (obr. 35).⁹² V hornej časti sa nachádza gotická architektúra. V strede centrálnej časti je postava sv. Jána Evanjelistu, patróna diecézy. Vľavo sa nachádza orol, symbolizujúci sv. Jána. Na pravej strane je heraldická prilba s klenotom v podobe vyrastajúceho korunovaného leva. Dolná časť má tiež podobu sakrálnej architektúry. Po stranách sa nachádzajú dve veže, z ktorých každá je zakončená troma *fiálami*. Medzi nimi sa pod baldachýnom nachádza kľachiaca postava biskupa. V tejto pečati nejde teda

⁹⁰ Najstaršie erby cirkevných inštitúcií pochádzajú z 13. storočia. V tomto období ich však vlastnili len najvýznamnejšie (arci)biskupstvá. K ich väčšiemu rozšíreniu došlo až v 14. storočí. Hranica ich výskytu siahala na Moravu. V Uhorsku však k ich kreovaniu nedošlo. Z tohto dôvodu vo svojich pečatiach uhorskí biskupi s obľubou zobrazovali dva identické erby po stranách majiteľa, zatiaľ čo v západnej Európe bol jeden z erbov osobný a druhý inštitucionálny. Pozri KREJČÍK, T. – PSÍK, R. *Základy heraldiky*. Ostrava 2008, s. 94.

⁹¹ Pečať z r. 1391 publikuje BODOR, ref. 75, s. 54, tab. XII, č. 63.

⁹² Pečať z r. 1363 publikuje BODOR, ref. 75, s. 50, tab. XI, č. 51. Perokresbu pečate publikuje KANDRA, ref. 56, s. 135.

o klasické rozdelenie na tri úrovne, ale hlavným prvkom je postava sv. Jána, ktorú dopĺňa aj jeho hlavný atribút, orol s nimbusom okolo hlavy. Zaujímavé je zobrazenie časti rodového erbu biskupa. Nejde tu o klasické zobrazenie štítu s erbovým znamením, ale o – v tomto období módne – zobrazenie prilby s klenotom z rodového erbu. S takýmto zobrazením časti rodového erbu sa možno stretnúť najmä v pečatiach svetských predstaviteľov rodu.⁹³ V niektorých prípadoch je kombinovaná pečať tvorená až neuveriteľne zložitou a rozsiahlou štruktúrou. Krásnym ikonografickým prameňom je pečať alexandrijského patriarchu *Humberta Dauphina* (obr. 36).⁹⁴ Jeho pečať ma okrúhly tvar a je rozdelená pomocou architektonických prvkov do niekoľkých častí. V strede najvyššej časti sa nachádza na tróne sediaci Madona, držiaca na rukách Ježiška, s trojicou ruží na stopkách v pravici (symbol Svätej Trojice). Po stranách ju sprevádzajú dvaja malí anjeli. Vo veľkých výklenkoch po stranách sú umiestnení sv. Peter (vľavo) a sv. Pavol (vpravo). Po ich bokoch sú v malých výklenkoch dvaja cherubíni. V strede dolnej časti sa nachádza najväčší priestor s portrétom majiteľa pečate, sediaceho na tróne, s príslušnými odznakmi moci patriarchu. Zaujímavý je najmä dvojitý (patriarchálny) kríž, s ktorým sa stretávame pomerne zriedkavo. Po stranách ho sprevádzajú dva identické štíty s rodovým erbom. Nad a pod nimi sú symboly štyroch evanjelistov: vľavo hore orol (sv. Ján), dole okrídlený lev (sv. Marek), vpravo hore anjel (sv. Matúš) a dole okrídlený býk (sv. Lukáš). Po stranách sa nachádzajú ešte sv. Katarína Alexandrijská (vľavo) a iný svätec, pravdepodobne biskup alebo opát (vpravo). Aj táto v mnohých ohľadoch mimoriadna pečať je ukážkou náročného umeleckého diela, ktoré malo reprezentovať majiteľa v jeho vysokej cirkevnej funkcii.

E.3 Obrazovo-erbové pečate

V 14., ale najmä v 15. storočí začal erb získavať čoraz dôležitejšie postavenie v pečatiach cirkevných predstaviteľov. Zatiaľ čo pôvodne sprevádzal postavu majiteľa pečate, postupne ju začal nahrádzať. V mnohých prípadoch sa dostal erb na miesto, kde pôvodne býval zobrazený kľáčiaci majiteľ. Možno sem zaradiť napríklad I. typ pečate ostrihomského arcibiskupa *Tomáša Bakóca*.⁹⁵ Pečať vyplňa

⁹³ Napríklad krajinský sudca Šimon Sečení v pečati z r. 1395 zobrazil rodový erb tvorený veľmi malým štítom s predimenzovanou prilbou a klenotom. Tomáš Sečení, rovnako krajinský sudca, si v pečati z r. 1345 vystačil už len s prilbou a klenotom, tak ako to poznáme z erbu biskupa Michala Sečeního. Porov. VRTEL, ref. 78, s. 78, 88; BÁRCZAY, O.: *A heraldika kézikönyve*. Budapest 1897, s. 226.

⁹⁴ Pečať z r. 1354 publikuje ROMAN, ref. 6, tab. XXII.

⁹⁵ Pečať z r. 1509 publikuje BODOR, ref. 75, s. 59, tab. XVI, č. 77.

bohatý architektonický rámeč s vežami zakončenými fiálami. Centrálna časť je rozdelená stĺpmi na tri časti. V strede je umiestnená postava sv. Vojtecha s pontifikáliami, sprevádzaná po stranách dvoma anjelmi. V dolnom oblúku sa nachádza rodový erb tvorený štítom, za ktorým stojí procesiový kríž. V štíte je umiestnený rodový erb, tvorený z hornej polovice kolesa vyrastajúcim jeleňom. Nahrádzovanie podobizne majiteľa pečate jeho výstižným symbolom – erbom – bolo obľúbené v 15. storočí v celej Európe. Nezriedka majú tieto pečate okrúhly tvar, ako napr. v prípade pečate alexandrijského patriarchu Jána⁹⁶ alebo audítora Bazilejského koncilu Martiála⁹⁷. V okrúhlych pečatiach je v niektorých prípadoch dôsledne dodržané zobrazenie architektonického rámca, jestvuje však aj veľa prípadov, keď tento výrazný gotický prvok strácal svoje postavenie a postupne bol zjednodušovaný.

Existuje, samozrejme, ešte množstvo ďalších špecifických podtypov pečatí, ktorým by sa dalo dôsledne venovať. V rámci jediného príspevku však takýto prístup nie je možný a azda ani opodstatnený. Snahou bolo predstaviť rozmanitosť cirkevných pečatí v stredoveku, teda v období, ktoré bolo symbolom a ich používaniu pozitívne naklonené, najmä v zmysle základnej typológie. Predstavené ukážky nemôžu úplne vyčerpať takú rozsiahlu problematiku, ako je ikonografia cirkevných pečatí. Základná typológia doplnená o ukážky má za úlohu oboznámiť bádateľa so základnými podobami pečate, s ktorými sa môže na dokumentoch cirkevnej proveniencie stretnúť. Interpretácia niektorých pečatí je vďaka špecifickým atribútom pomerne jednoduchá. Naopak, v niektorých prípadoch presná identifikácia svätca bez dôkladnej znalosti historických súvislostí a najmä patrocínií príslušnej cirkevnej inštitúcie či biografických údajov o majiteľovi nie je možná. V mnohých prípadoch nám môžu pomôcť ikonografické príručky a lexikóny. I tak je však potrebné v záujme spoľahlivej interpretácie vychádzať z dobových súvislostí a dôkladnej znalosti majiteľa, ktorý pečat' používal.

Literatúra

BÁRCZAY, O.: *A heraldika kézikönyve*. Budapest 1897.

BERGER, R.: *Liturgický slovník*. Praha 2008.

BIEDERMANN, H.: *Lexikon symbolů*. Praha 2008.

⁹⁶ Pečat' publikuje HEGEDŮS, A. (ed.): *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Esztergom 2000, s. 137.

⁹⁷ Pečat' z r. 1434 publikuje HEGEDŮS, ref. 96, s. 134.

- BODOR, I. (ed.): Középkori magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat – gyűjteménye alapján. Budapest 1984.
- BUNYITAY, V.: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárad 1883.
- FREIDINGER, L.: Siegelgebrauch und Wappenführung der Bischöfe von Seckau in Mittelalter und früher Neuzeit. Teil 1 (1218 – 1337). In: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 1998, roč. 48, s. 119 – 141.
- FREIDINGER, L.: Siegelgebrauch und Wappenführung der Bischöfe von Seckau in Mittelalter und früher Neuzeit. Teil 2 (1337 – 1452). In: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 1999, roč. 49, s. 63 – 87.
- GUMOWSKI, M. A KOL.: *Sfragistika*. Warszawa 1960.
- HEGEDŰS, A. (ed.): *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomből*. Esztergom 2000.
- HEIM, B. B.: *Heraldry in the Catholic Church. Its Origin, Customs and Laws*. Buckinghamshire 1978.
- JERNEY, J.: *A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története. Magyar Történelmi Tár 2*. 1855.
- KANDRA, K.: Az Egri püspökök. (Második közlemény, hat pecsétrajzzal.) In: *Turul*, roč. 12, 1893, č. 3, s. 132 – 138.
- KITTEL, E.: *Siegel*. Braunschweig 1970.
- KNAUZ, F.: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus primus*. Strigonii 1874.
- KNAUZ, F.: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus secundus*. Strigonii 1882.
- KOTLÍKOVÁ, M.: Carthusian Seals in the Early Modern Period (15th – 18th Century). Carthusians in Brno. In: *Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*. Levoča – Salzburg 2008, s. 197 – 210.
- KRÁL, V.: *Heraldika. Souhrn pravidel a předpisů znakových*. Praha 1900.
- KREJČÍKOVÁ, J. – KREJČÍK, T.: *Úvod do české sfragistiky*. Ostrava 1989.
- KREJČÍK, T.: *Pečeť v kultuře středověku*. Ostrava 1998.
- KREJČÍK, T. – PSÍK, R.: *Základy heraldiky*. Ostrava 2008.
- MARÁZ, K.: K pečetím farního kléru v českých zemí v letech 1283 – 1310. In: Krafl, P. (ed.): *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII – XV*. Praha 2008, s. 629.
- MARSINA, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Volume I*. Bratislaviae 1971.
- NOVÁK, J.: Pečate konventov a kapitúl. In: ŠIMONČIČ, J. (ed.): *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*. Trnava 1994, s. 77 – 84.

- NOVÝ, R.: Pečeti pražských a olomouckých biskupů. Studie ze sfragistiky přemyslovského období. In: *Sborník archivních prací*, roč. 10, 1960, č. 1, s. 181 – 213.
- PÓR, A.: Pecséttani apróságok. (Hat pecsétrajzzal.) In: *Turul*, roč. 11, 1893, č. 4, s. 177 – 183.
- PÓR, A.: Pecséttani újabb apróságok. (Hat pecsétrajzzal.) In: *Turul*, roč. 15, 1897, č. 1, s. 10 – 19.
- PRAY, G.: *Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae pluribusque aliis*. Budae 1805.
- RÁBIK, V.: Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie. Sonda do problematiky. In: GLADKIEWICZ, R. – HOMZA, M. (ed.): *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča – Wrocław 2003, s. 325 – 337.
- ROMAN, J.: *Manuel de Sigillographie Francaise*. Paris 1912.
- ROYT, J.: *Slovník biblické ikonografie*. Praha 2006.
- RULÍŠEK, H.: *Postavy – atributy – symboly. Slovník křesťanské ikonografie*. B. m. 2006.
- SEDLÁK, V. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I*. Bratislava 1980.
- SEYLER, G. A.: *Geschichte der Siegel*. Leipzig 1894.
- SKRUŽNÝ, L.: *Atributy vybraných biblických postav, světců a blahoslavených*. Čelákovice 1996.
- SZINVAY, L.: Adalék az egyházi sfragistikához. In: *Turul*, roč. 1, 1883, č. 1, s. 50 – 52.
- TAKÁCS, I.: *A Magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. Budapest 1992.
- VRTEĽ, L.: O symbolike niektorých rytierskych rádov. In: *Slovenská archivistika*, roč. 29, č. 1, 1994, s. 110 – 136.
- VRTEĽ, L.: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin 2003.
- VRTEĽ, L.: *Heraldická terminológia*. Martin 2009.

Summary: SOME NOTES ON ICONOGRAPHY OF MEDIEVAL RELIGIOUS SEALS. Man has been accompanied by a seal from antiquity to the present. In the past the seal had several functions, the most important of which was to identify the owner, to make an agreement or to delegate someone to do so. The contribution follows the iconography of sealing images. We proceed here with the established typology of sealing image, which is tailored to the needs of medieval ecclesiastical seals. A huge one and one of the oldest is the group of portrait seals. They displayed a seal holder either alone or in typical activities such as celebration of the liturgy and the like. A large group consists of pictorial seals. These can be divided into four basic subgroups (hagiographical, topographical, material and showing the mythical creatures). Within these subgroups more particularly hagiographical seals are distinguished on the ground of who appears there ranging from God, through Virgin Mary up to the attributes of the saints. The third major group consists of armorial seals showing the coat of arms in many different variants. Probably the smallest group includes inscriptive seals, consisting only of a text. However, a large group consists of mixed seals, where we can meet the combination of a portrait, picture and coat of arms image in different variations. We have attempted to supply typical examples to all groups. Their task is to make the researcher familiar with the basic form of a seal he may encounter with in the documents of a religious provenance.

Obr. 1 Pečať arcibiskupa Hartvika (SEYLER, 1894)

Obr. 2 Pečať arcibiskupa Wichmanna (SEYLER, 1894)

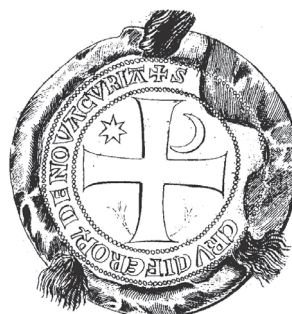
Obr. 3 Pečať biskupa Henricha (1292 – 1297) (FREIDINGER, 1998)

Obr. 4 Pečať scholastika Sixta (KNAUZ, 1874)

Obr. 5 Pečať komuta Rádu nemeckých rytierov v Möwe (SEYLER, 1894)

Obr. 6 Pečať Johanitského konventu v Újudvare (JERNEY, 1855)

Obr. 7 Pečať Premonštrátskeho konventu v Csorne (TAKÁCS, 1992)

Obr. 8 Pečať prepošta Serafína (SEDLÁK, 1980)

Obr. 9 Pečať turčianskeho konventu (JERNEY, 1855)

Obr. 10 Pečať
M. de Cardono
(SEYLER, 1894)

Obr. 11 II. typ pečate
konventu v Hronskom
Beňadiku (KNAUZ, 1874)

Obr. 12 Menšia pečata'
Ostrihomskej kapituly
(KNAUZ, 1874)

Obr. 13 II. typ pečate
Páťkostskej kapituly
(PRAY, 1805)

Obr. 14 Pečať kláštora
v Hillerslebene
(SEYLER, 1894)

Obr. 15 Pečať Špitála
sv. Štefana v Ostrihome
(KNAUZ, 1874)

Obr. 16 Pečať
Varadínskej kapituly
(BUNYITAY, 1883)

Obr. 17 Pečať Kapitulý
Sv. Ducha v Csázme
(TAKÁCS, 1992)

Obr. 18 Pečať Spišskej
kapitulý (JERNEY, 1855)

Obr. 19 III. typ pečate konventu v Hronskom Beňadiku (KNAUZ, 1874)

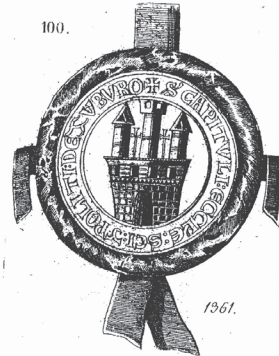
Obr. 20 III. typ pečate Páťkostolskej kapituly (PRAY, 1805)

Obr. 21 Pečať johanitskej komendy (VRTEL, 1994)

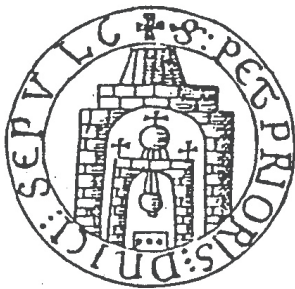
Obr. 22 I. typ pečate konventu v Hronskom Beňadiku (KNAUZ, 1874)

Obr. 23 Pečať konventu na Zobore (JERNEY, 1855)

Obr. 24 Pečať Bratislavskej kapituly (KNAUZ, 1874)

Obr. 25 Pečať priora Kanonikov sv. Hrobu (VRTEL, 1994)

Obr. 26 Pečať kláštora v Toplici (TAKÁCS, 1992)

Obr. 27 Menšia pečatať D. Vaškútiho (PÓR, 1897)

Obr. 28 Menšia pečať
J. Kanižaia
(ŠA Levoča, 1412)

Obr. 29 Pečať kanonika
Jána (ŠA Levoča, 1412)

Obr. 30 Pečať U. Dóciho
(Regnikolárny archív
Spišskej kapituly, 1486)

Obr. 31 Pečať
H. de Béoralda
(ROMAN, 1912)

Obr. 32 Pečať arcibiskupa
Čanáda (KANDRA, 1893)

Obr. 33 Pečať prepošta
Pavla (ŠA Levoča, 1313)

Obr. 34 Pečať J. Kanižaia
(BODOR, 1984)

Obr. 35 Pečať M. Sečeního
(KANDRA, 1893)

Obr. 36 Pečať H. Dauphina
(ROMAN, 1912)

ECCLESIA RUTHENORUM – EXTERNÝ POHĽAD 18. A ZAČIATKU 19. STOROČIA

Peter Zubko

O gréckokatolíkoch boli publikované viaceré klasické práce¹, ku ktorým priebežne pribúdajú nové u nás² i v zahraničí³. Obohacujú naše poznanie nielen o ich cirkvi,

¹ ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських Русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час) I. Historia Carpato-Ruthenorum Sacra, et Civilis (antiqua, et recens usque ad praesens tempus) I.* In: Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 11. RUSINKO, Ivan (red.). Svidník – Bratislava – Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, odbore ukrajinskej literatúry v Prešove 1983, s. 45 – 181; ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія карпатських Русинів в Угорщині церковна і світська II/1. Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria sacra, et civilis II/1.* In: Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 13. RUSINKO, Ivan (red.). Svidník – Bratislava – Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, odbore ukrajinskej literatúry v Prešove 1988, s. 109 – 247; ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія культури – першоджерела [II/2]. Historia Carpato-Ruthenorum [II/2].* In: Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 14. RUSINKO, Ivan a kol. (red.). Svidník – Bratislava – Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, odbore ukrajinskej literatúry v Prešove 1986, s. 93 – 259; ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія культури – першоджерела [III]. Historia Carpato-Ruthenorum [III].* In: Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 16. SOPOLIGA, Miroslav a kol. (red.). Svidník – Bratislava – Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove 1990, s. 29 – 255; ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія культури – першоджерела. Історія карпатських Русинів [IV/1]. Historia Carpato-Ruthenorum [IV/1].* In: Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 17. SOPOLIGA, Miroslav a kol. (red.). Svidník – Bratislava – Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove 1991, s. 27 – 182; ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія культури – першоджерела [IV/2]. Historia Carpato-Ruthenorum [IV/2].* In: Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 18. SOPOLIGA, Miroslav a kol. (red.). Svidník – Bratislava – Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove 1992, s. 63 – 153; ЛУЧКАЙ, Михайло: *Історія культури – першоджерела [V/1]. Historia Carpato-Ruthenorum [V/1].* In: Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 20. SOPOLIGA, Miroslav a kol. (red.). Svidník – Bratislava – Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove 1995, s. 83 – 185; HODINKA, Antal: *A munkácsi görök-katholikus püspökség története.* Budapest: Magyar tudományos akadémia 1909; HALAGA, Ondrej R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci.* Košice: Svojina 1947; LACKO, Michal: *Unio Užhorodonensis.* Roma 1968; VASIL, Cyril: *Kánonické*

ale aj o ich živote, starostiach a nádejach. Väčšina prác sa zaoberá internými záležitosťami gréckokatolíkov podľa prameňov gréckokatolíckej proveniencie, doplnenej čiastočne dokumentmi kráľovskej proveniencie. Doteraz absentoval dobový pohľad latinskej (rímskokatolíckej) cirkvi, ktorý sa pokúsime načrtnúť na základe prameňov.

Väčšina gréckokatolíkov žila na území Jágorského biskupstva, a preto domáci „latinský“ pohľad na východných kresťanov vznikol a formoval sa v Jágrí (Eger, Maďarsko). Po rozdelení Jágorskej diecézy v roku 1804 bol dovtedajší archív delimitovaný na tri časti podľa teritoriálneho princípu. Na území bývalej Jágorskej diecézy (dovtedy veľkej ako dnešné Slovensko) vznikli dve ďalšie diecézy – Satmárska (Satu Mare, Rumunsko) a Košická –, ostatné materské územie bolo povýšené na arcibiskupstvo. Aby mohli nové biskupské kúrie bez problémov pracovať a nadviazať na dovtedajšiu činnosť jágerských biskupov, boli materiály za ostatných približne sto rokov rozdelené tak, aby každý z nových biskupov dostal tie archívne materiály, ktoré sa týkali jeho nového územia. Košický biskup dostal spisy týkajúce sa území Abovskej, Šarišskej a Zemplínskej stolice. Súčasťou tejto agendy boli aj záležitosti týkajúce sa gréckokatolíkov z tohto územia. Košické materiály boli neskôr doplnené ďalšou agendou – už z pera košickej biskupskej auly.

Záznamy o gréckokatolíkoch v Košickom arcibiskupskom archíve vznikli pri dvoch príležitostiach – buď ako priame záležitosti, všeobecne zvané *Graecismus*, teda ritualia – obradové záležitosti, alebo nepriamo ako súčasť zápisov kánonických vizitácií. Bezprostredné a primárne informácie prvej skupiny obsahujú približne päťsto gréckokatolíckych lokalít, časovo pochádzajú z 18. a zo začiatku 19. storočia a okrem troch spomenutých stolíc obsahujú vzácne informácie z Užskej a Berežskej stolice. Z tohto prehľadu je možné vyvodiť viacero záverov, ktoré približujú život gréckokatolíckej cirkvi a Ruténov. Vo všeobecnosti boli pramene písané relatívne všeobecne, ale niektorí latinskí duchovní napísali svoje hlásenia podrobnejšie a zodpovednejšie a zanechali vzácne

pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví. Trnava: Dobrá kniha 2000.

² Napr. ŠOLTĚS, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši.* Bratislava: Pro Historia 2009. 228 s.

³ *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányi.* Nyiregyháza 2006. Szeptember 29 – 30. VÉGHSEŐ, Tamás (zost.). Nyiregyháza: Szent Atanáz Görök Katolikus Hittudományi Főiskola 2008. 355 s.

informácie, ktoré dovoľujú rekonštruovať všeobecne rozšírené, zaužívané a rešpektované zvykové právo, ktoré je v istej obmene živé i v súčasnosti, vysvetľuje súčasné obyčaje, resp. dovoľuje v ich intenciách aj naďalej uplatňovať doteraz osvedčenú prax.

Obdobie 18. storočia pred kánonickým erigovaním Mukačevskej eparchie patrilo medzi obdobia s najťažšími skúškami v dejinách tejto cirkvi. Gréckokatolíci, resp. uniati, ako ich vtedy nazývali, boli pod takmer absolútnou správou latinského ordinára, jágerského biskupa. Na túto tému sa veľa popísalo, veľa sa traduje a mnohé prežíva v podvedomí spoločnosti. Záver nie je lichotivý: latinská dominancia skutočne existovala. Gréckokatolíci vyvinuli obrovské apologetické úsilie, aby sa obránili. Viackrát však chýbali konkrétne dôkazy, aby mali ich argumenty vedecký, a teda nevyvrátiteľný základ. Treba však vypočuť aj druhú stranu. Preto je nevyhnutné obrátiť sa aj na pramene latinskej proveniencie, ktoré dnes – paradoxne – svedčia v prospech tých, proti ktorým boli kedysi namierené: rozprávajú o stave, situácii, bohatstve a biede, skutočnej prítomnosti Ruténov. Tak ich totiž volajú dobové pramene. Isté je, že všetci boli východnými kresťanmi, ktorí v 17. storočí pristupovali k únii, preto ich volali uniati, a v poslednej tretine 18. storočia ich nazvali gréckokatolíci. Tí, ktorí neprijali úniu, boli latinikmi naďalej nazývaní schismatici⁴, nezjednotení gréci⁵, čiže pravoslávni; ortodoxnými kresťanmi sa pramene 18. storočia zaoberajú len veľmi marginálne.

Latinské pramene možno rozdeliť do piatich základných okruhov:

1) Akceptovanie záverov Zamošskej synody v rokoch 1726 – 1727. Súpis signatárov synody pokrýva nielen územie dnešného Slovenska, ale aj Zakarpatskej oblasti dnešnej Ukrajiny a čiastočne aj Rumunska.

2) Súpis časti farností severného Zemplína z roku 1733. Ide o ojedinelý fragment.

3) Súpis farností (Šariš, Zemplín) z roku 1746; súpisy pokrývajú aj územie terajšieho Maďarska.

4) Relácie z tzv. miešaných území z roku 1796, kde v jednej obci spoločne žili gréckokatolíci a rímskokatolíci; tu dochádzalo k napätiam pre svätenie sviatkov, ktoré neboli spoločné pre obidva obrady. Na niektorých miestach sa ani spoločné sviatky, ako Veľká noc alebo Božie narodenie, neslávili naraz, lebo gréckokatolíci si neraz ponechali starý juliánsky kalendár.

⁴ Nezjednotených východných kresťanov pramene nazývali *schismatici* (lebo odmietali úniu a uznanie pápeža za svoju hlavu) – v tejto súvislosti boli často uniati nazývaní ako *non schismatici*.

⁵ V zmysle náboženskom, nie národnostnom; podobne sa rozlišujú židia a Židia.

5) Tzv. predprešovské zisťovanie z rokov 1814 – 1815. Pred vznikom Prešovskej eparchie košický biskup urobil na kráľovský príkaz poslednýkrát úplný prehľad o gréckokatolíkoch, aký vtedy nevytvorili ani samotní gréckokatolíci. Tento prehľad je podrobný a komplexný, preto je cenných prameňom.

Všetky tieto pramene nám dovoľujú urobiť si obraz o každodennom náboženskom živote gréckokatolíkov u nás.

Gréckokatolícke cerkvi boli tradične stavané ako drevené, a to z dreva z blízkych lesov (Bukovce).⁶ Ak uplynula ich životnosť, boli často reparované, a to v lepšej i horšej kvalite. Od toho sa odvíjala ďalšia doba životnosti. V prípade potreby a ekonomicky dostatočnej sily obce boli postavené nové chrámy. Viackrát sa spomína, že sa tak stalo na tom istom mieste, zrejme sa však nemyslelo fyzicky to isté miesto, ale morálne to isté miesto – v takom prípade stáli istú dobu vedľa seba dva chrámy, chátrajúci starý a novopostavený. Súpisy z 18. storočia zachytávajú poslednú generáciu drevených chrámov, ktoré boli už v 18. storočí postupne nahrádzané novými – murovanými. V niektorých prípadoch sa tak udialo postupne, najprv bola prestavaná svätyňa (Borov⁷, Čel'ovce⁸, Davidov⁹, Repejov¹⁰, Roškovec¹¹, Rudlov¹², Topoľany¹³, Trnávka¹⁴, Vyšná Jablonka¹⁵) alebo loď, neskôr zvyšok chrámu. V takých prípadoch cerkev ostala aj fyzicky zachovaná na tom istom mieste. Vo väčšine prípadov boli postavené úplne nové chrámy. Súpisy uvádzajú aj také chrámy, ktoré boli gréckokatolícke a starobylé. Tie boli postavené ako latinské (Drienov¹⁶, Ďáčov¹⁷, Hlinné¹⁸, Klenov¹⁹, Lenartov²⁰, Lesné²¹,

⁶ Archív Košickej arcidiecézy, Košice, fond Košické biskupstvo, oddelenie *Graeci ritus* (ďalej len: AACass, GR), Conscriptio Ecclesiarum Graeco Catholicorum privatarum, vel etiam Latinis destinatarum, aut plane Communium intra ambitum Parochiae Sztropkoviensis existentium, s. 1 – 2.

⁷ Magyar Országos Levéltár, Budapest (ďalej len: MOL), C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 94 – 95.

⁸ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 230 – 231.

⁹ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtu Ujhelyiensi... 1746, s. 5.

¹⁰ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 103 – 104.

¹¹ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 2.

¹² MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 247.

¹³ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 1.

¹⁴ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 229.

¹⁵ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 3.

¹⁶ AACass, GR, Tabella repraesentans... Superiore Districtu Sárosiensi... 1746, nesign., s. 5; AACass, GR, sign. 568/1815, s. 2 – 3.

¹⁷ AACass, GR, Tabella repraesentans... Superiore Districtu Sárosiensi... 1746, nesign., s. 5.

¹⁸ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtu Ujhelyiensi... 1746, s. 5.

Lubotín²², Malcov²³, Miklušovce²⁴, Prešov²⁵, Pusté Čemerné²⁶, Seniakovce²⁷, Stankovce²⁸, Zemplénagárd²⁹), ale Ruténi ich prevzali buď pri osídlení prázdnej dediny, alebo im ich pririekol zemepán alebo biskup. Niektoré chrámy boli postavené či obnovené z vôle panovníka (Abaújszantó³⁰, Baskó³¹), biskupa (Mezőzombor³², Zemplénagrád³³) alebo s ich prispením (Michalovce³⁴). Murované chrámy mali minimálne tieto prednosti: dlhšiu životnosť, väčšiu bezpečnosť a odolnosť voči požiarom. Chrámy boli často postavené ako výsledok vlastnej usilovnosti veriacich gréckokatolíkov, ktorí si buď vystačili sami, alebo vykonali zbierky v bližšom či vzdialenejšom okolí, pričom v takýchto prípadoch často prispeli aj rímskokatolíci. V prípade mimoriadnej chudoby alebo potreby prispel na výstavbu náboženský fond (Bodrogolaszi³⁵, Cigelka³⁶, Kolbasov³⁷, Nižný Tvaro-

¹⁹ AACass, GR, Tabella repraesentans... Superiore Districtu Sárosiensis... 1746, nesign., s. 5.

²⁰ AACass, GR, Tabella repraesentans... uno Districtu Superiore Sárosiensis... 1746, s. 8.

²¹ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 1; AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum G. Ritus in Comitatu Zempliniensi existentium..., Districtus Nagy Mihalyiensis, s. 1 – 2.

²² AACass, GR, Tabella repraesentans... uno Districtu Superiore Sárosiensis... 1746, s. 7.

²³ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Szektsüensis ... 4^{ae} 8^{bris} 1814 N^a 23034 intimatae peracta, s. 2 – 3.

²⁴ AACass, GR, Tabella repraesentans... Superiore Districtu Sárosiensis... 1746, nesign., s. 5.

²⁵ AACass, GR, sign. 568/1815, s. 1.

²⁶ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum G. Ritus in Comitatu Zempliniensi existentium..., Districtus Nagy Mihalyiensis, s. 1 – 2; AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 1.

²⁷ AACass, GR, sign. 568/1815, s. 2.

²⁸ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtu Ujhelyiensis... 1746, s. 4.

²⁹ AACass, GR, Conscriptio Ecc[le]siarum Graeci Ritus Catholicorum in Inclyto Comitatu Zempliniensi..., In Districtu Bodrogköz, s. 1 – 2.

³⁰ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum G. R. Comitatus Abaujvariensis, districtus Cassoviensis, s. 4 – 5.

³¹ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum G. R. Comitatus Abaujvariensis, districtus Cassoviensis, s. 4 – 5.

³² MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 201 – 202.

³³ AACass, GR, Conscriptio Ecc[le]siarum Graeci Ritus Catholicorum in Inclyto Comitatu Zempliniensi..., In Districtu Bodrogköz, s. 1 – 2.

³⁴ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum G. Ritus in Comitatu Zempliniensi existentium..., Districtus Nagy Mihalyiensis, s. 1 – 2.

³⁵ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum GraecoCatholicarum (sic!) Dioecesis Munkatsinensis in ICottu Zemplin. Processu Submontani..., s. 1.

³⁶ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Szektsüensis ... 4^{ae} 8^{bris} 1814 N^a 23034 intimatae peracta, s. 10 – 11.

žec³⁸, Ostrožnica³⁹, Poľany,⁴⁰ Príslop⁴¹, Šamudovce⁴², Vojčice⁴³, Zemplín⁴⁴). Roky alebo časy postavenia chrámov uvedené v súpisoch neznamenajú, že sú to dátumy postavenia prvých chrámov v danej lokalite. V daných prípadoch môže ísť o niekoľký chrám v poradí. Strechy chrámov boli šindľové a v priebehu jednej generácie (cca 20 rokov), často i skôr (10 – 15 rokov), bolo nevyhnutné ich opraviť alebo vymeniť. Slamené strechy sa spomínajú len pri farských budovách.

Patronátne právo mal zvyčajne niekto z domácich zemepánov. Ak bolo zemepánov viacero, nie všetci mali patronátne právo. Dokonca ani nemuseli byť katolíkmami, pretože niektorí boli evanjelici alebo kalvíni (Ladomirov⁴⁵, Lesné⁴⁶, Radvaň n/L.⁴⁷, Rakovec n/O.⁴⁸, Nové Selo⁴⁹ pri Stropkove). Toto právo sa nadobúdalo pri výstavbe chrámu (porov. Malcov⁵⁰) a dedilo sa. Pri niektorých významných lokalitách nadobudli patronátne právo kráľovské inštitúcie (Rudabányácska⁵¹, Ruská Nová Ves⁵², Sárospatak⁵³, Sátoraljaújhely⁵⁴, Tokaj⁵⁵,

³⁷ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum GRitus Catholicorum in ICottu Zempliniensis..., Districtus Zanasztaziensis, s. 3 – 4.

³⁸ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Szektsüensis ... 4^{ae} 8^{bris} 1814 N° 23034 intimatae peracta, s. 12 – 13.

³⁹ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum G. Ritus Catholicorum in ICottu Zempliniensis..., Districtus Hosztoviczensis, s. 3 – 4.

⁴⁰ AACass, GR, Conscriptio Ecc[le]siarum Graeci Ritus Catholicorum in Inclyto Comitatu Zempliniensi..., In Districtu Bodroghköz, s. 1 – 2.

⁴¹ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum G. Ritus Catholicorum in ICottu Zempliniensis..., Districtus Hosztoviczensis, s. 3 – 4.

⁴² AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in ICottu Zemplén..., Trhovište, s. 1 – 2.

⁴³ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum G. Ritus Catholicorum in ICottu Zemplén..., In districtu Gálszétsiensi, s. 2.

⁴⁴ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeco-Catholicorum Dioecesis Munkacsensis in I. Cottu Zempliniensi, Districtu Sator-Allya Ujheliensi..., s. 1 – 2.

⁴⁵ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 58 – 59.

⁴⁶ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 42 – 43.

⁴⁷ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 89 – 90.

⁴⁸ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 44.

⁴⁹ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeco Catholicorum privatarum, vel etiam Latinis destinatarum, aut plane Communium intra ambitum Parochiae Sztopkoviensis existentium, s. 1 – 2.

⁵⁰ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Szektsüensis ... 4^{ae} 8^{bris} 1814 N° 23034 intimatae peracta, s. 2 – 3.

⁵¹ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 184.

⁵² MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Saarossiensi, č. 190 – 192.

⁵³ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 166.

⁵⁴ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 185.

⁵⁵ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 233.

Végardó⁵⁶) – vo všetkých prípadoch to boli starobylé kráľovské majetky: hrady, bane, vinohrady alebo iné strategické miesta, ktorých sa koruna nikdy nevzdala.

V chrámoch sa nachádzali jeden až štyri zvony, ktoré zadovážili vo väčšine prípadov len gréckokatolícki veriaci alebo ich patróni. V obciach, kde žili len gréckokatolíci, bolo samozrejmé, že sa o ne postarali sami. Ak fungovalo spoločné užívanie chrámu alebo na zvony prispeli aj rímskokatolíci, mohli ich používať aj oni (Dúbravka⁵⁷). Ak neprispeli, na viacerých miestach ich umožnili používať aj latinikom (napr. pri pohreboch), na mnohých miestach však žiadali poplatok, pretože im latiníci na zvony neprispeli.

Pod spoločným používaním chrámov sa rozumelo celebrowanie omši v cerkvách a použitie chrámu pri slúžení pohrebných obradov. Zvyk spoločného používania kostolov alebo chrámov bol veľmi starý. Neexistovali žiadne písané dohody. Tento zvyk nezávisel od duchovných obidvoch obradov, ale od dobrého spolunažívania obyvateľov obce, ktoré obaja kňazi rešpektovali. Z viacerých výpovedí vyplývalo, že predovšetkým pospolitému ľudu záležalo na dobrých susedských vzťahoch. Nepriamo možno dedukovať, že v zmiešaných obciach veriaci latinského obradu, ak nemali možnosť navštevovať latinské bohoslužby, navštevovali gréckokatolícke bohoslužby. Mnohokrát boli rodiny vzájomné poprepájané obidvoma obradmi cez sobáše, preto to bolo samozrejmé. Istý posun badať v obciach, kam prišli gréckokatolíci do väčšinového latinského prostredia. Tu došlo k prelomeniu vzájomných predsudkov po rokoch, resp. po spríbuznení. Takmer všetky cerkvi používali výlučne gréckokatolíci. Niektoré latinské kostoly boli výslovne odovzdané gréckokatolíkom (Ďačov⁵⁸, Drienov⁵⁹, Prešov⁶⁰, Seniakovce⁶¹, Zemplénagrád⁶²). V lokalitách, kde žili aj rímskokatolíci a kde bola pastoračná potreba celebrowať v chrámoch latinské omše, bolo potrebné dosiahnuť dohodu. Najschodnejšie dohody boli spontánne (Abrahamovce⁶³, Belža⁶⁴, Lenar-

⁵⁶ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 165.

⁵⁷ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in ICottu Zemplén..., Trhovište, s. 1 – 2.

⁵⁸ AACass, GR, Tabella repraesentans... Superiore Districtu Sárosiensis... 1746, nesign., s. 5.

⁵⁹ AACass, GR, Tabella repraesentans... Superiore Districtu Sárosiensis... 1746, nesign., s. 5; AACass, GR, sign. 568/1815, s. 2 – 3.

⁶⁰ AACass, GR, sign. 568/1815, s. 1.

⁶¹ AACass, GR, sign. 568/1815, s. 2.

⁶² AACass, GR, Conscriptio Ecc[le]siarum Graeci Ritus Catholicorum in Inclyto Comitatu Zempliniensi..., In Districtu Bodrogköz, s. 1 – 2.

⁶³ AACass, GR, sign. 568/1815, s. 2.

to⁶⁵, Ruská Nová Ves⁶⁶) alebo sa po istej dlhšie trvajúcej požiadavke dosiahla dohoda po vzájomných ústupkoch (Breznička⁶⁷, Miroľa⁶⁸). Spoločné užívanie bolo bežné na miestach, kde žili vedľa seba obidva obrady (Havaj⁶⁹, Miková⁷⁰, Pstriná⁷¹). Spoločné užívanie bolo okrem liturgie/omše potrebné i v prípade pohrebov. Úplné pohrebné obrady si vyžadovali zastavenie na troch miestach – v dome zomrelého, v kostole a na cintoríne. Ak bol v obci len gréckokatolícky chrám a latinský kňaz pochovával rímskokatolíka, zvyčajne nebol problém poskytnúť chrám na latinské bohoslužby. Tento zvyk bol zrejme odvodený od zvyku splniť poslednú vôľu a od práva na dôstojnú poslednú cestu z pozemského života, preto sa poskytnutie chrámu na pohreb považovalo za vysoko posvätné a samozrejmé. Len na niekoľkých miestach si za túto službu pýtali poplatok.

Významnú úlohu medzi ľuďmi zohrávala prítomnosť kňaza vlastného obradu. Vzájomné napätie pre prítomnosť kňaza či chrámu iného obradu nebolo zriedkavosťou (Garadna – Novaj⁷², Seniakovce – Bretejovce⁷³). V jednej lokalite grécky obrad úplne ustúpil (Papín).

V chrámoch sa bežne nachádzali bočné oltáre, umiestnené pri stene v lodi chrámu pred ikonostasom. Východný obrad ich k liturgii nepotreboval. Z prame-

⁶⁴ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum G. R. Comitatus Abaujvariensis, districtus Cassoviensis, s. 2 – 3.

⁶⁵ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Szektsüensis ... 4^{ac} 8bis 1814 N° 23034 intimatae peracta, s. 2 – 3.

⁶⁶ AACass, GR, sign. 568/1815, s. 1 – 2.

⁶⁷ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeco Catholicorum privatarum, vel etiam Latinis destinatarum, aut plane Communium intra ambitum Parochiae Sztrópkoviensis existentium, s. 1 – 2.

⁶⁸ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Makoviczensis ... 4^{ac} 8bis 1814 N° 23034 intimatae peracta, s. 1.

⁶⁹ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeco Catholicorum privatarum, vel etiam Latinis destinatarum, aut plane Communium intra ambitum Parochiae Sztrópkoviensis existentium, s. 1 – 2.

⁷⁰ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeco Catholicorum privatarum, vel etiam Latinis destinatarum, aut plane Communium intra ambitum Parochiae Sztrópkoviensis existentium, s. 1 – 2.

⁷¹ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Makoviczensis ... 4^{ac} 8bis 1814 N° 23034 intimatae peracta, s. 1.

⁷² AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in ICottu Abaujvariensi Districtu Cserehatiensi..., s. 1.

⁷³ AACass, GR, sign. 568/1815, s. 2.

ňov vyplýva, že boli určené len pre latinský obrad (Breznička⁷⁴, Garadna⁷⁵, Hažin n/C.⁷⁶, Vojtovce⁷⁷). Bol to teda dôsledok latinizácie. Obojaký hlavný oltár bol výnimkou, ktorá vyplývala z toho, že nešlo primárne o chrám, ale o latinský kostol (Lenartov⁷⁸, Malcov⁷⁹).

V súpisoch sa príležitostne nachádzajú informácie o kňazoch. Niektoré poznámky majú morálnu povahu, iné právnu. Spomínajú sa suspendovaní kňazi, pretože boli vysvätení v Poľsku (Humenská Olka⁸⁰, Valkov⁸¹, Vyšná Olšava⁸²), ďalej škandalózni (Borov⁸³, Potoky⁸⁴) či neobnovujúci Eucharistiu každé dva týždne (Borov⁸⁵) alebo ju nevhodne uschovávajúci (Kalinov⁸⁶). Jeden kňaz písal ikony (Andrej Vaszilenko, Havaj⁸⁷).

Baziliánske kláštory boli na predmetnom území dva, v Bukovej Hôrke⁸⁸ a v Krásnom Brode⁸⁹.

Niekoľkokrát sa v súpisoch spomínajú pohromy: požiare (Bodrogolaszi⁹⁰, Driečna⁹¹, Habura⁹², Ľubotín⁹³, Parihuzovce⁹⁴, Uličské Krivé⁹⁵), povodne (Petrová⁹⁶), zrútenie stropu (Sárosptak⁹⁷).

⁷⁴ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeco Catholicorum privatarum, vel etiam Latinis destinatarum, aut plane Communium intra ambitum Parochiae Sztopkoviensis existentium, s. 1 – 2.

⁷⁵ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in ICottu Abaujvariensi Districtu Cserehatiensi..., s. 1.

⁷⁶ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum G. Ritus in Comitatu Zempliniensi existentium..., Districtus Homonensis, s. 1 – 2.

⁷⁷ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeco Catholicorum privatarum, vel etiam Latinis destinatarum, aut plane Communium intra ambitum Parochiae Sztopkoviensis existentium, s. 1 – 2.

⁷⁸ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Szektsüensis ... 4^{ae} 8bis 1814 N° 23034 intimatae peracta, s. 2 – 3.

⁷⁹ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Szektsüensis ... 4^{ae} 8bis 1814 N° 23034 intimatae peracta, s. 2 – 3.

⁸⁰ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 4.

⁸¹ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 3.

⁸² AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 6.

⁸³ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 2.

⁸⁴ AACass, GR, Tabella repraesentans... altera parte Superioris Districtus Sarosiensis... 1746, s. 2.

⁸⁵ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 2.

⁸⁶ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 2.

⁸⁷ AACass, GR, Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746, s. 4.

⁸⁸ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Makoviczensis ... 4^{ae} 8bis 1814 N° 23034 intimatae peracta, s. 1.

⁸⁹ AACass, GR, sign. FO 6c.

⁹⁰ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 188.

Dedičstvo východných kresťanov východného Slovenska patrí medzi najkrajšie, najpútavejšie a stále živé kamienky mozaiky našej krajiny. Stáročná prítomnosť gréckokatolíkov sa stala typickou pre karpatské doliny. To, čomu žili a na mnohých miestach stále žijú tradičné dediny na Slovensku, je okrem starostlivosti o seba a vlastnú rodinu aj starosť o vieru. Človek sa musí okrem požívne pre telo postarať aj o svoju dušu, lebo *nielen z chleba žije človek, ale z každého slova, ktoré vychádza z Božích úst (Matúš 4, 4 paralel.)*. Východné kresťanstvo je v tomto smere veľmi špecifické a jedinečné. Východná spiritualita je zhmotnená do chrámov, liturgie, ikon. Sú to také fenomény, pred ktorými západná duša ostáva mlčky stáť. Nebolo to tak vždy. Práve 18. storočie bolo tým obdobím, keď západný svet tomuto bohatstvu nerozumel a pohrdal ním. Predstavené latinské pramene svedčia o veľkolepej tradícii jednoduchých ľudí. Vtedajší predstavitelia západného sveta ju videli, ale nechápali. Zmena myslenia nastala inde – v Ríme a vo Viedni. Tam sa zrodila úcta a obdiv k tomu, čo po stáročiach veľký pápež Ján Pavol II. nazval dýchaním obidvoma pľúcami (porov. encykliku *Ut unum sint*, bod 54).

Analýza prameňov z čias, keď bol gréckokatolícky mukačevský biskup len obradovým vikárom latinského jágerského biskupa, ukázala predsudky vo vzťahu medzi jedným a druhým obradom, ktoré čiastočne pretrvávajú dodnes. Pramene nám umožňujú sledovať vznik viacerých zvykov vo vzájomnom spolunažívaní, platných dodnes. Latinské pramene síce boli pôvodne určené na disciplinarizáciu gréckokatolíkov, dnes sa však na ne pozeráme ako na svedectvo o pretrvávajúcom – nesmierne cennom – východnom dedičstve na území východného Slovenska a priľahlých krajín.

⁹¹ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Makoviczensis ... 4^{ae} 8^{bris} 1814 N° 23034 intimatae peracta, s. 1.

⁹² MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 243.

⁹³ AACass, GR, Tabella repraesentans... uno Districtu Superiore Sarosiensis... 1746, s. 7.

⁹⁴ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 219 – 220.

⁹⁵ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 203 – 204.

⁹⁶ AACass, GR, Conscriptio Ecclesiarum Graeci Ritus Catholicorum in I. Comitatu Sarosiensi Processu Szektsúensis ... 4^{ae} 8^{bris} 1814 N° 23034 intimatae peracta, s. 8 – 9.

⁹⁷ MOL, C 104 (Acta reg. paroch.), Comitatus Zempliniensis, s. 166.

Summary: ECCLESIA RUTHENORUM – EXTERNAL VIEW OF THE 18TH AND THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY. Several works based on Greek sources, royal or papal provenance have been published about the Greek Catholics from the north-east of Hungary. This article deals with the perspective on the Greek Catholics from the point of view of the dominant Roman Church, as preserved in the documents of Košice and Eger bishops. Analysis of the sources from the times when the Greek-catholic bishop of Mukachevo served only as a ceremonial vicar of the Latin Eger bishop shows that the prejudices were deepened. Prejudice between the two religious ceremonies partially remains even today. The sources allow us to follow the rise of various habits of mutual co-existence which are still in force today. Latin sources, although originally intended to make Greek Catholics disciplined, serve today (also) a testimony to the priceless eastern heritage of the territory of eastern Slovakia and adjacent countries.

CIRKEVNÁ SPRÁVA FARNOSTÍ V RÁMCI DEKANÁTOV VEĽKÉ TOPOĽČANY A VESTENICE OD ROKU 1763 DO KONCA 18. STOROČIA

Marek Ďurčo

V roku 1776 došlo k významnej cirkevno správnej reorganizácii Ostrihomskej arcidiecézy, ktorá sa okrajovo dotkla aj Nitrianskej diecézy. Na území Slovenska (Uhorska) sa konštituovali tri nové diecézy: Rožňava, Spiš a Banská Bystrica.¹ Trinásť rímskokatolíckych farností v údolí rieky Nitry z Ostrihomskej diecézy sa pričlenilo k Nitrianskej diecéze.² Príčina spočívala v tom, že územie Nitrianskej diecézy od svojho obnovenia v 12. storočí nebolo územne spojené so svojím sídlom – Nitrou.³ Nitrianska diecéza bola podľa najnovších výskumov obnovená asi v roku 1110 po zrušení údelného Nitrianskeho kniežatstva.⁴

¹ TOMKO, J.: *Die Errichtung der diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche patronatsrecht in Ungarn*. Wien 1968; TOMKO, J.: *Zriadenie Spišskej, Banskobystrickej a Rožňavskej diecézy a kráľovské patronátne právo v Uhorsku*. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie 1994, s. 184. Porov. CHALUPECKÝ, I.: *230 rokov od založenia Banskobystrickej, Rožňavskej a Spišskej diecézy*. In: Pútnik svätovojeťský, 2006, roč. 134, s. 50 – 54; porov. KONIAROVÁ, A.: *Dejiny Banskobystrickej diecézy v 18. a 19. storočí*. Banská Bystrica 2002, s. 37 – 40;

² VURUM, J.: *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*. Posonii 1838, s. 420 – 421; KAPITULSKÝ, H.: *Ustálenie hraníc a spojenie Nitrianskeho biskupstva v roku 1776 a pripojenie farností*. In: Duchovný pastier, 1993, roč. 74, č. 10, s. 467 – 469; CSERENYEY, Š.: *Pamätihodnosti z dejín Nitrianskeho biskupstva od roku 1500*. Nitra 1933, s. 248; REHÁK, J. Ch.: *Kresťanské korene Slovenska. (Základné dokumenty k slovenskej cirkevnej provincii.)* Trnava 2002, s. 62; JUDÁK, V.: *Vývin cirkevnej organizácie v 12. – 19. storočí na území Slovenska*. In: Katolícka cirkev a Slováci, s. 27; porov. Archív Rímskokatolíckeho arcibiskupského úradu v Trnave, f. Officium vicariale Tirnaviense, oddelenie Publico Ecclesiastica, roky 1776 – 1788, sign. PE 1/1 a PE 1/3.

³ FUSEK, G. – ZEMENE, M. R. (zost.): *Dejiny Nitry od najstarších čias až po súčasnosť*. Nitra 1998, s. 129.

⁴ STEINHÜBEL, J.: *Od obnovenia Nitrianskeho biskupstva po tatársky vpád*. In: *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*. Zost. G. Fusek a M. R. Zemene. Nitra 1998, s. 129 – 131; STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava 2004, s. 324 – 325; porov. ZEMENE, M. R.: *Územie Nitrianskej diecézy za feudalizmu*. In: Slovenská archivistika, 1980, roč. 15, č. 2, s. 132 – 155; MARSINA, R.: *Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia*. In: Historický časopis, 1993, roč. 41, s. 529 – 542; MARSINA, R.: *Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku. (Od prelomu 8./9. až do začiatku 11. storočia.)* In: Slovenská archivistika, 1995, roč. 30, č. 2, s. 113 – 126; MARSINA, R.: *Vznik a vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku do konca 13. storočia*. In: Pamiatky a múzeá, 1999, č. 2, s. 5 – 7; MÚCSKA, V.: *O prvých uhorských biskupstvách*. In:

Problematiku Nitrianskej diecézy spracúva početná staršia literatúra.⁵ Cirkevno-správne usporiadanie Nitrianskej diecézy mapuje niekoľko štúdií⁶ a pramenná edícia⁷.

Pred rokom 1776 územie tzv. Katedrálneho archidiakonátu mapuje kanonická vizitácia kanonika Adama Györyho z roku 1732.⁸ Dekanát Vestenice a Topoľčany mapovala už v 16. storočí kanonická vizitácia ostrihomského arcibiskupa Miluláša Oláha.⁹ Celý dekanát Vestenice z Ostrihomskej diecézy bol v roku 1776 pričlenený k archidiakonátu Hradná na území Nitrianskej diecézy. Do dekanátu Vestenice patrili tieto farnosti: Valašská Belá, Diviaky, Kostolná Ves,

Historický časopis, 2003, č. 51, č. 1, s. 20 – 21; MARSINA, R.: *Obnovenie Nitrianskeho biskupstva na prelome 11. a 12. storočia*. In: Kresťanstvo v dejinách Slovenska. Ed. M. Kohútová. Bratislava 2003, s. 17 – 26.

⁵ KATONA, S.: *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae I*. Pestini 1779, s. 78 – 89, 672 – 674; FEJÉR, G.: *Dissertationes in res historiae veteris historico-criticae*. Budae 1837, s. 74 – 128 (štúdiá s názvom *De ortu et instauratione Nitriensis Episcopatus*); VURUM, J.: *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*. Posonii 1838.

⁶ ĎURČO, M.: *Príspevok k dejinám správy Nitrianskej diecézy*. In: Historické rozhľady, III/2006. Zborník príspevkov Katedry histórie FF UCM v Trnave. Trnava 2006, s. 69 – 101; ĎURČO, M.: *Patrociniá kostolov v Nitrianskej diecéze do konca 18. storočia ako prejav miestnej úcty*. In: Ružomerský historický zborník II. Ružomberok 2008, s. 95 – 131; ĎURČO, M.: *Kostoly ako sakrálné objekty vo farnostiach na strednom a hornom Považí na prelome 17. a 18. storočia*. In: Vlastivedný zborník Považia, XXIV/2009. Považské múzeum v Žiline 2009, s. 9 – 50; ĎURČO, M.: *Pričlenenie farností Skalité a Čierne na Kysuciach k Poľsku v rokoch 1938 až 1940*. In: Slovenské národné noviny 3. 11. 2009, roč. 20 (24), č. 43 – 44, 2009, s. 7. Porov. ĎURČO, M. *Dejiny archidiakonátu Hradná v Nitrianskej diecéze do konca 18. storočia*. Rigorózna práca. Filozofická fakulta Katolíckej univerzity. Ružomberok 2008 (práca nie je publikovaná).

⁷ ĎURČO, M. – NEMEŠ, J.: *Miscellanea ecclesiastica Nitriensia I. Quellen zur Geschichte des Bistums Neutra*. Kraków 2007. Porov. *Dokumenty v pôvodine*. In: Slovenské národné noviny 20. 5. 2008, roč. 19 (23), č. 10, 2008, s. 8; JANKOVIČ, E.: *Edícia prameňov k cirkevným dejinám Nitry*. In: Knižnica, roč. 9, č. 8, 2008, s. 50 – 51; ROHÁČ, J.: *Miscellanea ecclesiastica Nitriensia* (recenzia). In: Slovenská archivistika, 2009, roč. XLIV, č. 1, s. 163 – 166.

⁸ Archív Rímskokatolíckeho farského úradu Nitra-Dolné Mesto, *Visitatio ecclesiae Nitriensis peracta anno 1732 die 28. mensis Aprilis per reverendissimum dominum Adamum Gyory canonicum Nitriensem et per totam diaecesim visitatorem delegatum*. Porov. Diecézny archív v Nitre, kanonická vizitácia Katedrálneho archidiakonátu 1732. Porov. DUALSZKY, J.: *Nyitra vár- és város történelmi vázlata*. Nitra 1875; VAGNER, J.: *Adatok nyitra – városi plebániák történetéhez*. Nitra 1902; MARSINA, R.: *Nitra vo včasnom a vrcholnom stredoveku*. In: Nitra. Zost. J. Fojtík. Bratislava 1977, s. 27 – 40; ZEMENE, M. R.: *Vývoj cirkevnej správy v Nitre od najstarších čias*. In: Nitra v slovenských dejinách. Zost. R. Marsina. Martin: Matica slovenská 2002, s. 148 – 158.

⁹ BUCKO, V.: *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do roku 1564*. Bratislava 1939.

Dolné Lelovce, Nitrianske Sučany, Nováky a Horné Vestenice.¹⁰ V roku 1789 za diecézneho biskupa Františka Xavera Fuchsa (1787 – 1804) v dekanáte Vestenice pribudli dve novoerigované farnosti: Čavoj¹¹ a Nitrianske Rudno¹². V roku 1806 pribudla nová farnosť Podhradie.¹³ Farností v dekanáte Vestenice tak bolo desať.

Z dekanátu Veľké Topoľčany v Ostrihomskej diecéze boli do Nitrianskej diecézy pričlenené tieto farnosti: Bošany, Lefantovce, Klíž, Kovarce, Krásno a Solčany.¹⁴ V rámci cirkevnej organizácie bolo päť farností – Bošany, Klíž, Kovarce, Krásno a Solčany – začlenených do dekanátu Skačany, ktorý vznikol v roku 1776.¹⁵ Lefantovce boli zaradené do Katedrálneho dekanátu (dekanát Nitra).¹⁶ K novovzniknutému dekanátu Skačany pribudli tri farnosti z archidiakonátu Hradná: Chynorany¹⁷, Veľké Bielice¹⁸ a Skačany¹⁹. Pred dismembráciou Ostrihomskej arcidiecézy v roku 1776 sa uskutočnil tabuľkový prieskum farností celej Ostrihomskej arcidiecézy (v roku 1763), ktorý vykonal ostrihomský arcibiskup gróf František Barkóci (1761 – 1765) a gróf František Borchardt pre potreby generálneho vikariátu. V roku 1776 celý dekanát Vestenice s časťou farností dekanátu Veľké Topoľčany prešiel pod jurisdikciu Nitrianskej diecézy. Súpis podáva stručný a jednoduchý prehľad o stave farností, ktoré sa majú pričleniť k Nitrianskej diecéze.²⁰

¹⁰ Porov. *Kalendarium dioecesanum cleri Nitriensis ad annum Jesu Christi M.DCC.XC communem dierum CCCLXV*, Tyrnaviae 1790.

¹¹ Diecézny archív Nitra (ďalej DAN), f. Parochie dioecesis Nitriensis (ďalej PDN), 14/II., kanonická vizitácia farnosti Čavoj 1829.

¹² DAN, f. PDN, 82/I., kanonická vizitácia farnosti Nitrianske Rudno 1829.

¹³ DAN, f. PDN, 95/I., kanonická vizitácia farnosti Podhradie 1829.

¹⁴ Stav organizácie farností v dekanáte Veľké Topoľčany zaznamenáva *Calendarium archidioecesanum cleri Strgoniensis ad annum Jesu Christi M.DCC.LXXII*. Tyrnaviae 1772, s. 75 (districtus Nagy Tapolcsánensis).

¹⁵ ĎURČO, M. – NEMEŠ, J.: *Miscellanea ecclesiastica Nitriensia I. Quellen zur Geschichte des Bistums Neutra*. Kraków 2007, č. 17, s. 316 – 317 (zakladajúca listina dekanátu Kovarce zo 14. 4. 1789). Dekanát Skačany v roku 1776 zahŕňal farnosti Chynorany, Veľké Bielice a Skačany z Hradnianskeho archidiakonátu, ďalej Klíž, Kovarce, Krásno a Solčany z dekanátu Veľké Topoľčany.

¹⁶ DAN, f. PDN, 38/III., šk. 70 A, kanonická vizitácia farnosti Horné Lefantovce 1828.

¹⁷ Tamže, 43/I., šk. 79, kanonická vizitácia farnosti Chynorany 1829.

¹⁸ Tamže, 137/I., šk. 340, kanonická vizitácia farnosti 29. 6. 1828.

¹⁹ Tamže, 113/I., šk. 272, kanonická vizitácia farnosti Skačany 30. 6. 1828.

²⁰ Archív Rímskokatolíckeho arcibiskupského úradu v Trnave, f. Officium vicariale Tyrnaviense, oddelenie Publico Ecclesiastica, Tabellae parochiarum totius archidioecesis Strigoniensis anno 1763.

Stav farností dekanátu Vestenice v roku 1763²¹

Valaská Belá²²

Nachádza sa v Nitrianskej stolici. Farský kostol je zasvätený svätému Michalovi archanjelovi a udržiava sa z príspevkov veriacich. Filiálny Kostol svätej Doroty v *Čavoji* je vzdialený jednu míľu. Bohoslužby sa v ňom konávajú každú nedeľu. Filiálna obec *Temeš* je vzdialená jednu míľu. Vo farskom kostole sa bohoslužby konávajú o desiatej hodine a v slovenskom jazyku. Vo farnosti žije 2100 katolíkov a nie sú tu žiadni evanjelici.

Miestnymi zemepánmi sú tu grófi Ujfalúši, Bačkády a Rudnajovci. Farár na obhospodarovanie má 18 meríc zeme, lúku a od každého host'a má jedno sapu jačmeňa, ovsu, voz dreva a ako finančný príspevok má 64 zlatých a 20 denárov. Učiteľ zo štolárnych poplatkov, ofier a z koledovania dostáva tretinu. Od každého želiara má mericu jačmeňa a polovicu merice ovsu, čo je celkovo 44 zlatých a 31 denárov.

Diviaky nad Nitricou²³

Farský kostol je zasvätený Všetkým svätým. Celkový kapitál kostola predstavuje 280 zlatých a kostol má príjem 16 zlatých a 80 denárov. Filiálna obec *Diviacka Nová Ves* je vzdialená na $\frac{3}{4}$ míle. Nachádza sa tam Kostol Najsvätejšej Trojice. V ňom sa každý sviatok a nedeľu slávia bohoslužby. V miestnom kaštieli je kaplnka, v ktorej sa konajú bohoslužby každý deň.

Filiálna obec *Somorová* je vzdialená na $\frac{1}{4}$ hodinu cesty, *Ješkova Ves nad Nitricou* na $\frac{1}{2}$ hodinu, obec *Banky* na $\frac{3}{4}$ hodinu, *Mačov* na $\frac{1}{2}$ hodinu, *Baštianka* na $\frac{1}{4}$ hodinu, *Beznákova Ves* na $\frac{1}{2}$ hodinu a *Vrbany* na $\frac{3}{4}$ hodinu cesty. V *Beznákovej Vsi* je filiálny Kostol svätého Michala. Bohoslužby sa vo farskom kostole konávajú v lete o deviatej hodine a v zime o desiatej hodine so slovenskou kázňou. Vo farnosti žije celkovo 1522 katolíkov a 42 evanjelikov. Miestnymi zemepánmi sú tu: rodina Ujfalúšiovcov, Diviackych, Jokútovcov, nitriansky biskup, grófi Beréni, Kubéni, Bohúnka, Beznák a Tarnóci.

Celoročný príjem farára je takýto: vysieva do pôdy 26 sapu obilia, z lúky má tri vozy sena, od každého hostáka má sapu pšenice, voz dreva, z omšových základín

²¹ Tamže, Tabella parochiarum districtus Veszteniczensis.

²² DAN, f. PDN, 132/II., šk. 326, kanonická vizitácia farnosti Valaská Belá 26.6.1831.

²³ DAN, f. PDN, 19/II., šk. 36, kanonická vizitácia farnosti Diviaky nad Nitricou 29. 6. 1831. Porov. BEKE, M.: *Strigonium antiquum 3. Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616 – 1637)*. Budapest 1994, s. 151 – 152 (kanonická vizitácia farnosti Diviaky nad Nitricou z roku 1630).

má 111 zlatých, ako subsídium má 75 zlatých a 65 denárov, zo štolárnych poplatkov dostáva 47 zlatých. Ročne to je spolu 350 zlatých.

Príjem učiteľa za rok je takýto: zo základín má 25 zlatých, od žiakov má sotva 25 denárov a jeden voz dreva. Zo štolárnych poplatkov, ofier a z koledovania dostáva tretinu. Celkovo to je 76 zlatých a 16 denárov.

Kostolná Ves

Farský kostol je zasvätený Narodeniu Panny Márie. Udržiava sa z finančných príspevkov veriacich. Vo farskom kostole sa bohoslužby konávajú o desiatej hodine so slovenskou kázňou. V celej farnosti žije 1522 katolíkov a 72 evanjelikov.

Filiálne obce sú tieto: *Kršťanova Ves* je vzdialená na ½ hodiny cesty peši, *Nitrianske Rudno* na ½ hodiny. Tu sa nachádza Kaplnka svätého kráľa Štefana, ktorá zatiaľ nebola konsekrovaná. Ďalej medzi filiálky možno počítať: *Rudniansku Lehotu*, ktorá je vzdialená na ¾ hodiny, *Liešťany* na ½ hodiny, *Seč* na ½ hodiny, *Dobročnú*, vzdialenú na ¾ hodiny, *Nevidzany* na 1 hodinu, *Dlžín* na ½ hodinu a *Lomnicu* na ¾ hodiny cesty peši. Miestnymi zemepánmi sú vo farnosti tieto rodiny: Bošániovci, baróni Huňadyovci, Majténiovci, Ujfalušiovci, Rudnianski, grófi Beréniovci a rodina Bačkádyovcov.

Celoročný príjem farára je takýto: od každého hoštáka má polovicu merice čistej pšenice a 10 denárov ako subsídium. Z pokladnice kostola, zo štolárnych poplatkov a z výnosov svojich polí má celkovo ročne 135 zlatých a 23 denárov. Miestny učiteľ má celoročný príjem 36 zlatých a 61 denárov, a to zo štolárnych poplatkov, koledovania, zbierok, kantácií, z pečenia oblátok a za vyučovanie detí.

Dolné Lelovce

Farský kostol je zasvätený Narodeniu Panny Márie a vydržiava sa z finančných milodarov veriacich. Vo farskom kostole sa konajú bohoslužby v lete o deviatej hodine a v zime o desiatej hodine. Slávi sa tu aj spievaná bohoslužba spolu so slovenskou kázňou. Filiálna obec *Vieska* leží v Tekovskej stolici. Je vzdialená na ½ hodiny cesty pešo a je bez kostola. V celej farnosti žije 171 (!) katolíkov. Miestnymi zemepánmi sú tu tieto rodiny: Tarnóciovci, Gafferovci a Ordodyovci.

Celoročný príjem farára zo subsídia je 132 zlatých a 70 denárov. Zo štolárnych poplatkov má 17 zlatých a 80 denárov, z omšových základín má 6 zlatých a príjem z rolí a lúk predstavuje celkovo 182 zlatých a 91 denárov. Učiteľ od každého hoštáka dostáva po dva snopy obilia, od každého žiaka má sotva 25 denárov a voz dreva, čo celkovo predstavuje 28 zlatých a 97 denárov.

*Nováky*²⁴

Farský kostol je zasvätený svätému Mikulášovi. Príjem z prenájmu kostolných rolí predstavuje 18 zlatých a 25 denárov. Filiálne obce sú tieto: *Podhradie*, ktoré je vzdialené 1 ½ hodiny; je tu Kostol svätej Margity, kde sa oddávna konávajú bohoslužby. *Veľká Lehota* je vzdialená na ¾ hodiny, *Malá Lehota* na 1 hodinu, *Laskár* na ½ hodiny, v miestnom kaštieli je súkromná kaplnka, v ktorej sa týždenne dvakrát slávi svätá omša. *Horné Lelovce* sú na ¼ hodiny cesty pešo a sú bez kostola. Vo farskom kostole sa bohoslužby slávia v lete o deviatej a v zime o desiatej hodine aj so slovenskou kázňou. Nachádza sa tu aj Kaplnka svätého Jána Nepomuckého, kde sa denne konávajú bohoslužby. Vo farnosti žije 1027 katolíkov a jedna evanjelička.

Nachádza sa tu pustovňa (*eremus*) pred Kaplnkou svätého Jána Nepomuckého. Mnisi žijú čiastočne zo základín a čiastočne z milodarov. Miestnymi zemepánmi sú tieto zemianske rodiny: Majténiovci, Beréniovci, Kostolániovci, Turčániovci a rodina Ujfalušiovcov. Rodina Majténiovcov prezentuje nového farára.

Miestny farár žije z výnosov svojich polí, zo šesťnástiny (*sedecima*), zo štolárnych poplatkov, z omšových základín a z úrody farskej lúky. Celkový ročný príjem farára predstavuje 333 zlatých a 30 denárov. Učiteľ má príjem zo štolárnych poplatkov, koledovania, z ofier, z kantácií, pečenia oblátok a z vyučovania detí, čo je celoročne 98 zlatých a 34 denárov.

*Nitrianske Sučany*²⁵

Farský kostol je zasvätený svätému Filipovi a Jakubovi. Vyržiava sa z príspevkov veriacich. Bohoslužby sú v lete o deviatej a v zime o desiatej hodine. Svätá omša je spievaná so slovenskou kázňou. Nachádza sa tu aj kaplnka, v ktorej sa konávajú bohoslužby len vo sviatočné dni, a ďalšie dve kaplnky sú súkromné. Žije tu 868 katolíkov. Farára prezentuje nitriansky biskup.

Farár má príjem z výnosov farských rolí, zo šesťnástiny (*sedecima*), zo štolárnych poplatkov a zo základín, čo celkovo ročne predstavuje 273 zlatých a 78 denárov. Od obce dostáva ešte 12 zlatých, 20 sapu obilia, 12 vozov dreva a príjem má aj zo štolárnych poplatkov. Toto predstavuje 71 zlatých a 14 denárov.

²⁴ DAN, f. PDN, 85/I., šk. 191, kanonická vizitácia farnosti Nováky 3. 7. 1831. Porov. BEKE, M.: c. d., s. 126 – 128 (kanonická vizitácia farnosti Nováky z roku 1630).

²⁵ Tamže, 83/I., šk. 186, kanonická vizitácia Nitrianske Sučany 30. 6. 1831.

*Horné Vestenice*²⁶

Farský kostol je zasvätený svätým apoštolom Petrovi a Pavlovi. Ako desiatok má tri okovy vína. V *Dolných Vesteniciach*, ktoré sú vzdialené na $\frac{3}{4}$ hodiny cesty pešo, je Kostol svätého Jakuba apoštola. V ňom sa konávajú bohoslužby trikrát do roka. Obec *Dvorníky nad Nitricou* je vzdialená na pol hodiny cesty. Nachádza sa tu kostol, lepšie povedané kaplnka pri verejnej ceste, v ktorej sa neslávia bohoslužby. *Račice* sú vzdialené na $\frac{1}{2}$ hodiny a sú bez kostola. Vo farskom kostole sa omša slávi v lete o deviatej a v zime o desiatej hodine. Nachádzajú sa tu dve kaplnky: jedna, zasvätená Panne Márii Snežnej (*ad Nives*), je nad farským úradom, konávajú sa v nej bohoslužby na prosebné dni a v pondelok. Druhá je pod farským úradom pri Kráľovskej ceste.

V celej farnosti žije 1695 katolíkov a farára prezentuje nitriansky biskup. Farár má celoročný príjem 207 zlatých a 56 denárov. Učiteľov ročný príjem predstavuje 96 zlatých a 83 denárov.

Stav farností dekanátu Veľké Topoľčany v roku 1763²⁷

Bojná

Toto mestečko sa nachádza v Nitrianskej stolici a v dekanáte Veľké Topoľčany. Farský kostol je zasvätený Všetkým svätým. Kostol má polia obrábané trojpoľným systémom. Vlastní dve lúky a z milodarov má ročne príjem 82 zlatých a 54 denárov. Filiálna obec *Malé Dvorany* má Kostol svätého Martina. V ňom sa konávajú bohoslužby denne. Obec je vzdialená na $\frac{1}{4}$ hodiny pešo. V *Blesovciach* je Kostol svätého Jána Krstiteľa. Obec je vzdialená na jednu hodinu peši. V tomto kostole sa slávi bohoslužba len vo sviatočné dni so slovenskou kázňou. *Hajná Nová Ves* je vzdialená na pol hodiny peši a je bez kostola. Vo farskom kostole sú bohoslužby v nedeľu v lete o deviatej a v zime o desiatej hodine aj so slovenskou kázňou. V chotári Bojnej je Kaplnka Blahoslavenej Panny Márie, v ktorej sa nekonávajú bohoslužby.

V Bojnej je 885 katolíkov a 7 evanjelikov. V Malých Dvoranoch je 203 katolíkov a 11 evanjelikov. V Blesovciach žije 133 katolíkov a 27 evanjelikov. V Hajnej Novej Vsi je 254 katolíkov a 49 evanjelikov. Zemepánmi v Bojnej je

²⁶ Porov. BEKE, M.: c. d., s. 128 – 132 (kanonická vizitácia farnosti Vestenice z roku 1630).

²⁷ Archív Rímskokatolíckeho arcibiskupského úradu v Trnave, f. Officium vicariale Tynaviense, oddelenie Publico Ecclesiastica, Tabellae parochiarum totius archidioecesis Strigoniensis anno 1763, Tabella parochiarum districtus Nagy Topolcsanensis.

rodina Beréniovcov s právom prezentovania farára. V Malých Dvoranoch sú zemepánmi rodina Mereyovcov a Justovcov. V Blesovciach sú to: Beréniovci, Zerdaheliovcia a Justovci. V Hajnej Novej Vsi je to gróf Beréni, rodina Zerdaheliovcov, Justovcov a Grajcárovcov.

Príjem farára je takýto: do rolí vysieva 32 meríc obilia, z lúk má 11 vozov sena, z viníc 14 okovov vína. Má vlastný mlyn, zo štolárnych poplatkov, koledovania, zo subsídiá má celkový ročný príjem 355 zlatých a 11 denárov.

Príjem učiteľa predstavuje 50 meríc pšenice, za litánie počas Veľkej noci má 6 zlatých, od obecnej pospolitosti má 6 zlatých, 6 okovov vína. Za koledovanie, zo zbierok, za vyučovanie detí to v celosti predstavuje 111 zlatých a 42 denárov.

*Bošany*²⁸

Farský kostol je zasvätený svätému biskupovi Martinovi. Za zvonenie a zo zvončeka má príjem 27 zlatých a 50 denárov. Celkový ročný príjem kostola je 223 zlatých a 21,5 denára. K filiálnym obciam patrí *Sadok* (alebo *Čížik*) s Kostolom Narodenia Kráľovnej²⁹. Je vzdialený na $\frac{3}{4}$ hodiny cesty pešo. V ňom sa konávajú bohoslužby len na väčšie sviatky a na titul kostola so slovenskou kázňou. *Baštín* je osada vzdialená na $\frac{1}{4}$ hodiny, kde sa nachádza verejná Kaplnka svätého Ladislava. *Malé Bošany* sú na $\frac{1}{4}$ hodiny cesty pešo, ďalej *Práznovce* na $\frac{1}{2}$ hodiny a *Krnča* na $\frac{5}{4}$ hodiny. Tieto obce sú bez kostolov. Vo farskom kostole sú bohoslužby o desiatej hodine aj so slovenskou kázňou. Je tu aj Kaplnka Blahoslavennej Panny Márie. Jedna je nad a druhá je pod obcou. Zemianstvo rozpráva po maďarsky.

V Bošanoch je 700 katolíkov, v Sadoku žije 230 evanjelikov, v Malých Bošanoch je 240 katolíkov, v Práznovciach žije 291 katolíkov, na Baštíne je 160 katolíkov a 12 evanjelikov a na Krnči žije celkovo 175 katolíkov a 335 evanjelikov. V Bošanoch je postavený chudobinec, ktorý je financovaný zo základiny rodiny Bošianskych. Poskytuje stravu a prístrešie trom osobám. Zemepánmi v Bošanoch je rod Bošianskych, ktorý má aj právo prezentovania farára. Na Sadoku žijú zemianske rodiny: Bačkádyovci, Nozdrovickí, Pajórovci, Turanskí, Kellerovci. V Baštíne rodina Bačkádyovcov, v Malých Bošanoch rod Bošianskych, v Práznovciach rodiny Bošianskych a Sobekovcov, na Krnči rodiny Nozdrovických, Zerdaheliovcov, Turanských, Pajorovcov a Kellerovcov.

²⁸ DAN, f. PDN, 8/I., šk. 14, kanonická vizitácia farnosti Bošany 25. 6. 1830.

²⁹ Ide o patrocínium Narodenia Panny Márie.

Príjem farára je takýto: z polí má 76 bratislavských meríc obilia, 4 vozy sena, z omšových základín má 55 zlatých, zo zbožia má 31 meríc. Jeho celoročný príjem predstavuje 319 zlatých a 64 denárov. Príjem učiteľa je takýto: za celý rok dostane 35 zlatých, ďalej zo základín za litánie má 20 zlatých, má 30 meríc pšenice. Zo štolárnych poplatkov, za koledovanie a za vyučovanie detí má celkovo 164 zlatých a 14 denárov ročne.

*Horné Lefantovce*³⁰

Farský kostol je zasvätený svätému Martinovi. Z prenájmu piatich kostolných rolí má 9 zlatých a 30 denárov. *Dolné Lefantovce* sú vzdialené na ½ hodiny a majú Kostol Narodenia Panny Márie. Tu sa konávajú omše na významnejšie sviatky a na patrocínium kostola s maďarskou kázňou. Vo farskom kostole sú bohoslužby o deviatej hodine so slovenskou kázňou. V Horných Lefantovciach žije 851 katolíkov a vo filiálnej obci 240 katolíkov. Funkciu kaplánov zastávajú pátri paulíni, ktorí aj spravujú farské záležitosti. V Horných Lefantovciach je konvent pátrov paulínov s 15 osobami. Mnísi žijú z milodarov.

Zemepánmi sú pátri paulíni, rodina Jaklinovcov, Bartakovičovcov, Sölöšiovcov a Tarnóciocov. Ani jedna zo zemianskych rodín nemá právo prezentovania farára. Príjem farára: do polí vysieva celkovo 16 meríc obilia. Zo šesťnástiny (*sedecima*) má malý príjem. Jeho celkový ročný príjem je 124 zlatých a 74 denárov. Učiteľ dostáva 15 meríc obilia. Z koledovania, za vyučovanie detí, zo štolárnych poplatkov ide o 23 zlatých a 78 denárov.

*Jacovce*³¹

Farský kostol je zasvätený Navštíveniu Panny Márie. Udržiava sa z príspevkov veriacich. Filiálnymi obcami sú *Kuzmice*, ktoré sú vzdialené na ½ hodiny, *Malé Jacovce* na ¼ hodiny. Sú bez kostolov. *Tesáre* majú Kostol svätého Martina, ktorý je vzdialený na ¾ hodiny. *Vítkovce* majú Kostol svätého kráľa Štefana, ktorý je vzdialený na ¾ hodiny cesty pešo. V oboch filiálnych kostoloch sú bohoslužby vo sviatok a v nedeľu so slovenskou kázňou. Obec *Kokošová* je bez kostola. Vo farskom kostole je v lete omša o deviatej a v zime o desiatej hodine so slovenskou kázňou. Vo farnosti žije 1200 katolíkov. Vo Vítkovciach je 130 katolíkov a dvaja evanjelici.

Miestnymi zemepánmi sú rodina grófov Beréniovcov, Bartakovičovcov, Dubnických, Buričovcov, Helempanovcov, Bošániovcov, Divékyovcov, Dežeric-

³⁰ DAN, f. PDN, 38/III., šk. 70 A, kanonická vizitácia farnosti Horné Lefantovce 1828.

³¹ BEKE, M.: c. d., s. 122 – 123 (kanonická vizitácia farnosti Jacovce z roku 1630).

kých, Morvajovcov a Silleyovcov. Tieto zemianske rodiny nemajú právo prezentovať farára.

Príjem farára je takýto: má polia s výmerou 82 meríc, z omšovej základiny má 30 zlatých, z ofier, z koledovania, zo štolárnych poplatkov to predstavuje 412 zlatých a 38,5 denára. Príjmom učiteľa sú polia s výmerou 34 meríc. Dostáva 50 meríc obilia, 5 okovov vína, čo je celkovo 132 zlatých a 26 denárov.

*Veľký Klíž*³²

Farský kostol je zasvätený Všetkým svätým. Z prenájmu kostolných rolí má 12 zlatých. Filiálna obec *Klátova Nová Ves* má kostol zasvätený Narodenej Kráľovnej³³. Je vzdialený na $\frac{3}{4}$ hodiny pešo. Tu sa konávajú bohoslužby každý druhý sviatok a v nedeľu so slovenskou kázňou. Obec *Janova Ves* je vzdialená na $\frac{1}{2}$ hodiny a je bez kostola. Vo farskom kostole sa slávia bohoslužby v lete o deviatej a v zime o desiatej hodine so slovenskou kázňou. Sú tu dve kaplnky: jedna, zasvätená svätému Martinovi, je na vršku a druhá sa nachádza pri Kráľovskej ceste. Vo farnosti žije celkovo 1200 katolíkov. Iba v Klátovej Novej Vsi je šesť evanjelikov.

V Klátovej Novej Vsi je chudobinec, ktorý je vydržiavaný zo základiny Kvašajovcov a Huňadyovcov. Poskytuje stravu štyrom osobám. Na vrchu *Klíž* je pustovňa (*eremus*) s Kostolom svätého Jána Nepomuckého. Mních žije z milodarov. Miestnymi zemepánmi sú konvent Rádu svätej Kláry v Bratislave, rodina Bošániovcov, Bačkádyovcov, Kvašajovcov, Huňadyovcov, Husárovcov a Šándorovcov.

Príjem farára je takýto: do polí vysieva celkovo 80 meríc obilia, z lúk má 6 vozov sena, 24 siah dreva, z omšových základín má 10 zlatých, z obilia má 60 meríc, ďalej z koledovania a zo štolárnych poplatkov mu to ročne vynesie 324 zlatých a 91 denárov. Príjem učiteľa je taký, že od zemepanstva dostáva tri merice pšenice, za spievané litánie dve zlatky, 24 meríc pšenice, za vyučovanie detí a zo štolárnych poplatkov ročne 40 zlatých a 21 denárov.

Krušovce

Farský kostol je zasvätený Narodenej Kráľovnej anjelov³⁴. Celkový príjem kostola je 6 zlatých 66 denárov (*ex saliceto prosperae*). Filiálna obec *Dolné Chlebany* je vzdialená na $\frac{1}{2}$ hodiny, *Horné Chlebany* na $\frac{1}{2}$ hodiny, *Malé Brodzany* na $\frac{1}{2}$ hodiny

³² Tamže, s. 116 – 117 (kanonická vizitácia farnosti Klíž z roku 1630).

³³ Patrocínium: Narodenie Panny Márie.

³⁴ Patrocínium: Narodenie Panny Márie.

a *Veľké Brodzany* na $\frac{3}{4}$ hodiny. Tieto obce sú bez kostolov. Nachádza sa tu Kaplnka svätej Anny, v ktorej sa konávajú bohoslužby okrem Narodenia Pána, Veľkej noci a Turíc. Vo farskom kostole svätá omša v lete je o deviatej a v zime o desiatej hodine spolu so slovenskou kázňou. Je tu aj verejná Kaplnka svätého Vincenta de Paul, v ktorej sa slávia bohoslužby v posledné dni mesiaca. Vo farnosti žije 1505 katolíkov.

Miestnymi zemepánmi sú rodina grófov Beréniovcov, Štefan Klobušický, František Koroši, Váczirovci a Čázarovci. Prvý z nich má právo prezentovať farára. Príjem farára je takýto: má polia s výmerou 187 meríc, tri lúky, vlastný les, od každej hlavy z obilia má mericu, z omšových základín má 102 zlatých, ďalej z koledovania, ofier a štolárnych poplatkov ročne 448 zlatých a 87 denárov. Príjem učiteľa je taký, že dostáva 60 meríc, v peniazoch 15 zlatých, zo základín za spievané litánie má 8 zlatých. Jeho príjem z koledovania, štolárnych poplatkov a za vyučovanie detí predstavuje spolu 135 zlatých a 90 denárov.

*Kovarce*³⁵

Farský kostol je zasvätený svätému Mikulášovi a je financovaný milodarmi rodiny grófov Beréniovcov v hodnote 2000 zlatých. Filiálnou obcou sú *Súlovce*, ktoré sú vzdialené na $\frac{1}{2}$ hodiny pešo a sú bez kostola. *Oponice* s Kostolom sv. Petra a Pavla sú na $\frac{1}{2}$ hodiny, každý druhý sviatok a v nedeľu sa tu konajú bohoslužby so slovenskou kázňou. Vo farskom kostole sú omše v lete o deviatej a v zime o desiatej hodine so slovenskou kázňou. Vo farnosti žije celkovo 1800 katolíkov. Chudobinec je v Kovarciach pre štyri osoby a v Oponiciach pre šesť osôb. Poskytuje sa im prístrešie a strava. Miestnymi zemepánmi sú rodiny Korlátkö, Bošániovci, ktorí prezentujú farára. Ostatní sú Nitrianska kapitula, grófi Aponiovci a Bartakovičovci.

Príjem farára predstavujú polia s výmerou 77 meríc, 4 lúky, od každého hoštáka dostáva pol merice obilia, mlyn, z omšových základín má 78 zlatých, čo celkom predstavuje 440 zlatých a 80 denárov. Príjem učiteľa je taký, že má polia o výmere 12 meríc, dostáva 8 meríc obilia, 1 okov vína, z koledovania, zo štolárnych poplatkov a za vyučovanie detí má ročne 32 zlatých a 96 denárov.

³⁵ DAN, f. PDN, 56/III., šk. 110, kanonická vizitácia farnosti Kovarce 22. 6. 1828.

*Ludanice*³⁶

Ide o opátsku obec. Farský kostol je zasvätený Najsvätejšej Trojici a vydržiava sa z milodarov veriacich. Filiálnou obcou sú *Horné Ludanice*, ktoré ležia pri matkocirkvi. Ďalej sú to *Dvorany nad Nitrou*, ktoré sú vzdialené na ¼ hodiny, *Mýtina Nová Ves* na ½ hodiny, *Kamanova* na 1 hodinu a *Chrabrany* na ¾ hodiny. Tieto filiálne obce sú bez kostolov. V Chrabranoch je verejná kaplnka svätej Anny. Vo farskom kostole sú bohoslužby o desiatej hodine v zime a v lete o deviatej hodine so slovenskou kázňou. Nachádza sa tu aj opátsky Kostol sv. Kozmu a Damiána, kde sa bohoslužby konávajú vo všedný deň počas mesiaca a na sviatok titulu kostola. Žije tu 1400 katolíkov. Miestnym zemepánom je tu Nitrianska kapitula, ktorá má právo prezentovať farára. Ostatní sú grófi Beréniovci a rod Zerdaheliocov.

Príjem farára predstavujú polia s výmerou 77 meríc, jedna lúka, od každého hoštáka dostáva pol merice obilia, z omšových základín má 24 zlatých, zo subsídiá má 8 zlatých. Celkový ročný príjem je 346 zlatých a 83 denárov. Príjem učiteľa je taký, že dostáva 50 meríc a 5 okovov vína. Z koledovania, zo štolárnych poplatkov a za vyučovanie detí má 86 zlatých a 62 denárov.

Nadlice

Farský kostol je zasvätený Navštíveniu Panny Márie. Z prenájmu farskej role a lúky má príjem 5 zlatých a 50 denárov. Filiálnou obcou sú *Rajčany*, ktoré sú vzdialené na ¼ hodiny pešo. Je tu Kostol svätého Jána Krstiteľa, v ktorom sa každú tretiu nedeľu slávia omše so slovenskou kázňou. *Livina* má Kostol svätého kráľa Ladislava a je vzdialená na ¾ hodiny. V ňom sa konávajú bohoslužby na sviatky svätého Štefana, Ladislava, Imricha, Alžbety a Vojtecha. *Livinské Opatovce* majú Kostol svätej panny Kataríny a sú vzdialené na ½ hodiny cesty pešo. V ňom sa bohoslužby slávia v nedeľu. *Chudá Lehota* je vzdialená na 1 hodinu cesty a je bez kostola. Vo farskom kostole sa omše konávajú vždy na sviatky so slovenskou kázňou. Vo farnosti sú všetci katolíci v počte 1129 veriacich. Miestni zemepáni sú títo: grófi Aponiovci, Rajčániovci, rod Beneocov, Baloghovci, Broďániovci a Hodošiovci. V Livinských Opatovciach a v Chudej Lehote je patrónom nitriansky biskup.

Príjem farára je takýto: do polí vysieva celkovo 76 meríc obilia, má 5 lúk, vlastný les. Od každého hoštáka má polovicu merice obilia. Ako subsídium má

³⁶ Porov. BEKE, M.: c. d., s. 117 – 118 (kanonická vizitácia farnosti Ludanice z roku 1630).

12 zlatých a 95 denárov. Celkový ročný príjem predstavuje 225 zlatých a 33 denárov. Príjem učiteľa tvorí 40 meríc obilia, z koledovania, z ofier a za vyučovanie detí má celkovo 71 zlatých a 74 denárov.

*Preseľany*³⁷

Farský kostol je zasvätený svätej Alžbete. Z prenájmu role má šesť zlatých. *Belince* sú vzdialené na $\frac{1}{4}$ hodiny a je tu Kaplnka svätej Anny. *Hrušovany* s Kostolom svätého biskupa Martina sú na jednu hodinu vzdialené. Bohoslužby sa tu konávajú počas sviatkov a nedeľ. *Somorová* je vzdialená na $\frac{3}{4}$ hodiny. *Koniarovce* sú vzdialené na jednu hodinu a sú bez kostola. Vo farskom kostole je bohoslužba v lete o deviatej a v zime o desiatej hodine. Stojí tu Kaplnka svätého Donáta pri Kráľovskej ceste. Vo farnosti sú všetci katolíci v počte 1683 veriacich. Zemepánmi sú rodina Boťániovcov a kolégium jezuitov, obaja majú právo prezentovať farára.

Príjem farára predstavujú polia s výmerou 74 meríc, dve lúky, z mlyna dostáva 12 meríc, od každého hoštáka má pol merice obilia, z omšových základín má 6 zlatých, ako subsídium má 4 zlaté a 5 denárov. Celkový ročný príjem predstavuje 296 zlatých a 18,5 denára. Príjem učiteľa: dostáva 40 meríc obilia, 12 okovov vína, príjem má zo štolárnych poplatkov a za vyučovanie detí. Celkovo to je ročne 105 zlatých a 96,5 denára.

*Prašice*³⁸

Farský kostol je dedikovaný svätému Jakubovi. Z prenájmu kostolných rolí má 17 zlatých. Filiálnymi obcami sú *Tvrdomestice*, ktoré sú vzdialené na $\frac{1}{4}$ hodiny, *Nemečky* na $\frac{1}{2}$ hodiny. Obe obce sú bez kostolov. Vo farskom kostole sa slávia bohoslužby v lete o deviatej a v zime o desiatej hodine so slovenskou kázňou. Vo farnosti žije 1599 katolíkov. V Prašiciach je pustovňa (*eremitorium*) pri Kaplnke Blahoslavenej Panny Márie. Pustovník žije z milodarov. Zemepánom je rodina grófov Beréniovcov, ktorá má aj právo prezentovať farára.

Príjem farára: má polia s výmerou 59 meríc, dve lúky, jeden voz, vinicu, z ktorej dostáva 12 okovov, z mlyna má 8 meríc, 6 poddaných. Jeho celkový príjem zo šestnástiny (*sedecima*), zo základín, subsídiá, zo štolárnych poplatkov predstavuje 386 zlatých a 7 denárov. Príjem učiteľa je taký, že má ročne 50 meríc. Za koledovanie, zo štolárnych poplatkov a za vyučovanie detí má ročne celkovo 59 zlatých a 63 denárov.

³⁷ BEKE, M.: c. d., s. 129 – 132 (kanonická vizitácia farnosti Preseľany z roku 1630).

³⁸ Tamže, s. 124 – 125 (kanonická vizitácia farnosti Prašice z roku 1630).

*Krásno*³⁹

Farský kostol je zasvätený Povýšeniu svätého Kríža. Je udržiavaný z príspevkov veriaticich. Filiálne obce sú *Nedanovce* vzdialené na ¼ hodiny, *Turčianky* na ½ hodiny a *Brodzany* na ½ hodiny, ktoré ležia v Tekovskej stolici. Tieto filiálne obce sú bez kostolov. Vo farskom kostole sa bohoslužby konávajú o desiatej hodine so slovenskou kázňou. Vo farnosti žije celkovo 690 katolíkov. Miestnymi zemepánmi sú rodina Kvašajovcov, Bošániovcov, Husárovcov a Turčániovcov.

Príjem farára: do polí vysieva 15 meríc obilia, má tri lúky, z ktorých má tri vozy sena, od každého hoštáka dostáva jednu mericu pšenice. Celkový ročný príjem je 250 zlatých a 48 denárov. Príjem učiteľa je taký, že od každého hoštáka má 6 snopov pšenice, od želiarov má po 6 denárov, z koledovania, zo štolárnych poplatkov a za vyučovanie detí má 34 zlatých a 25 denárov.

*Solčany*⁴⁰

Farský kostol je zasvätený úcte Všetkých svätých. Z prenájmu kostolných polí má príjem 42 zlatých a 80 denárov. Medzi filiálne obce možno zarátať *Nitriansku Stredu*, kde sa nachádza Kostol svätých apoštolov Petra a Jakuba. Tu sa slávi bohoslužba každý sviatok a v nedeľu. *Čeladince* sú vzdialené na ¾ hodiny a sú bez kostola. Vo farskom kostole sú bohoslužby v lete o deviatej a v zime o desiatej hodine so slovenskou kázňou. Nachádza sa tu aj Kaplnka svätého Kríža mimo hlavného cintorína. Vo farnosti žije 592 katolíkov. V Nitrianskej Strede je 141 katolíkov a 183 evanjelikov. V Čeladinciach žije 50 katolíkov a 163 evanjelikov. V Solčanoch sa nachádza chudobinec pre dvanásť osôb, ktorým poskytuje prístrešie a stravu. V Nitrianskej Strede žije evanjelický kazateľ augsburského vierovyznania, ktorý tu má aj kaplnku. Miestnymi zemepánmi sú: rodina grófov Koháriovcov, Geglevičovcov a rod Zerdaheliovcov.

Príjem farára zahŕňa polia s výmerou 81 meríc, 6 lúk s výnosnosťou 9 vozov sena, od každého sedliaka dostáva jednu mericu pšenice. Celkový ročný príjem je 314 zlatých a 33,5 denára. Príjem učiteľa: má 10 polí a z nich má príjem 19,5 merice obilia. Za pohrebné zvonenie má 25 denárov, 25 meríc obilia, zo štolárnych poplatkov, z koledovania a za vyučovanie detí má spolu 45 zlatých a 18 denárov.

³⁹ DAN, f. PDN, 58/II., šk. 115, kanonická vizitácia farnosti Krásno 28. 6. 1828.

⁴⁰ Tamže, 119/I., šk. 287, kanonická vizitácia farnosti Solčany 24. 6. 1828. Porov. BEKE, M.: c. d., s. 162 (kanonická vizitácia farnosti Solčany z roku 1634).

*Topoľčany*⁴¹

Toto mestečko je zasvätené Nanebovzatej Kráľovnej anjelov. Má kapitál 500 zlatých, z ktorých má ročný príjem 30 zlatých. Filiálnou obcou sú *Tovarníky*, vzdialené na ¼ hodiny cesty pešo, v miestnom kaštieli je Kaplnka svätého Jozefa, v ktorej dvorný kaplán stále konáva bohoslužby. *Nemčice* sú vzdialené na ¾ hodiny a majú Kostol Svätého Ducha, v ktorom sa každý tretí sviatok a v nedeľu slávia bohoslužby. Vo farskom kostole býva omša o pol desiatej hodine so slovenskou kázňou. Nachádza sa tu aj verejná Kaplnka Blahoslavenej Panny Márie, v ktorej sa slávi omša počas pohrebu a na sviatok titulu. Vo farnosti je celkovo 1450 katolíkov. Mestský chudobinec je prispôsobený pre dvanásť osôb. Leží na pozemku s výmerou 6,5 bratislavskej merice a jeho obyvatelia žijú z milodarov. Zemepánom je rodina grófov Beréniovcov, ktorá má právo prezentovať farára.

Príjem farára predstavujú polia s výmerou 284 meríc, 9 lúk, ktoré vyproduktujú 57 vozov sena, z omšových základín má 18 zlatých, od každého sedliaka má jednu mericu pšenice. Príjem spolu: 777 zlatých a 69 denárov. Príjem učiteľa tvorí 60 meríc obilia, zo štolárnych poplatkov, z ofier, za kantácie, z koledovania a za vyučovanie detí má 118 zlatých a 49 denárov.

*Malé Hoste*⁴²

Farský kostol je zasvätený svätému biskupovi Martinovi. Z prenájmu farských rolí má 9 zlatých a 45 denárov. Do farnosti patria tieto filiálne obce: *Zlatníky* vzdialené na ¼ hodiny, *Pochabany* na ½ hodiny, *Veľké Hoste* na ¾ hodiny, *Dolný a Horný Riadok* na ¼ hodiny, *Libichava* na ¾ hodiny a *Norovce* na ½ hodiny. Tieto obce sú bez kostolov. Obec *Šišov* má Kostol svätého Kríža a *Borčany* Kostol svätého opáta Gála. V kostole v Šišove, ktorý je od farského kostola vzdialený na 1,5 hodiny, sa slávia omše každý tretí sviatok a v nedeľu. V kostole v Borčanoch sa omše konávajú každý štvrtý sviatok a v nedeľu. Vo farskom kostole sú bohoslužby o desiatej hodine so slovenskou kázňou. Miestnymi zemepánmi sú rodiny Beréniovcov, Beznákovcov, Spacajovcov, Baloghovcov, Čeriovcov, Petrikovičovcov, Zachovcov, Valyovcov, Cicatricisovcov, Novákovcov, Kolečániovcov,

⁴¹ SARKA, R.: *Topoľčiansky Kostol Nanebovzatia Panny Márie*. In: Mariánske pútnické miesta na Slovensku. Zborník z vedeckej konferencie konanej 28. 11. 2007. Ružomberok 2007, s. 34 – 40. Porov. BEKE, M.: c. d., s. 144 – 147 (kanonická vizitácia farnosti Topoľčany z roku 1630).

⁴² BEKE, M.: c. d., s. 126 (kanonická vizitácia farnosti Malé Hoste z roku 1630).

Váciovcov, Redékiovcov, grófi Zičiovci, Selméciovci a Dubnicajovci. Rodina Beréniovcov má právo prezentovať nového farára.

Príjem farára predstavujú polia s výmerou 39 meríc, jedna lúka, od každého sedliaka má $\frac{1}{2}$ merice pšenice. Celkový ročný príjem predstavuje 414 zlatých a 22,5 denárov. Príjem učiteľa je 30 meríc pšenice, z hostovania, koledovania, kantácie, ofier a za vyučovanie detí má spolu 57 zlatých a 87 denárov.

*Urmince*⁴³

Farský kostol je zasvätený svätému Michalovi archanjelovi. Z prenájmu rolí má 20 zlatých a 20 denárov. Obec *Horné Štitáre* je vzdialená na $\frac{1}{2}$ hodiny a je bez kostola. *Veľké Dvorany* majú kostol dedikovaný Blahoslavenej Panne Márii, Kráľovnej anjelov, v ktorom sa konávajú bohoslužby každý tretí sviatok a v nedeľu. Vo farskom kostole v lete o deviatej a v zime o desiatej hodine je omša so slovenskou kázňou. Žije tu 1002 katolíkov. Nachádza sa tu pustovňa (*eremitorium*) pri Kráľovskej ceste. Pustovník žije z milodarov. Zemepánom je rodina grófov Beréniovcov a tá vykonáva aj právo prezentovania farára.

Príjem farára predstavujú role s výmerou 80 meríc, dve lúky na 5,5 vozov sena, vinica a vlastné lesy. Celkový ročný príjem je 268 zlatých a 50 denárov. Príjem učiteľa je taký, že má 32 meríc pšenice, 1 $\frac{1}{2}$ okovu vína, z koledovania, kantácie, zo štolárnych poplatkov, z ofier, pohostenia a za vyučovanie detí má celkovo 44 zlatých a 45 denárov.

*Závada*⁴⁴

Farský kostol je zasvätený svätému Michalovi archanjelovi. Z prenájmu polí, lúk a vinice má ročne 36 zlatých. Filiálna obec *Podhradie* je vzdialená na 1 hodinu peši. Na hrade je verejná Kaplnka Blahoslavenej Panny Márie Nanebovzatej, v ktorej sa konávajú bohoslužby každý tretí sviatok a v nedeľu. *Velušovce* a *Záhrady* sú bez kostolov. Vo farskom kostole sa omša slávi o deviatej hodine so slovenskou kázňou. Tu na vrchu pri kostole je kaplnka Veľkej Matky. Žije tu celkovo 1193 katolíkov. Zemepánom je rodina grófov Beréniovcov, ktorá prezentuje farára.

Príjem farára predstavujú role, z ktorých má 20 bratislavských meríc pšenice, 14 meríc jačmeňa, 6 $\frac{1}{2}$ merice ovsu, od každého hoštáka má jeden voz dreva a jednu bratislavskú mericu ovsu. Celkový príjem je 387 zlatých a 99,5 de-

⁴³ Tamže, s. 118 – 121 (kanonická vizitácia farnosti Urmince z roku 1630).

⁴⁴ Tamže, s. 123 – 124 (kanonická vizitácia farnosti Závada z roku 1630).

nára. Príjem učiteľa je 50 bratislavských meríc, zo štolárnych poplatkov, z koledovania, kantácie a za vyučovanie detí má ročne 62 zlatých a 92 denárov.

Príloha

Preklad zakladajúcej listiny dekanátu Kovarce (14. 4. 1789)⁴⁵

František Xaver Fuchs, z Božieho milosrdenstva nitriansky biskup, dôstojným ctihodným a milým nám v Kristovi synom ctihodného dekanátu Skačany, kurátom, pozdrav a naše otcovské požehnanie.

Keďže počet novouvedených kurátov v dekanátnych dištriktoch Nitra a Skačany, ako aj vzdialenosť, ťažký prístup, namáhavé práce, výkon povolania, horlivosť bedlivosti si vyžadujú rozdelenie dekanátov a nové usporiadanie farností, preto vám dnešnou listinou oznamujeme, že toto prerozdelenie sme vykonali, aby isté farnosti sa vyčlenili z dekanátu Nitra. Nech sa teda zriadi nový dekanát pod menom Kovarce a dekanátu Skačany nech sa ponechá jeho meno. K dekanátu Nitra nech sa pridružia tieto farnosti: Jarok⁴⁶, Močenok, Čápor⁴⁷, Branč, Ivanka⁴⁸, Nitra⁴⁹, Pohranice, Koliňany⁵⁰, Zobor⁵¹, Hrnčiarovce⁵² a Mlynárce. K dekanátu Kovarce: Lefantovce, Podhorany, Oponice⁵³, Kovarce, Solčany a Žirany. Napokon k dekanátu Skačany: Bošany, Chynorany, Krásno, Klíž, Klátova Nová Ves⁵⁴,

⁴⁵ Dokument bol v latinčine publikovaný v pramennej edícii ĎURČO, M. – NEMEŠ, J.: *Miscellanea ecclesiastica Nitriensia I. Quellen zur Geschichte des Bistums Neutra*. Kraków 2007, č. 17, s. 316 – 317.

⁴⁶ Farnosť Jarok bola erigovaná v roku 1708. Porov. DAN, f. PDN, 45/II., kanonická vizitácia farnosti Jarok 14. 6. 1828.

⁴⁷ Farnosť Cabaj-Čápor bola zriadená 18. 11. 1787. Porov. tamže, 12/I., šk. 23, kanonická vizitácia farnosti Cabaj-Čápor 12. 6. 1828.

⁴⁸ Farnosť Ivanka pri Nitre bola ustanovená v roku 1737. Porov. tamže, 46/I., šk. 87, kanonická vizitácia farnosti Ivanka pri Nitre 2. 6. 1828.

⁴⁹ Farnosť Nitra-Horné Mesto bola erigovaná 10. 6. 1787. Porov. tamže, 80/I., šk. 179, kanonická vizitácia farnosti Nitra-Horné Mesto 15. 6. 1828.

⁵⁰ Farnosť Koliňany bola zriadená 22. 12. 1738. Porov. tamže, 51/I., šk. 97, kanonická vizitácia farnosti Koliňany 7. 6. 1828.

⁵¹ Farnosť Drážovce bola ustanovená v roku 1788. Porov. tamže, 29/I., šk. 54, kanonická vizitácia farnosti Drážovce 1828.

⁵² Farnosť Nitrianske Hrnčiarovce bola zriadená 28. 7. 1788. Porov. tamže, 42/I., šk. 78, kanonická vizitácia farnosti Nitrianske Hrnčiarovce 4. 7. 1828.

⁵³ Farnosť Oponice bola obnovená v roku 1788. Porov. tamže, 90/I., kanonická vizitácia farnosti Oponice 21. 6. 1828.

⁵⁴ Farnosť Klátova Nová Ves bola erigovaná v roku 1788. Porov. tamže, 47/I., šk. 90, kanonická vizitácia farnosti Klátova Nová Ves 26. 6. 1828.

Skačany a Veľké Bielice. Pán farár z Bošian Jozef Šedý⁵⁵ už kedysi zastával funkciu dekana v dekanáte Vestenice a taktiež to robil s plným zadosťučinením svojej vrchnosti, ako nám to je známe z výpočtu jeho časných skutkov. Preto tohto pána farára pre tento úrad ako zaslúžilého a osvedčeného prítomnou listinou menujeme za dekana dekanátu Skačany a všetkým pánom kurátom tohto ctihodného dekanátu nariaďujeme a znením listiny prikazujeme, aby tomuto pánovi dekanovi Jozefovi Šedému v súlade s našou diecéznou listinou zo dňa 20. januára 1789 preukazovali a prejavovali náležitú úctu, česť a poslušnosť. Tiež je potrebné, aby páni dekani kontrolovali kostolné účty za uplynulý rok, ako to nariaďujeme v nedávnom liste z 8. apríla 1789. Páni dekani toto naše nariadenie majú uskutočňovať. Dané na našom Nitrianskom hrade roku Pána 1789, štrnásteho apríla.

František Xaver Fuchs, nitriansky biskup. Na láskavý prikaz Jeho biskupskej Jasnosti Juraj Krpelec⁵⁶, sekretár v náboženských záležitostiach.

Summary: THE CHURCH' ADMINISTRATION OF PARISHES IN VEĽKÉ TOPOĽČANY ' DISTRICT AND VESTENICE ' DISTRICT FROM 1763 UNTIL TO THE END OF 18 THE CENTURY. *The study offers an insight into historical administrative reorganisation of Esztergom diocese in the second half of the 18th century. The reorganisation of upper structures such as Vestenice district and Veľké Topoľčany district has a few connections with reconstruction of Cathedral archidiaconatus and Hradná archidiaconatus in historical Nitra diocese. The year 1776 showed an influence on creation of new dioceses: Rožňava, Spiš and Banská Bystrica, which were detached from Esztergom diocese. The author of this study (on the base of the archival document from 1763) pointed to the situation and status of parishes of Vestenice as well as Topoľčany district in that historical period. Many informations about churches, salaries of priests and local relationships in the territory of both districts can be found there. In the attachment Slovak translation of written document about foundation of Kovarce district (1789) is provided and a remark to Skačany district can be found there as well. It belonged to Hradná archidiaconatus. The study was written according to archival documents of Diocese Archive, which is situated in Nitra Castle, and according to other sources of church archives.*

⁵⁵ Kňaz Jozef Šedý sa spomína v rokoch 1778 – 1786 ako farár v Diviakoch nad Nitrou a v rokoch 1786 – 1799 ako farár v Bošianoch. V rokoch 1802 – 1829 bol veľprepoštom Nitrianskej kapituly. Porov. VAGNER, J.: *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*. Nitra 1896, s. 337.

⁵⁶ Jeho životopis ako nitrianskeho kanonika publikoval VAGNER, J.: c. d., s. 340.

ЗАРОДЖЕННЯ, РОЗВИТОК І СУЧАСНИЙ СТАН СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА У ЛЬВОВІ

Володимир Чорній

Старовинне українське місто Львів віддавна було важливим адміністративно-політичним, економічним і культурним осередком Центральної Європи. Захопивши 1772 р. Галичину, Габсбурги не випадково зробили його столицею новоутвореного краю – Королівства Галичини і Володимирії. Завдяки цьому почала збільшуватись кількість населення і розширюватись територія міста, зростати його економічний потенціал. Поступово Львів став одним із найбільших культурних центрів Австрійської монархії.

1784 р. у Львові замість ліквідованої єзуїтської академії, що функціонувала майже два століття, був заснований університет. Упродовж XIX ст. у місті створювались й інші вищі навчальні заклади, наукові установи і товариства. Серед них безпосереднє відношення до гуманітарних наук мали Оссолінеум, Галицько-Руська матиця, Ставропігійський інститут, Польське наукове товариство, Наукове товариство ім. Шевченка. В середині–другій половині XX ст. кількість вищих шкіл і наукових закладів продовжувала зростати. З гуманітарних наукових установ найбільш вагомими вважаються Інститут суспільних наук (сьогодні Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України), Інститут народознавства та Львівське відділення Інституту літератури ім. Шевченка НАН України. Неоціненні скарби духовної і матеріальної культури зберігаються у львівських бібліотеках, архівах, музеях. Завдяки цьому роль Львова у розвитку науки, в тому числі гуманітарної, непинно зростає. Перелічені наукові установи та вищі навчальні заклади, насамперед нинішній Львівський національний університет ім. І. Франка, у різний час більшою чи меншою мірою були причетні до розвитку славістичних досліджень та підготовки фахівців-славістів.

Слов'янознавство як галузь гуманітарних знань про слов'янські народи, їхні мови, культуру, історію зародилося на зламі XVIII–XIX ст. під впливом процесів, пов'язаних з націотворенням, які охопили передусім народи Центрально-Східної Європи, що перебували під чужоземним гнітом. Не минули вони й України, де в перших десятиліттях XIX ст. зароджувалися осередки національно-культурного життя. Водночас у середовищі української

інтелектуальної еліти виникає зацікавлення подіями та процесами, що відбувались у сусідніх слов'янських землях. Це й стало ґрунтом для виникнення славістики в Україні. Основними її центрами стали Харків, Київ, Львів, а згодом й Одеса.

У запропонованій статті ми спробуємо стисло розглянути питання, пов'язані з зародженням славістики у Львові, де були і понині залишаються особливо сприятливі умови для її розвитку. Оскільки до середини ХХ ст. Львів був полікультурним центром, тут упродовж майже 150 років поруч працювали австрійські, польські, українські, чеські та інші вчені, які досліджували різноманітні проблеми слов'янознавства і мали в цій ділянці вагомі здобутки. Передовсім, йдеться про таких знаних філологів-славістів, як І.Поллак, М.Чоп, Я.П.Коубек, І.Гануш, Я.Головацький, Я.Малецький, А.Каліна, О.Колесса, Т.Лер-Сплавінський, К.Студинський, І.Ковалик та ін. З Львівським університетом пов'язані імена видатних учених, істориків-славістів професорів Е.Т.Модельського, Я.Чекановського, Л.Козловського, Ф.Буяка, А.Фішера, М.Кордуби і Д.Похилевича. Одним із засновників сучасної славістичної школи був відомий український учений філолог і мистецтвознавець Іл.Свенціцький, який майже півстоліття працював в університеті, де підготував цілу когорту славістів-літературознавців і лінгвістів.

Витоки слов'янознавства у Львові на дидактичному рівні пов'язані зі створенням 1787 р. при Львівському університеті закладу “*Studium Ruthenum*” (проіснував до 1809 р.), а після його закриття – з теологічним факультетом. Для студентів, які готувалися стати греко-католицькими священиками, тут викладалася церковнослов'янська мова, що виникла на основі старослов'янської мови. У процесі вивчення цієї дисципліни неминуче подавалися певні відомості про появу слов'янської писемності, місіонерську та культурно-просвітницьку працю святих Кирила і Мефодія, зрештою, і про слов'янські народи взагалі.

Початки академічного слов'янознавства у Львові пов'язані з іменем ученого-енциклопедиста професора Бальтазара Гакета (1740–1815), який упродовж вісімнадцяти років (1787–1805) працював у Львівському університеті. Природознавець, а конкретніше – геолог, він багато подорожував. Окрім своїх фахових наукових пошуків, вчений цікавився також життям, побутом, звичаями і загалом становищем слов'янських народів. Як зазначав сам Гакет у своїй “Автобіографії”, з початку ХІХ ст. він “присвятив себе цілком новій літературній діяльності, а саме описові слов'янських народів від

Адріатики аж до Чорного моря”¹. Свої численні праці зі славістики він публікував у німецьких періодичних виданнях, а також окремими книгами, що виходили під назвою “Die Slawische Hefte” (“Слов’янські зошити”). На жаль, їх до цього часу не віднайдено, тому оцінити славістичний доробок Гакета неможливо. А крім нього, славістикою у Львові на той час ніхто не займався: давалася взнаки германізаторська політика Габсбургів щодо слов’ян. Як зазначав І.Франко, навіть у Віденському університеті до середини ХІХ ст. славістика не відзначалася особливими успіхами².

І все ж, як свідчать джерела, в перші десятиліття ХІХ ст. освічені львів’яни були обізнані з працями слов’янських, передусім чеських, будителів – Й.Добровського, П.Й.Шафарика, Б.Копітара та ін. Вони отримували журнали, зокрема “Časopis Českého Muzea”, читали в оригіналі твори В.Ганки, Я.Коллара. У 1820-х роках у Львові працювали відомі вчені-славісти: чех Ї.Поллак та словенець М.Чоп, обидва філологи. Все це сприяло пробудженню у тутешніх польських та українських інтелектуалів інтересу до мови, культури й історії своїх народів, а також інших слов’ян.

У 30-ті–40-ві роки ХІХ ст., з активізацією національно-культурного і громадського життя слов’ян, передусім чехів, словаків, хорватів, словенців, щире зацікавлення долею братніх народів охопило і Галичину. Торкаючись цього періоду, І.Франко у своєму “Плані викладів історії літератури руської...” звернув увагу на “зріст симпатій слов’янських серед галицьких поляків і русинів”³. Відповідно, вони породили захоплення молодшої генерації львівських інтелектуалів, зокрема українських, славістикою. Свідченням того є альманахи “Русалка Дністровая” (1837) та “Вінок русинам на обжинки” (1846–1847). На їх сторінках у перекладі українською мовою було опубліковано декілька сербських народних пісень, а також відомості про здобутки інших слов’ян на ниві культурно-національного життя. Важливу роль у становленні та розвитку славістики у Львові відіграли чеські вчені Я.П.Коубек та І.Гануш, які у 30-ті–40-ві роки працювали тут і успішно вели славістичні дослідження.

Переломним моментом у розвитку слов’янознавства в імперії Габсбургів стала революція 1848 р. Під тиском поневолених слов’янських народів

¹ Гакет Б. Автобіографія // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка. Вип. 5. Львів, 1996. С. 148.

² Франко І. Поступ славістики у Віденському університеті // Зібрання творів: У 50-ти т. Київ, 1981. Т.31. С.8.

³ Франко І. План викладів літератури руської... // Зібрання творів. Т.41. С.62–63.

австрійський уряд змушений був піти на певні поступки, зокрема, дозволити вивчення їхніх мов, історії, культури. Вже 1849 р. у Віденському університеті була заснована кафедра славістики, яку на перших порах очолював не вчений-славіст, а відомий чесько-словацький будитель, поет, австрофіл за переконаннями Ян Коллар. Згодом там працювали такі корифеї слов'янознавства, як Ф.Міклошич, В.Ягич та ін. Цим був даний сильний імпульс для розвитку славістики також в інших університетах, зокрема у Львівському.

З середини XIX ст. розвиток слов'янознавства у Львові був тісно пов'язаний з функціонуванням в університеті двох слов'янознавчих кафедр – польської мови і літератури, заснованої у 1825 р., та кафедри української (руської) мови і літератури, створеної наприкінці 1848 р. Професори згаданих кафедр викладали відповідно польську та українську мови і літератури, вели наукові дослідження у цих напрямках. Хоч полоністика та україніка є, безумовно, складовими частинами славістики, не будемо зупинятися на їх розвитку, оскільки це відображено у спеціальних працях⁴. У даному випадку важливіше простежити процес зародження університетської славістики у стислому значенні цього терміна*, тобто висвітлити передусім загальнослов'янську проблематику, міжслов'янські зв'язки і взаємовпливи, а також усе, що стосується інших слов'ян. Власне таке спрямування славістиці намагався дати міністр освіти граф Л.Тун. У листі до галицького намісника (1855) він наголошував, що претендент на посаду професора польської мови і літератури має бути не лише добрим фахівцем з полоністики, він також повинен “бачити взаємозв'язок слов'янських мов поміж собою, а також зі старослов'янською, церковною мовою”⁵.

На думку М.Онишкевича, першим у Львівському університеті за межі україністики і полоністики як слов'янознавчих дисциплін вийшов професор кафедри української (руської) мови і літератури Я.Головацький. Ще в працях 1840-х років він порівнював українську мову та усну народну творчість з мовами і фольклором інших слов'янських народів. З 1858 р. викладання граматики української (руської) мови Я. Головацький провадив у порівнянні

⁴ *Finkel L, Starzyński St. Historia uniwersytetu Lwowskiego. Lwów, 1894; Українська філологія: досягнення і перспективи. До 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті. Львів, 1994.*

* Згідно з існуючою традицією, у слов'янських країнах вітчизняна проблематика (мовознавча, літературознавча, історична та ін.) умовно виноситься за рамки славістики.

⁵ *Finkel L, Starzyński St. Historia uniwersytetu Lwowskiego. Cz.2. Lwów, 1894. S.333.*

з польською та чеською мовами⁶. Його науковий доробок високо цінував В.Ягич⁷. З 1878 р. порівняльну граматику слов'янських мов в університеті викладав А.Каліна⁸. З цього часу славістика стала в університеті самостійним напрямом. До початку ХХ ст. вона мала переважно лінгвістичний характер. З приходом на кафедру слов'янської філології у 1913 р. Іл.Свенціцького сфера славістики поширилася і на літературознавство⁹.

Окрім учених-славістів університету, у другій половині ХІХ–на початку ХХ ст. у Львові проблемами слов'янознавства як у науковому, так і в популяризаторському плані цікавилися також “позауніверситетські” вчені та громадсько-культурні діячі, письменники, передусім І.Вагилевич, брати Барвінські*, М.Грушевський, В.Гнатюк, В.Щурат та ін. Однак найпомітнішою постаттю у львівській славистиці окресленого періоду був, безумовно, І.Франко. Він торкався багатьох питань, пов'язаних з історією та культурою слов'янських народів, а також міжслов'янських взаємин¹⁰. Цій проблематиці він присвятив свої численні праці, опубліковані українською, польською, німецькою, чеською та іншими мовами. Але, як справедливо відзначив М.Гольберг, найбільшим є внесок І.Франка в історіографію та методологію славістики¹¹.

Окремий період в історії львівської славістики становить міжвоєнне двадцятиліття (1918–1939). У цей час у Львівському університеті працювали визначні польські славісти-філологи Г.Улашин, Т.Лер-Сплавінський, В.Ташницький та ін., які значно розширили проблематику слов'янознавчих студій за рахунок етнографії, етнології, археології та антропології¹². Незважаючи на

⁶ *Онишкевич М.Й.* Кафедра слов'янської філології Львівського університету (1939–1962 рр.) // Питання слов'янського мовознавства. Кн.9. Львів, 1963. С.111.

⁷ *Ягич В.* История славянской филологии // Энциклопедия славянской филологии. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1910. С.499.

⁸ *Finkel L, Starzyński St.* Historia uniwersytetu Lwowskiego. Cz.2. S.130–131.

⁹ *Онишкевич М.Й.* Кафедра слов'янської філології Львівського університету (1939–1962 рр.). С.111.

* Про славістичні зацікавлення братів Барвінських див. публікацію О.Кравець “Славістичні студії братів Барвінських” // Славістичні студії. Львів, 1997. Т.1. С.32–35.

¹⁰ *Вервес Г.Д.* Іван Франко, слов'янські культури і сучасний світ // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.). Кн.1. Львів, 1990. С.64–70.

¹¹ *Гольберг М.* Іван Франко і методологічні засади сучасної славістики // Проблеми слов'янознавства. Вип.50. Львів, 2000.

¹² *Чорній В.П.* Інститут славістики Львівського національного університету: проблеми становлення // Проблеми слов'янознавства. Вип.53. Львів, 2003. С.203–208.

утиски з боку польської окупаційної влади, вагомий внесок у розвиток львівської славістики зробили українські вчені Іл.Свенціцький, С.Томашівський, К.Студинський та інші члени Наукового товариства ім. Шевченка.

Внаслідок “возз’єднання” 1939 р. і особливо після відновлення в Галичині радянської влади у 1944 р. ситуація у сфері науки різко змінилася. Чимало вчених, у тому числі славістів, виїхало зі Львова до Польщі. Інші були репресовані або позбавлені можливості займатися викладацькою та науковою діяльністю. А невелика частина, що продовжувала працювати, змушена була пристосуватися до “єдино правильної” марксистської методології, нав’язаної комуністичною владою. Як і раніше, розвиток славістики у Львові у післявоєнний період пов’язується передусім з університетом ім. І.Франка. Тут в результаті певних реорганізацій утворилось дві славістичні кафедри – слов’янської філології та історії південних і західних слов’ян. Першу, тобто кафедру слов’янської філології, до 1950 р. очолював проф. Іл.Свенціцький, якому завдячуємо збереженням, наскільки це було можливо в ті часи, наукових традицій львівської славістики. Кафедрою історії південних і західних слов’ян керував у перші повоєнні роки проф. М.Кордуба. Після його смерті у січні 1947 р. вона була закрита і знову відновила свою діяльність лише у 1953 р. Впродовж двадцяти років її очолював професор Д.Похилевич. У 1993 р. її було реорганізовано у кафедру історії слов’янських країн. З огляду на великий інтерес львівської громадськості до сусідньої Польщі, на початку 2004 р. в університеті була утворена ще одна славістична структура – кафедра польської філології*.

Особливість Львівського університету полягає в тому, що славістика тут розвивалась як комплекс наукових дисциплін – лінгвістики, літературознавства та історії. Славістичні кафедри, що налічують понад 40 кваліфікованих викладачів, між собою тісно співпрацюють. Уже понад двадцять років вони становлять один творчий колектив – Інститут славістики. Це об’єднання не змінило адміністративного статусу кафедр, які й надалі перебувають у складі двох факультетів – філологічного та історичного, але уможливило тіснішу співпрацю між філологами та істориками. У 1998 р. Міжнародний фонд “Відродження” надав грант для реалізації проекту

* Вважаємо необхідним застерегти читача, що у цій статті мова не йтиме про діяльність українознавчих кафедр, хоч вони теж є славістичними. Традиційно так заведено, що у слов’янських країнах проблеми, які стосуються національної мови, літератури, історії, умовно виокремлюються зі славістики, а об’єктом слов’янознавства вважаються зарубіжні слов’янські кафедри та міжслов’янські взаємини.

“Підтримка і розвиток Інституту славістики Львівського національного університету ім. І. Франка” (керівник проекту В.Чорній). Завдяки цьому, було придбано комп'ютерну техніку та фахову літературу і в такий спосіб закладено матеріальну базу для подальшого розвитку славістики¹³.

Окрім славістів, що працюють на спеціалізованих кафедрах, славістичну проблематику опрацьовують учені й деяких інших кафедр, передусім кафедри зарубіжної літератури (факультет іноземних мов), та деяких інших кафедр факультетів гуманітарного циклу.

Проблемами славістики у Львові цікавляться також учені Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича та Львівського філіалу Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України і деяких інших наукових установ та вищих шкіл м. Львова.

Розповідаючи про розвиток славістики у Львові, не можна проминути міжвідомчий науковий збірник “Проблеми слов'янознавства”, який видається в університеті з 1970 р. Принагідно зазначимо, що до 12-го випуску (1975) збірник мав назву “Українське слов'янознавство”, але в умовах політичних репресій, спрямованих проти будь-якого прояву національного духу, отримав нову назву, з якої було усунуто слово “Українське”. До 1990 р. збірник “Проблеми слов'янознавства” виходив двічі на рік: поперемінно один випуск (непарний) призначався переважно філологічній тематиці, а другий (парний) – історичній. Отже, фактично він складався з двох серій. З 1991 р. через важку фінансово-економічну ситуацію, в якій опинилась посттоталітарна Україна, збірник почав видаватися лише один раз на рік. З огляду на це, зберігати почерговість філологічного та історичного випусків стало недоречним. Тому, починаючи з 45-го випуску, редколегія відмовилася від серійного підходу і в одній книзі почала публікувати матеріали з різних ділянок славістики – мовознавства, літературознавства, культури, історії тощо.

Стосовно тематики збірника, то, цілком зрозуміло, що в часи комуністичного режиму від учених-суспільствознавців, як це зазначено у передмові до першого випуску, вимагалось суворо дотримуватися марксистсько-ленінської методології, вірно “служити інтересам партії і народу, активно відгукуватися на злобу дня”¹⁴. Тож не дивно, що за таких обставин у ньому центральне місце посідали теми, пов'язані з “класовою боротьбою”, “будівництвом соціалізму”, “пролетарським інтернаціоналізмом”, “соціаліс-

¹³ Там само. С.307.

¹⁴ Українське слов'янознавство. Вип.1. Львів, 1970. С.3.

тичним реалізмом” тощо. Особлива увага приділялася “ленінській теоретичній спадщині” та різного роду “революційним” ювілеям. Попри це, тут друкувалося і чимало справді наукових студій з конкретних питань мовознавства, літературознавства, історії, які не були надто заангажованими ідеологічно (іноді автори обходилися однією-двома цитатами творів когось із основоположників марксизму-ленінізму), тому не втратили своєї цінності. Як позитивний момент відзначимо і те, що на сторінках збірника публікувалося чимало статей, присвячених відомим українським і зарубіжним славістам – Іл.Свенціцькому (вип. 13), І.Срезневському (вип. 37), В.Караджичу (вип.39), Я.П.Йордану та Ю.Юнгману (вип.41), Ю. Венеліну (вип. 42) та ін. Без сумніву, такого роду матеріали неабияк сприяли розширенню наукових горизонтів українських славістів.

Помітне місце у тематиці збірника “Проблеми слов’янознавства” посідають питання українсько-слов’янських взаємин у різних ділянках суспільно-політичного, економічного, духовного та мистецького життя. Відомо, що за часів комуністичного режиму практично усе, що стосувалося публікацій з історії України, в тому числі міжнародних контактів українських середовищ та окремих діячів (особливо національно-патріотичного спрямування), піддавалося суворому контролю. Але у славістичному виданні, що не є профільним для україніки, такі сюжети проходили якимось легше, непомітніше. У зв’язку з цим на сторінках збірника побачило світ чимало матеріалів про українсько-чеські, українсько-польські, українсько-словацькі, українсько-болгарські й загалом українсько-слов’янські взаємини. Авторами цих публікацій є М.Колесса, Т.Пачовський, В.Борис, І.Лозинський, В.Моторний, Ф.Стеблій, В.Чорній, М.Кріль та ін. У такий спосіб відкрились нові сторінки української історії. Отже, незважаючи на труднощі та перешкоди, збірник відіграв позитивну роль у розвитку української славістики, оскільки дав змогу вченим цієї ділянки гуманітарної науки хоч частково реалізувати свій творчий потенціал.

Тематична спрямованість і характер публікацій почали змінюватися на краще уже в роки горбачовської “перебудови”, але кардинально оновилися лише після здобуття Україною незалежності, коли було ліквідовано цензуру, усунено ідеологічні шори, знято табу з “неактуальних” і заборонених тем. Після виходу у світ 41-го випуску (1990) збірник пережив немов би своє друге народження. Сьогодні основним критерієм при підборі матеріалів є їх наукова вартість. Прагнучи підвищити фаховий рівень видання, редколегія намагається надавати перевагу публікаціям, які порушують теоретичні

проблеми славістики, а також явищам і подіям, що мають загально-слов'янське значення. Пріоритетними для збірника є, зокрема, матеріали, що стосуються різних аспектів кирило-мефодіани. Ширше розкриваються питання, які стосуються місця слов'янських народів у європейському співтоваристві. Особливу увагу редколегія приділяє історії та методології славістики, що дає змогу критично переосмислити попередні надбання і накреслити завдання славістичних досліджень на подальшу перспективу.

Географія авторів збірника доволі широка. Крім львів'ян, які становлять основу авторського колективу, на сторінках збірника друкуються праці вчених з різних наукових центрів України – Києва, Харкова, Одеси, Полтави, Ужгорода, Дрогобича, Чернівців та ін. Водночас тут публікується чимало праць російських, польських, болгарських, німецьких, чеських та інших зарубіжних авторів. На сторінках збірника поміщаються не тільки дослідницькі статті, що розкривають конкретні наукові проблеми, а й рецензії, огляди, хроніка наукового життя. Це дає змогу українським науковцям ближче знайомитися зі здобутками вітчизняної і зарубіжної славістики.

На сьогодні побачило світ 58 випусків збірника загальним обсягом близько 800 обліково-видавничих аркушів. Збірник занесений до довідника наукової періодики та інформаційних видань вищої школи Європи – EURO sources, що становить третій том “EUROMECUM”¹⁵. Про те, що наукова громадськість цікавиться “Проблемами слов'янознавства”, свідчать численні рецензії та відгуки на нього, надруковані у вітчизняних та зарубіжних журналах¹⁶. Щоб полегшити науковцям пошук опублікованих на сторінках збірника матеріалів у 2005 р. Інститут славістики видав тематичний

¹⁵ EURO sources. A Directory of Scientific and Higher Education Media throughout Europe. Special Edition of EUROMECUM – European Higher Education and Research Institutions. Bonn, 1997.

¹⁶ *Поп И.И.* Новое славистическое издание на Украине // Советское славяноведение. Москва. 1970. № 5. С.77–78; *Горский И.К.* Филологический выпуск “Українського слов'янознавства” // Там само. 1971. № 6. С.103–104; *Мельничук Я.С.* Славяноведческое издание украинских ученых // Вопросы истории. Москва, 1979. № 5. С.136–143; *Віднянський С.В., Мороз В.К.* Історія слов'янських народів на сторінках “Проблем слов'янознавства” // Український історичний журнал. Київ, 1982. № 3. С.38–46; *Zeil W.* “Проблеми слов'янознавства”. Вип. 23–24. Львів, 1981 // Zeitschrift für slavistik. Band XXVIII. Berlin, 1983. Heft 5. S.776777. *Baczmajska K.* Forum ukraińskich slavistów. Przegląd ukraińskiego pisma naukowego “Проблеми слов'янознавства”, n-гу 1–50 // Acta Universitatis Wratislaviensis. №2521. Slavika wratislavensia. CXXIII. Wrocław, 2003. S.89–96.

покажчик, який відображає його зміст з 1-го по 50-й випуск. У ньому зафіксовано 1116 бібліографічних найменувань¹⁷. Окрім того, останні вісім випусків “Проблем слов’янознавства” (51–58) розміщено на інтернет-сторінці Інституту славистики: www.lnu.edu.ua/slavistyka/index.html.

Надзвичайно важливим науково-організаційним проектом Інституту є міжнародний славистичний колоквиум, який, починаючи з 1992 р., щороку проводиться у Львівському національному університеті в середині травня і присвячується пам’яті святих Кирила і Мефодія. Зібрання дає змогу вченим-славістам України, Польщі, Росії, Чехії, Білорусії, Болгарії та інших країн виступити з науковими доповідями і обмінятися думками, почути критичні зауваження колег, ознайомитися з новими публікаціями і найновішою інформацією в галузі славистики, нарешті, налагодити і поглибити особисті контакти.

Для проведення колоквиумів Інститут двічі – у 1995 та 1996 рр. – отримував від Міжнародного фонду “Відродження” фінансову підтримку. На ці кошти було видано окремою книжкою матеріали п’ятого колоквиуму¹⁸. Подальші колоквиуми ніким не фінансуються, організовуються лише завдяки ентузіазму львівських славістів, а їхні матеріали у вигляді статей та повідомлень друкуються на сторінках уже згаданого збірника “Проблеми слов’янознавства”. У 2009 р. відбувся черговий, вісімнадцятий, колоквиум. У кожному такому заході бере участь в середньому 60–80 науковців. Приблизно половина з них, а іноді й трохи більше – львів’яни. За увесь час їх проведення на пленарних і секційних засіданнях заслухано близько тисячі наукових доповідей, понад 200 з них виголосили вчені зарубіжних країн.

Колоквиум є трибуною, доступною як досвідченим ученим, так і науковій молоді – асистентам, аспірантам, а частково й студентам. Участь у його роботі сприяє творчому зростанню всіх учасників, оскільки вони мають змогу апробувати свій науковий доробок. Це особливо важливо для молодих дослідників. До речі, чимало з них завдяки участі в колоквиумах опублікували свої наукові праці та захистили дисертації. Водночас проведення колоквиумів є проявом значних творчих та організаційних

¹⁷ “Українське слов’янознавство”. Випуски 1–12. “Проблеми слов’янознавства”. Випуски 13–50. 1970–1999. Тематичний покажчик опублікованих матеріалів / Уклали М. Кріль та В. Чорній; наук. ред. та передм. В. Чорній. Львів, 2005.

¹⁸ Славистичні студії. Т. 1. Матеріали V Міжнародного славистичного колоквиуму (Львів, 14–16 травня 1996 р.). Львів, 1997. 192 с.

можливостей передусім славістів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Окрім Інституту славістики, у Львівському університеті функціонує Центр сорабістики, який, спільно з Сербським інститутом у Бауцені (ФРН), кожні два роки проводить на базі Львівського національного університету міжнародний сорабістичний семінар, присвячений питанням історії та культури серболужицян (усього їх відбулося дванадцять). На перших порах матеріали семінарів публікувалися частково на сторінках збірника “Проблеми слов'янознавства”, а частково – у друкованому органі Сербського інституту “Lětopis”. Матеріали VI і наступних семінарів побачили світ у Львові мовами оригіналу у шести випусках збірника “Питання сорабістики”¹⁹. Результатом спільного виконання наукових проектів Інституту славістики Львівського національного університету ім. І.Франка та Сербського інституту у Бауцені (ФРН) став вихід посібника з серболужицького народознавства²⁰ та каталогу серболужицьких книг у львівських бібліотеках²¹.

Останніми роками вчені львівського національного університету опублікували декілька книг на славістичну тематику. Це, передусім, перші в українській історіографії синтези історії Польщі²², Словаччини²³ та Болгарії²⁴, монографія М.Кріля про освітньо-наукові взаємини галицьких українців зі слов'янськими народами Австрійської монархії²⁵, збірник наукових праць В.Чорнії з актуальних питань історичної славістики²⁶.

¹⁹ Питання сорабістики. Матеріали VI–VII Міжнародних сорабістичних семінарів. Т.1. Львів, 1999. 260 с.; Питання сорабістики. Матеріали VIII сорабістичного семінару. Т.2. Львів, 2000. 235 с.; Питання сорабістики. Матеріали IX Міжнародного сорабістичного семінару. Т.3. Львів, 2002. 346 с.; Питання сорабістики. Матеріали X Міжнародного сорабістичного семінару. Т.4. Львів, 2005. 268 с.; Питання сорабістики. Матеріали XI Міжнародного сорабістичного семінару. Т.5. Львів, 2006. 304 с.; Питання сорабістики. Матеріали XII Міжнародного сорабістичного семінару. Т.6. Львів, 2009. 224 с.

²⁰ Лужицькі серби. Посібник з народознавства / За редакцією В.Моторного та Д.Шольце. Львів, 1997. 265 с.

²¹ Сербська Лужиця у Львові. Каталог. Упорядник М.Кривенко. Львів, 2001. 132 с.

²² *Запшкільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. 794 с.

²³ *Кріль М.* Історія Словаччини. Львів, 2006. 264 с.

²⁴ *Чорній В.* Історія Болгарії. Львів, 2007. 404 с.

²⁵ *Кріль М.* Слов'янські народи австрійської монархії: освітні та наукові зв'язки з українцями. 1772–1867. Львів, 1999. 294 с.

²⁶ *Чорній В.* Слов'янознавчі студії. Львів, 2002. 370 с.

З літературознавчих праць відзначимо тематичний збірник В.Моторного²⁷, монографії Н.Григораши²⁸ та А.Татаренко²⁹ (до речі, обидві вийшли у світ у зарубіжних країнах відповідно болгарською та сербською мовами), а також курси лекцій з польської літератури Л.Петрухіної³⁰.

Лінгвістична проблематика відображена у монографіях Л.Васильєвої³¹ та К.Трофимовича³², у підручниках з хорватської (Л.Васильєва, у співавторстві) та польської (А.Кравчук) мов, українсько-чеському термінологічному словнику³³ (Н.Лобур, у співавторстві) та ін.

Інститут славістики співпрацює з ученими ряду вищих навчальних закладів і наукових установ Львова, інших міст України та зарубіжних країн. З вітчизняних наукових центрів це, передовсім, Київський, Харківський, Одеський, Ужгородський і Чернівецький університети, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, інститути мовознавства, літературознавства, народознавства, історії та українознавства НАН України. Тісні наукові контакти єднають Інститут славістики з Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові. Плідним є співробітництво з зарубіжними науковими осередками – Варшавським, Вроцлавським і Гданським університетами (Польща), Пряшівським (Словаччина), Оломоуцьким та Остравським університетами (Чехія), Білоруським університетом і Брестським педагогічним інститутом (Білорусь), Софійським і Великотирновським університетами (Болгарія) та ін.

Крім регулярного проведення міжнародного славістичного колоквиуму, за ініціативою або ж за участю вчених Інституту славістики відбулися також ювілейні конференції, присвячені 200-м роковинам від дня народження П.Й.Шафарика (1995), пам'яті Ф.Ржегоржа (1999) та 150-річчю від дня народження Т.Масарика (2000). На окрему увагу заслуговує міжнародна

²⁷ *Моторний В.* У світі слов'янських літератур. Львів, 2004. 234 с.

²⁸ *Григораши Н.* Украинската литературоведска българистика от XIX и средата на XX век: личности и школи. Велико Търново, 2007. 167 с.

²⁹ *Tatarenko A.* U začaranom trouglu: Crnjanski – Kiš – Pečić (eseji i studije). Zaječar, 2008. 145 s.

³⁰ *Петрухіна Л.* Історія польської літератури (Середньовіччя, Ренесанс). – Львів, 2004. – 53 с.;

Петрухіна Л. Історія польської літератури (Бароко). – Львів, 2004. – 26 с.;

Петрухіна Л. Історія польської літератури (Просвітництво). – Львів, 2004. – 25 с.

³¹ *Васильєва Л.* Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку, сучасний стан. Львів, 2002. 749 с.

³² *Трофимович К.* Становлення та розвиток верхньолужицької літературної мови. Львів, 2009. 230 с.

³³ *Лобур Н.* Українсько-чеський словник лінгвістичної термінології?. Львів, 2009. 200 с. (у співавторстві).

славістична конференція, присвячена пам'яті проф. К.Трофимовича, яка відбулася у 1997 р. Доповіді, виголошені українськими та зарубіжними вченими, опубліковані у двотомному збірнику³⁴.

Сьогодні Інститут славістики – це міждисциплінарна наукова структура, навколо якої згуртувалися фахівці з різних ділянок гуманітарних знань – лінгвістики, літературознавства, фольклористики, етнографії, історії та культури. Сюди належать, передусім, викладачі славістичних кафедр ЛНУ, а також ряд учених інших наукових установ та вищих шкіл Львова. Вони всебічно взаємодіють зі славістами інших наукових центрів України. Як у минулому, так і сьогодні вигідне географічне положення міста у поєднанні з електронними засобами зв'язку дають змогу підтримувати тісні контакти з ученими багатьох європейських країн, насамперед слов'янських, і отримувати від них необхідну літературу та наукову інформацію, водночас знайомити своїх зарубіжних колег з надбанням української славістики і таким чином стимулювати її подальший розвиток. Львівські славісти надзвичайно зацікавлені у розширенні наукових контактів із зарубіжними ученими і, зі свого боку, докладатимуть усіх зусиль для їх зміцнення.

Summary: ORIGINS, DEVELOPMENT AND CURRENT SITUATION OF THE SLAVONIAN STUDIES IN LVIV. *One of the important centers of Slavonic studies in Ukraine is the city Lvov. Interest to Slavs, and eventually to the Slavonic studies in general, was aroused here at the end of the 18th century. From the 70's of the next century it has developed into an independent direction of humanitarian knowledge. By then it was represented by known scientists such as A.Kalina, A.Brukner, I.Franko, V.Hnatiuk, G.Ulashyn, T.Ler-Splavinskyi, K.Studynskyi, Il.Sventsitskyi and others. Only at the Ivan Franko National University in Lvov there are over 40 highly skilled researchers who work there today and they are concentrated on three special branches of study: Slavonic philology, Polish philology and history of Slavonic countries. They are preparing the young specialists and at the same time conducting scientific research in different areas of Slavonic studies. The professors and teachers are a part of the Institute of Slavonic Studies, which facilitates complex, interdisciplinary approach to the Slavic studies.*

³⁴ Матеріали міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті К.К.Трофимовича. Львів, 1998.

DECLENSION OF THE NOUNS IN THE CHURCH SLAVONIC TEXTS OF MACEDONIAN RECENSION

Marija Paunova

The study of the noun declension in Macedonian Church Slavic manuscripts, as one of the fundamental questions in the historic morphosyntax, and furthermore, in the historic grammar, was taken as a subject of this research, considering that by comparing of the declensional characteristics of the nouns, new conclusions can be made which will signify the transit from synthetic into analytic declension as fundamental transformation in the grammar structure of a given language.

After making the comparison of the noun declension in thirteen Macedonian Church Slavic manuscripts (starting from the 12th century until the beginning of the 15th century)¹, we can make a conclusion that in all manuscripts, although in a different degree, the basic tendencies considering the historical development of the nouns from synthetics to analytics are reflected.

The oldest manuscripts from Macedonian Recension provide examples in which can be seen that the process of transformation of the syntactic declension was an open one. However, full analytics wasn't accomplished, although from the

¹ The examples for this article have been taken from the publications of the manuscripts and from separate papers: Кульбакин, М. С. 1907: Охридская рукопись апостола, София; Конески, Бл. 1956: Вранешнички апостол, Скопје; Угринова-Скаловска, Р. - З. Рибарова, 1988: Радомирово евангелие, Скопје; Десподова, В. (ед.), 1995: Карпинско евангелие, Прилеп-Скопје; Поп-Атанасова, С. 1995: Лингвистичка анализа на Битолскиот триод, Скопје; Макаријоска, Л. 1997: Радомиров псалтир, Скопје; Угринова-Скаловска, Р. – Десподова, В. 1998: Добромирово евангелие II, Скопје-Прилеп; Црвенковска, Е. 1999: Загрепски триод, Скопје; Костовска, В. 2003: Македонско четвороевангелие, Скопје; Щепкин, Н. В. 2005: Болонская псалтырь. Some of the examples for Bologna Psalter are taken from Чешко, В. Е. 1970: История болгарского склонения, Москва and from Георгиевски, Г. 2001: Македонистички студии, Скопје. Till we cited examples from Orbele Triodion Чешко, В. Е. 1970: История болгарского склонения, Москва and Црвенковска, Е. 2006: Јазикот и стилот на триодот, Скопје were used. Examples from Hludov Triodion are cited by the edition of Rusek, J. 1964: Deklinacija i użycie przypadków w triodie Chłudowa, Wrocław-Warszawa-Kraków. For illustration examples of Kratovo gospel we used: Георгиевски, Г. 1971: Кратовско евангелие, МЈ XXI, Скопје, 87-100, Георгиевски, Г. 1977: Поглед врз морфологијата на Кратовското евангелие, Македонистика, 1, Скопје, 135-147 and Георгиевски, Г. 2001: Македонистички студии, Скопје.

end of 13th century syntactic declension was seriously disturbed. Some developmental processes are continuity of the previous Old Church Slavonic situation, and others are developed in more recent period of the literacy.

Developmental tendencies in the history of the nominal case system of the nouns in this period, not only bring instability into the declension, but also bring beginnings, and even spreading of expressing the case relations between the words with analytical means (primarily, with prepositional constructions). On the other side, in the declensional composition of the nouns we can notice presence of archaic elements which continue the link with the Macedonian written tradition: the accusative forms for animate masculine nouns of the –o- stem coincide with nominative ones: ВѢРОУИТЕ ВЪ БѢ 169d23 (Rad),² и посла рабъ свои 88v27 (Kgr);³ possessive genitive мѣрѣ его121v1 (Rdm), крщєнїє покаанїа57v (Mkd); Slavic genitive: не имате вѣры 64v9, не бждеть конца 95r8 (Mkd); locative without prepositions even for verbs who begin with при-, на: ꙗкоже пишеть прѣполовенне праздника 184r6 (Zag), оубоуди са ѿ сна доуше моѧ полоуноши зовѣши179v13-14 (Hlud).

The disintegration of the synthetic flexion of the nouns according to Ugrinova-Skalovska (1979: 87-91) is made through the following processes: mixing of the stems, an increasingly frequent use of case forms with prepositions, the wrong use of the case form with inadequate prepositions, the greater use of the general case form (mostly accusative) and similar. The above-mentioned processes resulted in reorganization of the noun paradigms.

From formal aspect, there are many innovations: the riches of declensional types are reduced as a result of mutual influence/ (co)acting of different declensional types, where as temporary the non-productive consonant appears stems from all three genders. This case of stem mixing is present even in the Old Church Slavonic manuscripts, and it increases from the second half of the 13th century in the manuscripts from Church Slavonic period, especially in the texts of Kratovo Literary School.

As a result of the mutual influence (mixing) of the noun stems and the case suffixes of the nouns, the number of the noun stems was reduced; the unproductive noun stems were eliminated; the difference between the palatal and the non-palatal

² Abbreviations of the mss are used in this paper. The used abbreviations of the manuscripts have been taken from the review of abbreviations of sources by РЦСМ, ИМЈ – Скопје, том III, 2001, 208 and are listed at the end of this article.

³ The development in the history of the noun case system is illustrated by two or three examples chosen from the master thesis by accident.

noun declension was eliminated; certain inflections were not expressed; some inflections were crossed, etc.

The –o- and –a- stems are well preserved, while the consonant stems are in a process of dilution. There, an influence from the vocal stems can be noticed, motivated by the form matching in some cases.

In the masculine nouns, the mixing of –o- with –ŭ- stem is well documented: прославимъ ѡца и сѣа и стѣго дѣа 76г, сѣа твоего 85г (Bit); донеси сѣоу своему 154гб (Zag); спѣси ма събне давыдоѡвъ 118а7 (Orb); иже поставитъ и гѣ надъ домомъ своимъ 117v18, стати прѣдъ сѣомъ ѹловѣѹскимъ 105v21 (Krp); въ мирѣ 15с32, ста въ ѹинѣ своемъ 44d7 (Orb); and reverse хрестови 46b2 (Rad); тогда въставѣ запрѣти вѣтрови и морю 30г18, и дадите старѣшинѣ пирови 5г13 (Krp); вѣроуите въ бѣ 169d23, кто ѡ васъ иматъ дроугъ 97b6-7, посла къ нимъ рабѣ 79a17-18 (Rad); въ грѣмоу 52г8 (Hlud). Because of the overlapping of some case inflexions in –jo-, –ĭ-, –en- stem (nom. and accus. singular), and because of the early depalatalisation of palatal consonants, the relations among these three stems can be observed: in nom., gen. and loc. pl. of –jo- stem мѣжне 9г, 14г, 14v, стражне 9г, 21v (Vran), пришедше фѣрисене къ ісѣоу 67г, 94v (Krp); въ стѣпень блѣдѣ пиша ѹ стѣхъ враѹеи 9г (Bit); воєхѣ 128v13, о конєхъ 180г34 (Hlud); also the nouns of –ĭ- stem: огнѣ придохъ въврѣши (Rad); огню 44v (Dbm), къ гѣо (Ohr); гѣсподѣа родила еси 42v16 (Bit); о хрестѣ гѣсподѣа нашємъ 112v8 (Hlud), while in singular of –en- stem ис корєнѣ 95v16, ис камєни 128а (Bon); ѡ днѣ бо іѡана 33v12 (Krp); къ дню 179v17 (Hlud); при корѣни 5v13-14, 99v18, въ пламени 132г24 (Mkd) and in the plural too: вѣхѣ же днѣе 8г11 (Ohr); ѡ днѣи 97v14 (Rdm).

Examination of the noun declension in female nouns shows well preserved old forms in the productive noun stems. The nouns from –ŭ- stem have often forms close to –a- stem and –ĭ- stem: изѣави ма ѡ крѣви 104v18 (Zag); на свєкрѣвѣ 126г7 (Mkd); въ лѣбови 191г5, о тѣкви 128гб, 8 (Hlud). Both nouns from the consonant –en- declension are subdued to influence from the –ja- and –ĭ- declension, mostly in plural: своѣ дѣщєра 174а (Bon); дѣщєра иудєискы 35г11, пожрѣшѣ дѣщєра своѣ 116v10 (Rdm); -с- дѣштерєи 96v23, паѹє всѣхъ маѣтери 121г22 (Hlud).

Changes in the nouns from neuter gender mainly occur at the nouns from consonant –ec- stem. There are numerous parallel forms without expanded stem as well as formations when the expanded stem is kept, while the case endings of the vowel stems are accepted: до коньца нѣси 15г19, съ нѣси 107v13 (Dbm), из оѹєстѣ твоего 87с5-6 (Rad); къ тѣлоу 4г (Ohr); свѣтѣльствѣете бо дѣломъ 123г8, да ѡблѣстєть єго словомъ 40v15 (Mkd); на нѣбѣ 45г (Bit), на нѣи 10v4, 120v19,

130г4, *ω* словеси 77v3 (Mkd); in the plural: *ѿ* неприазнихъ дѣль 69v12 (Zag); *ω* дѣлѣхъ ми 34v (Bit), на кѣбесихъ 8г17-18, 8v22-23, 9г2, о словесѣхъ 55v27 (Krat). The process of assimilation influences the nouns with a consonant stem – *ен-*, –*ат-* to a milder degree: имени моего 17v21, *ѿ* имени 138v24 (Mkd); сѣмена 84v27 (Krat), сѣменью 25г37-38 (Hlud) and призва мѣтере отроуѣтѣю 90г2-3 (Hlud), възьпи *ѿ*цѣ *ѿ*роуѣтѣви 150b7-8 (Rad); о имени 10г, 14v, *ω* сѣмени бг (Vran) and на жрѣбати 76v30 (Hlud), о отроуѣти 2г14 (Krat); вѣременѣхъ 76d7 (Rad), вѣременѣхъ 123г4 (Mkd).

At the same time with the limiting of the non-productive stems, their inflections spread, and there is even a generalization of the case inflections (mostly in plural) for many declensions. With crossing of the morphemes, we consider above all the spreading of the suffix morpheme –*ов-* from –*ѣ-* stem, and with its combination with inflections from other vocal productive stems, new inflections are created. In nominative plural starting from the oldest texts, even though in a several examples, the inflexion–*ови* appears at –*о-*, –*јо-* and –*ѣ-* stem: а не снѣи есте 77v (Ohr), врауѣви 251с, грѣхови, жидови (Bon). In dative plural –*овомъ*: противишѣ са мѣшѣтелевомъ 61v5, къ сѣднѣвомъ 125v4 (Hlud), градовомъ 77v5 (Krat), in locative plural inflexion –*овѣхъ* / –*евѣхъ*: въ домовѣхъ 139d, *ω* снѣовѣхъ 76а, 145а (Bon), архіереовѣхъ 88v17 (Mkd).

The mixing of the stems causes lost of the differences between the palatal and non-palatal stems. In Macedonian Old Church Slavic manuscripts there is a slow imposing of the nouns from the non-palatal change.

The innovations at syntactic level are also significant, especially beginning with the 13th century, considering that in this time there appears increasing lap between written and spoken language, and the traditional conservative lingual characteristics are hard to keep.

Analytic tendencies in the declension of the nouns of Macedonian Church Slavonic manuscripts mostly are shown by wrong use of the cases forms. Many of the case forms are used inadequately; there is a significant replacement of one with other case. Nominative switches with accusative: рѣкѣ мога поможеть емоу 89v3 (Rdm), ты еси каѣша сложѣ ты еси приѣжище 39а28 (Orb); then accusative mixes with partitive or Slavic genitive: не приемше истинѣ 73b (Bon), множество пшеницѣ и вино (Hlud) and *vv.*, instead of genitive, dative with possessive meaning is used: и на срѣѣ *ѣ*коу 29г22 (Ohr). The lost of difference between the categories of moving and state is expressed with the early lost of locative (ѣко близъ есть при дверь 15v Dbm) and instrumental (подъ шдрь полагаеть 111v17 Mkd) from the

accusative, especially in prepositions with local meaning (вз, на, надз, подз, прѣдз).

The accusative (with/without a preposition) goes with some verbs which ask for fulfillment in genitive: *ѡт ѡн҃гѣла слышахъ гл҃ахъ* 142v31 (Hlud), dative: *ѣби са аг҃ль* 3r11 (Krat), and later it substitutes dative with goal meaning: *господѣ ѡсждаеть са на смръ* 156b26 (Orb).

In the development from synthetics to analytics, the accusative played the most important role as common form. There can be traced expansion of the common case form as a replacement of the old synthetic case forms. Case inflections are neglected and there is a tendency to other indicators of the case relations, primarily for prepositional constructions (preposition+common case form) beginning with the oldest texts (Dbm, Bit): *изъ жтробѣ* 16v (Bit), *ѡ славѣ вз славѣ* 39r (Ohr), instead of instrumental *иконѣ съ ѡбразѣ показаше* 12v10-11 (Bit), *жрци съ книгоуиѣ отъргошѣ са тебе* 107v22-23 (Hlud); dative for direction: *иди въ зема бытиа твоѣго* 65r38-65v1 (Hlud).

The disintegration of the synthetic flexion of the nouns also is made through the process of increasingly frequent use of case forms with prepositions (mostly with locative and instrumental in the earlier stage). Examples: partitive genitive with preposition *отъ*: *посла два отъ оученикѣ своихъ* 92v26-27 (Hlud); genitive with ablative meaning: *не лишѣт са ѡ всѣкого добра* 14r-14-15 (Rdm); dative of goal: *наводитъ всѣхъ къ бж҃иѣ разоумоу* 114v3-4 (Zag); dative with verbs of speaking with the preposition *къ*: *г҃лаше же къ оученикомъ* 91r (Dbm); dative with verbs who means movement with the preposition *къ*: *вниде къ пилатоу* 3b18 (Rad); instrumental with *съ*: *соуиво и зѣлие с масломъ* 25c23-24 (Orb).

Loosened syntactic declension is signalized through the absence of the congruency in the sentences, almost in all cases: *ржками вѣрни въсплещамъ* (Bit); *приде въ всѣ странѣ норданьска* L 3,3 Dbm; *избави нзи ѡт всѣхъ клеветанне и ѡт врага злоу хоташа* 175r16 (Hlud); *чти ѡцѣ твои и матерѣ твоѣа* 51v (Krp). In this context we can put the occasion of repeating of the prepositions which is observed regularly from 13th century in order to gain bigger clarity and expression of the grammatical meanings: **безъ**: *безъ межжучѣ и безъ ѡлтебы* 2v19-31 (Rdm); **взъ**: *издрѡвилъ въ порьфирѣ и въ висонѣ ѡблѣа^ш са* 99r (Bit); **изъ**: *исходаша из домоу или изъ града* 32c13-15 (Rad); **на**: *на павла и на варнавѣ* 24v (Vran); **о**: *начашѣ негодовати ѡ иаковѣ и ѡ ѡванѣ* 78v11 (Mkd); **ѡ**: *ѡ ѡн҃гѣлы хвалень и ѡ ѡтрокѣ пѣние приемлетъ* 154b34 (Orb); **прѣдъ**: *азъ же мѡти слзы проливавѣ прѣдъ двери гробоу прѣдъ товоѣ плаче са* 137r19-20 (Hlud); **ради**: *мене ради и еу҃г҃лїа ради*

77v20-21 (Mkd); **сѣ**: съ постомъ и съ ѿмѣоѡ и съ паматиѡ и съ лѡбѡвиѡ и съ мѡлѣниѡ 133v15-18 (Rdm).

The transfer towards analytics is accelerated and widened as a result of continuing acting of several factors in a period of several centuries: the influence of the morphological analogy and the influence of the phonetical-phonological rules (above all, the mixing of the nasals: masculine nouns конѡцѡ, кѡнаѡѡ (Bon); мѡѡѡ 39v, ѡношѡ 8r (Vran); feminine sing. наѡченѡ ѡ галилеѡ 7r (Ohr); въ поѡстинѡ 33v (Krp); feminine pl. птиѡѡ (Bon); лѡѡѡ 10v (Vran); denasalisation: masculine поѡѡвити дѣлателе 79b20-21 (Rad); сѡдне 95r15-16 (Krat); feminine: ѡко мѡтаре и лѡбѡдѣице 154c (Rad); дадите мѡлѡкѡстине 96v7 (Krat); neuter: въ вѡрѣме 123c15 (Rad); отрѡѡе же рѡстѣше 71r16 (Krat), equation between *зи* with *и*: masculine: на ѡѡѡеники своѡ 120a19 (Rad); съ анѡлѡи 113r7 (Rdm), feminine (sing.) ѡ рѡботи 20r6 (Zag); feminine pl. жѡни приѡшѡѡ помаѡати та 165v19 (Zag), ѡкоже пѡстырь рѡзлѡѡаетъ ѡвѡи ѡ козѡиѡѡ 105v (Krp) and other), two conditions because of which homonymy appeared of the case inflections at some types. The contacts with the neighboring non-Slavic lingual surrounding which were crucial for the directing of the historical development of the declension in Macedonian language in the opposite direction from the other Slavic languages, especially if we consider that those Slavic cases which are not characteristic for the Balkan population diluted first (instrumental, locative); the entering of the spoken characteristics into the written language, the influence of the writers and their (dis) obedience of the literary normative; the co-acting of the literary centers with authoritative influence, the dialectical basis of the texts; the influence of the inter-redactor contacts are also significant etc.

The analysis of the material from the Macedonian Church Slavonic manuscripts confirms that the most of the events in the declension of the nouns lead to simplifying of the syntactic declension inherited from the protoslavonic language, through founding and strengthening of a common case form.

Morphological changes are noticed for the older period and are caused by the action of the morphonological factor, while the syntactic innovations and changes are confirmed later as a result of Balkan language environment.

The study of the noun declension and its moving towards analytics is important, not only for the history of the declensional system of the nouns, but also for the history of the Macedonian language. In this work, one less researched area from the Macedonian paleoslavistics was presented, and with it, the possibility for future researches was opened.

Abbreviations of the manuscripts used in this paper

Bit - Bitola Triodion
Dbm – Dobromir Tetraevangelium
Ohr – Ohrid Apostol

Bon - Bologna Psalter
Vran – Vraneštica Apostol
Zag - Zagreb Triodion
Orb – Orbele Triodion
Rad – Radomir Gospel
Rdm - Radomir Psalter
Hlud – Hludov Triodion

Krp – Karpino Gospel
Krat – Kratovo Gospel
Mkd - Macedonian Gospel

Selected Bibliography

- Асенова, П. 2002: Балканско езиковознание, Основни проблеми на балкански/езиков съюз, София.
- Бицевска, К. 2000: Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век, Скопје.
- Борковскиј, В. И. - Кузнецов, П. С. 2007: Историческая грамматика русского языка, Изд. 4-е., Москва.
- Вайан, А. 1952: Руководство по старославянскому языку, Москва.
- Георгиевски, Г. 2001: Македонистички студии, Скопје, 38-50.
- Грковић-Мејдор, Ј. 2001: Питања из старословенске синтаксе и лексике, Лингвистичке свеске 1, Нови Сад.
- Грковић-Мејдор, Ј. 2007: Списи из историјске лингвистике, Нови Сад.
- Дуриданов, Ив. 1955: Към проблемата за развој на българскиот јазик од синтетизъм към аналитизъм. In: Годишник на Софийскиот, Универзитет, Филологически факултет, Том LI, 3, София, 87-272.
- Дуриданов, Ив. 1993: Наченки на аналитизъм. In: Граматика на старобългарскиот јазик, София, 551-554.
- Илиевски, П. Хр. 1988: Балканолошки лингвистички студии, Скопје.

- Конески, Бл. 1950: За падежите. In: МЈ, Скопје, И, 8, 165-172.
- Конески, Бл. 1964: Изместување на синтетичката деklinација. In: ЛЗБ, Скопје, XI, 5, 3-10.
- Конески, Бл. 1966: Граматика на македонскиот литературен јазик (дел I и II), Скопје.
- Конески, Бл. 1981: Историја на македонскиот јазик, Скопје.
- Конески, Бл. 2001: Историска фонологија на македонскиот јазик, Скопје.
- Mayer, K. H. 1920: *Der Untergang der Deklination im Bulgarischen*, Heidelberg.
- Макаријоска, Ј. 2008: Јазичните особености на македонските црковно-словенски текстови. In: Предавања на XL семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 65-96.
- Пандев, Д. 1996: Промени во именската флексија. In: XXII научна дискусија на Семинарот за македонски јазик, литература и култура 1995, Скопје, 133-137.
- Рибарова, З. 1991: Македонската писменост во 13 век. In: Предавања на XXIII семинар за македонски јазик, литература, култура во Скопје и Охрид 1990, Скопје, 167-176.
- Рибарова, З. 2005: Јазикот на македонските црковнословенски текстови, Скопје.
- Rusek, J. 1964: *Deklinacija i użycie przypadków w triodie Chłudowa*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- РЦСМ – Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција, Институт за македонски јазик, Том I (а-в), Скопје 2006; св. VIII и св. IX, Скопје 2008.
- Соболев, Н. А. 1991: Кон историјата на деklinацијата во балканословенските јазици. In: XVIII научна конференција на Семинарот за македонски јазик, литература, култура во Охрид, Скопје, 67-75.
- Угринова-Скаловска, Р. 1969: Јазикот на црковнословенската писменост во Македонија. In: ЛЗБ. XVI, 1, 13-19.
- Угринова-Скаловска, Р. 1971: Македонската варијанта на црковнословенскиот јазик. In: Предавања на IV семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 28-33.
- Угринова-Скаловска, Р. 1972: Јазичните особености на книжевните споменици од Охридската школа. In: Предавања на V семинар за македонски јазик, литература, култура во Скопје и Охрид, Скопје, 20-27.
- Угринова-Скаловска, Р. 1976: За некои особености на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик. In: Слово, Загреб, 175-184.

- Угринова-Скаловска, Р. 1979: Морфолошки одлики на црковнословенскиот јазик во македонските книжевни споменици. In: Предавања на XI семинар за македонски јазик, литература, култура во Скопје и Охрид 1978, Скопје, 85-93.
- Ходова, И. К. 1971: Падежи с предлогами в старославянском языке, Москва.
- Црвенковска, Е. 1999: Загрепски триод, Скопје.
- Чешко, В. Е. 1970: История болгарского склонения, Москва.
- Steinke, K. 1968: Studien über den Verfall der bulgarischen Deklination. Das bulgarische Kasussystem zu Beginn des 13. Jhts. München.

Summary: DECLENSION OF THE NOUNS IN THE CHURCH SLAVONIC TEXTS OF MACEDONIAN RECENSION. *The paper deals with the problematic of the noun declension in Macedonian Church Slavic manuscripts, as one of the fundamental questions in the historic morphosyntax, and furthermore, in the historic grammar, was taken as a subject of the research, considering that by comparing of the declensional characteristics of the nouns, new conclusions can be made which will signify the transit from synthetic into analytic declension as fundamental transformation in the grammar structure of a given language. After making the comparison of the noun declension in thirteen Macedonian Church Slavic manuscripts (starting from the 12th century until the beginning of the 15th century), author makes an conclusion that in all manuscripts, although in a different degree, the basic tendencies considering the historical development of the nouns from synthetics to analytics are reflected. The analysis of the material from the Macedonian Church Slavic manuscripts confirms that the most of the events in the declension of the nouns lead to simplifying of the syntactic declension inherited from the protoslavlic language, through founding and strengthening of a common case form. The study of the noun declension and its moving towards analytics is important, in opinion of the author, not only for the history of the declensional system of the nouns, but also for the history of the Macedonian language. In this work was presented one less researched area from the Macedonian paleoslavistics, and with it, the possibility for future researches was yet opened.*

СЛЕДЫ ГЛАГОЛИЦЫ В ДРЕВНЕЙШЕЙ РУКОПИСИ ЛЕСТВИЦЫ ИОАННА СИНАЙСКОГО

Татьяна Попова

Лествица Иоанна Синайского – переводной памятник ранневизантийской литературы, написанный в VI веке игуменом Синайского монастыря Иоанном. На славянской почве памятник стал необыкновенно популярен: от XII – XVII вв. известно не менее 400 его рукописей, которые представляют 5 славянских переводов, выполненных в разное время в разной языковой среде.

Древнейшая славянская рукопись Лествицы датируется серединой XII в. Список в настоящее время хранится в Отделе рукописей Российской государственной библиотеки, в собрании Н.П. Румянцева (фонд 256) под №198¹. Список, вероятно, создан на юго-западе Руси, возможно, в Киеве или в Чернигове.

Рум. сохранила первый славянский перевод Лествицы, выполненный в кругу книжников царя Симеона. Обилие преславизмов в тексте Рум. определяет несомненное восточноболгарское происхождение перевода – на это указывали уже классики отечественной филологии: А.Х. Востоков, А.В. Горский и К.И. Невоструев, А.С. Архангельский, А.И. Соболевский. Это убедительно доказано и в современных текстологических изысканиях Т. Мостровой, Н. Василевой и др. Нам представляется, что первый славянский перевод Лествицы вполне может принадлежать выдающемуся представителю "золотого века" болгарской литературы – Иоанну Экзарху, переводы которого не похожи на какие другие раннеславянские переводы и представляют собой совершенно особое направление переводческой техники. Нашим наблюдениям корреспондирует мнение Н. Василевой².

Систематическое описание языка Рум. выполнил в конце XIX в. П.В. Владимиров³. Вплоть до сегодняшнего дня это самое полное описание рукописи. Примеры из описания П.В. Владимирова вошли в учебники по

¹ Далее сокращённо: Рум.

² ВАСИЛЕВА, Н.: *Лексиката на Лествицата: Преславски и търновски превод*. Варна, 2002, с. 111.

³ ВЛАДИМИРОВ, П.В.: Пятидесятилетие "Мыслей об истории русского языка" (Очерк трудов за 50 лет и новые материалы), П. Румянцевская Лествица XII века, №198. В: *Университетские известия. №2 (февраль)*. Киев, 1899, с. 97-109.

исторической грамматике русского языка и часто цитируются в научной литературе. В целом, можно сказать, что труд П.В. Владимирова не свободен от ошибок, некоторые выводы учёного устарели, некоторые – нуждаются в серьёзной проверке⁴. Тем не менее П.В. Владимиров стал, по нашим сведениям, первым учёным, который высказал предположение о том, что протограф Рум. был глаголическим: его "остатки сохранились в некоторых начертаниях первого переделывателя из глаголицы в кириллицу"⁵. Вероятно, П.В. Владимиров был не только первым, но и единственным учёным, предположившим у Лествицы глаголический протограф. В составленном М.Н. Сперанским списке древнерусских кириллических рукописей, предположительно или несомненно переписанных с глаголических оригиналов⁶, Рум. отсутствует.

Замечание П.В. Владимирова о возможном глаголическом протографе Рум. не противоречит нашим наблюдениям. В письме Рум. нет глаголических букв, однако оно сохранило ряд таких особенностей, которые можно объяснить только глаголическим влиянием.

Прежде всего, в тексте рукописи обнаруживаются многочисленные написания с необозначенной йотацией, а именно написания с **а** вместо **я**: оу^ср^дна 62а, 15⁷; ѿ оу^ср^дна 46б, 6; безъ преплоу^тна 68г, 8; добросл^вт^на 80г, 2-3; з^мн^а·| 81б, 16; б^лговол^кнна 82б, 20; ѿ <...> с^вд^нн^а·|| 52б, 22; с^втованна·| 55а, 18; б^есл^астна 73в, 18-19; безъ пош^гс^та·| 81б, 13; преже | <...> ѿш^гстна 63а, 15-16; в^тсна 75в, 14 и т.д. При этом йотация может отсутствовать и в середине формы: на^ча^нн^е || 60б, 22 и др.

Писец Рум. не воспринимал подобные написания в качестве орфографической нормы. Так, одни и те же словоформы (с абсолютно одинаковыми грамматическими значениями) он пишет иногда без йота, но чаще – с йотом или с **л**: м^ть|н^вгословн^а 88г, 18-19 (ср.: м^ть|н^вгословн^а 68б,

⁴ Некоторые поправки описания П.В. Владимирова см. в работе: ПОПОВА, Т.Г. О древнейшей славянской рукописи Лествицы. В: *Проблемы на Кирило-Методиевското дело и българската култура през 9-10 в. (Кирило-Методиевски студии. Кн. 17)*. София, 2007, с. 579-586.

⁵ ВЛАДИМИРОВ, П.В.: *Пятидесятилетие...*, с. 107.

⁶ СПЕРАНСКИЙ, М.: Откуда идут старейшие памятники русской письменности и литературы? В: *Slavia. Časopis pro slovanskou Filologii. Ročník VII*. Praha, 1928-1929, с. 516-535.

⁷ Здесь и далее примеры максимально точно воспроизводят текст рукописи. Указываются номера листов и строк рукописи, знак | означает конец строки, знак || – конец столбца.

3-4; мѣншгосло|внл 87в, 2-3), соуцна 98в, 17 (ср.: соуцнл 3б, 15; соуцнл 7б, 14), вѣуѣ|стна 52в, 16-17 (ср.: вѣуѣстна 80в, 20; вѣуѣстна 52г, 19), нѣкыа 55а, 14 (ср.: нѣкыа 12г, 9; нѣкыа 19в, 1; нѣ|кыа 11г, 14-15; нѣкы|а 55а, 17-18), братна 57г, 6 (ср.: брата 54а, 6; братна 58б, 8; брл 50б, 6; брл 53б, 6), ѿ <...|...> братн|а 66а, 18-20 (ср.: ѿ | братна 33а, 1-2; ѿ <...> братн|л 25г, 20-21; ѿ | брл 27б, 10-11; ѿ брл 38а, 1; ѿ брата 37в, 10; ѿ братна 28б, 7), оутѣшенна 67г, 18 (ср.: оутѣшеннѣ 59г, 20; оутѣ|шенна 74г, 18-19; оутѣ|шенна 71а, 7-8; оутѣше|нна 92б, 19-20), покаанна | 57а, 3 (ср.: покаанна 51в, 15; покааннѣ 63в, 1; покаанна 58в, 4; 58в, 8; по|кааннѣ 64а, 15-16; покаанн|а 53в, 1-2; 61в, 19-20; покааннл 74а, 2; покааннѣ 80в, 1), сурдн 69а, 6-7 (ср.: соудна 25б, 21; соуднл 26а, 14) и т.д.

В некоторых случаях из-за написания **л** вместо **л** возникает графическая омонимия, напр.: [в]ѣпрашахъ възграже||ннѣ дѣла нѣкоего ѿ | братна 32г, 22 – 33а, 2. Послелог дѣла функционирует в тексте рукописи в разных графических формах: дѣла 51б, 1; дѣла 71а, 17; дѣла 40а, 14; дѣла 31г, 4; дѣла 33а, 1.

Йот может отсутствовать в грецизмах и личных именах: ѿлѣлѣ | 25г, 17; архндьакоу 33г, 4; кгуптна 101а, 12; марна 43а, 1; нлн|а 73г, 18-19; нлн 77а, 9. В то же время одни и те же словоформы иноязычного происхождения могут писаться по-разному в разных частях текста: мосѣа 9б, 16 (ср.: мосѣа 9а, 22); днаволъ 76г, 16 (ср.: днаволъ 51г, 3; днаволъ 101в, 2; дн|волъ 33г, 2-3).

Написания **л** без йота привлекли внимание П.В. Владимирова, который объяснил их "влиянием древнего южнославянского оригинала". Учёный приводит в качестве примеров формы "науланне 60, оланнѣн 175, отьмнѣатъ (как в Мариинском евангелии) 145, подоваа 86б"⁸. Заметим, что последний пример некорректен, поскольку отражает не закономерный процесс передачи глаголических графем кириллическими, а случайную писцовую ошибку – повторение буквы: ѿс δεї ѿкоже | подоваа 86г, 22 (ср.: подова 18г, 21; по|дова 26в, 4-5; п|дова 102б, 1-2 и т.д.).

Графико-орфографической приметой глаголического протографа являются многочисленные употребления графемы **л** в значении этимологического йотированного е-носового в разных графических позициях: л|зл 13г, 7-8; помышлал 8а, 19; прнлагал 14в, 3; боллн 4в, 11 и т.д.

⁸ ВЛАДИМИРОВ, П.В.: *Пятидесятидетие...*, с. 103.

Яркой орфографической приметой Рум. является преобладание графемы *є* над графемой *к* во всех графических позициях: после букв согласных (знаменне бв, 12; пове|лѣноє 3г, 5-6; предъложеноє 7а, 6 и т.д.), в начале слова (єстьство 4бг, 21; єднночн|сменьное 22г, 6-7; єсть 23а, 10; єлнко 23г, 21 и т.д.), после букв гласных (свое|строєнне 24а, 15-16; нароу|ганне 37а, 7; воуднѣ 37в, 7; телєсноє·| 36г, 10; вєскоуданне 16в, 20; нскоу|шаєть 10а, 14-15, ѡбрѣтаєт' сѧ 104а, 4 и т.д.). Беспорядочное использование графем *к* и *є* свидетельствует об отсутствии орфографического правила, согласно которому писцы употребляли *є* после букв согласных, *к* – в начале слова и после букв гласных. Напротив, писец регулярно пишет в позиции после гласных *є* – по приблизительным подсчётам, написаний с *є* в этой позиции в четыре раза больше, чем написаний с *к*, ср., напр.: варлєть 22г, 17; 53в, 1; варлєть·| 64б, 4; ва|рлєть 3г, 18-19; варл|кєть 64б, 1-2.

В начале слова всегда с *є* пишутся имена и слова греческого происхождения: *Евагрий*, *Ева*, *Египет* (и производные), *Евангелие* (и производные), *епитимия*: евагринн 91в, 17; єѣга 18в, 21; єѣлїа·| 25г, 17; евангєльскоуѣмоу·| 53б, 19; єуангаскы 37б, 7; єгѣпта 19б, 11; нзъ єгѣпта 9а, 19; нзъ єгѣпта 9б, 15-16; ѡ єгѣпта 9в, 1-2; єгѣптъ 93в, 14; вѣ єгѣптѣ 63в, 7; вѣ єгѣптѣ 19в, 5; єгѣптѣскы || 65г, 21; вѣ | єпнтнмнн 34а, 7 и т.д.). Слово *ересь* пишется с *є* (вѣ ерєсь 101в, 18; ерєснн 101в, 22), а слово *еретик* – с *к* (к|рєтнкы 101в, 19-20). Что касается славянских лексем, то во всех случаях наблюдаются колебания (*єгда* и *кгда*, *єда* и *кда*, *єдѣва* и *кдѣва*, *єн* и *кн*, *єлма* и *клма*, *єльмн* и *кльмн*, *єцє* и *кцє*), однако численно преобладают формы с необозначенной йотацией.

Влиянием глаголического протографа обусловлены также колебания в употреблении *оу* и *ю* после исконно мягких согласных. По наблюдениям Б. Велчевой, в качестве нормы староболгарской письменности служит употребление в этой позиции *оу* в кириллической письменности, *ю* – в глаголической письменности⁹.

Написаний с *ю* после *ш* и *жд* (*шю*, *ждю*) в Рум. нет, однако встречается написания с *ю* после *ж*, *ч*, *ц*.

Наиболее частыми являются написания *юю*. В корне *-чу-* в словах *почути*, *почувати* колебания регулярны, ср.: почуѣва|га 96б, 15-16 и почуѣва|юцє 47в, 17-18; почуѣшн 45г, 12 и почуѣ 59а, 13. В часто

⁹ ВЕЛЧЕВА, Б. Глаголицата и среднобългарската писменост. В: *Език и литература*. София, 1992 (№3), с. 76.

функционирующей в рукописи лексеме *чувство* написания корня с ю находятся на периферии нормы: ед.ч. Им.п. **ѠУѠВЬСТВО** 82г, 6; 98б, 17; ед.ч. Р.п. **ѠУѠВЬ|СТВА** 102а, 12-13; (**ВЄЗЪ**) **ѠУѠВЬСТВА** 55а, 20; ед.ч. В.п. **ѠУѠВЬСТВО** 65г, 2; **ѠУѠВЬСТВО·** | 103в, 10; (**ВЪ**) | **ѠУѠВЬСТВО** 76б, 14-15; ед.ч. Тв.п. **ѠУѠВЬСТВЬ|МЬ** 30г, 2-3; [**У**]8**ВЬСТВЬМЬ** 1б, 15-16; ед.ч. М.п. (**ВЪ**) **ѠУѠВЬСТВЪ** 53г, 10; 98б, 20; мн.ч. Р.п. **ѠУѠВЬСТ-ВЪ** | 64а, 19; мн.ч. Д.п. **ѠУѠВЬСТВОМЬ** 2г, 12-13. На 12 написаний **ѠУѠ** приходится 1 написание **ѠЮ**. В других лексемах с корнем *-чу-* (*чувственный, чути, чутие*) написаний **ѠЮ** не выявлено.

Написание **ѠЮ** встречается в корне *-чуд-* в формах глагола **ѠУѠУДНТИ СЛ**, при этом численно преобладают написания с **ѠУ**: пр.буд.вр. мн.ч. 1л. **ѠУѠУ|ДНМЪ СЛ** 32г, 9-10; сигм.аор. ед.ч. 1л. **ѠУѠУДНХЪ СЛ** 60г, 13; **ѠУѠУДНХЪ СЛ** 45б, 16; действ.прич. прош.вр. м.р. ед.ч. Им.п. кр.ф. **ѠУѠУДНВЪ СЛ** 26в, 11; 32г, 12; действ.прич. прош.вр. м.р. ед.ч. Д.п. кр.ф. **ѠУѠУДНВЪШѠУ СЛ** 101г, 12; действ.прич. прош.вр. м.р. мн.ч. Д.п. кр.ф. **ѠУѠУ|ДНВЪШЕМЪ СЛ** 26а, 5-6. На 6 написаний **ѠУѠ** приходится 1 написание **ѠЮ**. В других лексемах с корнем *-чуд-* (*пречудный, чудесный, чудится, чудо, чудотворник, чудный, чудье, чуждаться*) написаний **ѠЮ** не выявлено.

Написание **ѠЮ** встречается не только в корнях, но и в суффиксах действ. прич. от глаголов с основной на *-е-* (на месте этимологического юса большого): **ѠННѠЮ|ЦА** 55в, 15-16. Наконец, убедительным доказательством того, что написания **ѠЮ** не являются случайными, является исправление писцом собственной ошибки: **ѠУѠДЕННЮ** 27а, 4. К числу наиболее частых ошибок писца Рум. относится пропуск букв и слогов, при этом нередко писец сам устраняет свои погрешности, надписывая нужную букву или нужный слог над словоформой на месте пропуска. В данном случае буква ю (не **ѠУ**) была пропущена писцом, а затем надписана сверху.

Написание **ѠЮ** изредка встречается в кратких формах ед.ч. действ. прич. наст. вр. м.р. Д.п. (**НЗГЛЮЦЮ** 32б, 22) и ж.р. В.п. (**НСКАУѠЦЮ** 36г, 6). В форме действ. прич. наст. вр. м.р. ед.ч. Д.п. от глагола **ѠРННМАТИ** возможны колебания: **ѠРНЕМЛЮЦѠУ** 98в, 3; **ѠРНЕМЛЮЦѠУ** 15в, 15 и **ѠРНЕМЛЮЦЮ** 33г, 20; 48а, 6.

Ещё реже, чем **ѠЮ**, встречаются написания **ѠЮ**: в корне слова **ѠЮПНИЦЕ**, при этом наблюдаются колебания: **ѠЮПНИЦЕ** 23в, 12 и **ВЪ** **ѠЮПНИЦНХЪ** 103б, 4.

О глаголическом влиянии свидетельствует написание **Ѡ** на месте **Ѡ** в соответствии с *’а. В Рум. встречаем написание **КОТЪГА ДШГНАІА <...> ВЪСЪ** <...> **НСТЪКАНА** 187в, 22 – 187г, 5.

На наш взгляд, глаголический протограф отражают и ошибочные написания **о** в значении **ъ**, возможные лишь в результате неправильной транслитерации глаголической буквы **ъ**, которая в графике угловатой глаголицы сходна с буквой **о**. В Рум. таких написаний не менее 6: **нскоу҃сьно** (!) 64г, 6; **свѣтно** (!) 54а, 22; **лѣто** (!) 75г, 17; **вѣдно** (!) 80б, 19-20; **тако** (!) 80в, 15; **с ловомь** (!) 97а, 4. Кроме того, в рукописи имеет место множество исправлений таких написаний: **образъ** (!) 80в, 16; **сѣмь|слъ** 94б, 5-6; **вѣ|ходл** 86б, 20-21; **воу|жахъ|ы сл** (!) 80г, 15-16; **сѣлѣ||ун во сл** (!) 25б, 22 – 25в, 1; **горъкы|іа** (!) 60б, 19-20 и т.д. Исправляя **о** на **ъ**, писец выносит мачту **ъ** вверх, в междустрочие (**Ъ**), а петля **Ъ** остаётся круглой (**о**). По наблюдениям Т.А. Мироновой, подобное явление мены **ъ** - **о** имеет место "только в некоторых памятниках, у которых выявлен или предполагается близко отстоящий от списка *глаголический протограф*"¹⁰.

Таким образом, есть основания полагать, что Рум. представляет собой список с транслитерированной копии глаголического оригинала. Следы глаголического протографа, может быть, обнаружатся и в других, более поздних списках перевода.

В целом, преславский перевод Лествицы бытовал на обширных славянских территориях с середины XII до конца XVII в. и претерпел несколько редакций. В одну текстологическую группу с Рум. 198 входят русские списки О.п.І.¹¹ и Рум. 199¹². Очень близкий названным рукописям текст сохранил сербский список Лествицы НБС 93¹³. В этих рукописях представлена древнейшая редакция первого перевода. Следующую по времени¹⁴ редакцию преславского перевода представляют сербские списки (Гильф. 44 + Гильф. 99¹⁵, VAR 68 и VAR 419¹⁶, Деч. 72¹⁷, Цет. 60¹⁸). После

¹⁰ МИРОНОВА, Т.А. Как формировалась древнерусская орфография: социо-лингвистическая реконструкция книгописания конца XI века. В: *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. Москва, 2003 (№2), с. 60.

¹¹ Рукопись Основного фонда Российской национальной библиотеки (Санкт-Петербург), в восьмёрку, на пергамене, отдел I, №12.

¹² Рукопись собрания Н.П. Румянцева Российской государственной библиотеки (Москва), №199.

¹³ Рукопись Основного собрания Народной библиотеки Сербии (Белград), №93.

¹⁴ Хронологический порядок редакции определяется датировкой её старшего списка.

¹⁵ Рукописи собрания А.Ф. Гильфердинга Российской национальной библиотеки (Санкт-Петербург), №№44, 99.

¹⁶ Рукопись Славянского фонда Библиотеки Румынской Академии наук (Бухарест), №№68, 419.

сербской редакции имела место первая русская редакция, сохранившаяся в РО МГАМИД 452¹⁹, Трц. 10²⁰ + Унд. 966²¹, Син. 105²², Чуд. 218²³, Увар. 865²⁴, Соф. 1214²⁵, Пог. 34²⁶. Следующая редакция представлена болгарскими списками Щук. 921²⁷, F.I.472²⁸, Деч. 71²⁹, НБКМ 675³⁰, Суч. 15 и Суч. 20³¹. Наконец, ещё одна русская редакция дошла в списках БАН 34.7.1³² и Син. тип. 39³³.

Представляется, что весомые доказательства в пользу глаголического истока может дать графико-орфографический анализ, в первую очередь, болгарских рукописей: по наблюдениям Б. Велчевой, многие болгарские книжники хорошо владели двумя видами письма – кириллическим и глаголическим³⁴.

¹⁷ Рукопись собрания монастыря Высоки Дечани Народной библиотеки Сербии (Белград), №72.

¹⁸ Рукопись библиотеки монастыря Цетинье (Черногория), №60.

¹⁹ Рукопись библиотеки Московского государственного архива Министерства иностранных дел (Российский государственный архив древних актов, Москва), №452.

²⁰ Рукопись собрания Свято-Троицкой Сергиевой лавры Российской государственной библиотеки (Москва), №10.

²¹ Рукопись собрания В.М. Ундольского Российской государственной библиотеки (Москва), №966.

²² Рукопись Синодального собрания Государственного исторического музея (Москва), №105.

²³ Рукопись собрания Чудова монастыря Государственного исторического музея (Москва), №218.

²⁴ Рукопись собрания А.С. Уварова Государственного исторического музея (Москва), №865.

²⁵ Рукопись Софийского собрания Российской национальной библиотеки (Санкт-Петербург), №1214.

²⁶ Рукопись собрания М.П. Погодина Российской национальной библиотеки (Санкт-Петербург), №34.

²⁷ Рукопись собрания П.И. Щукина Государственного исторического музея (Москва), №921.

²⁸ Рукопись Основного фонда Российской национальной библиотеки (Санкт-Петербург), в лист, отдел I, №472.

²⁹ Рукопись собрания монастыря Высоки Дечани Народной библиотеки Сербии (Белград), №71.

³⁰ Рукопись Народной библиотеки Кирилла и Мефодия (София), №675.

³¹ Рукописи библиотеки монастыря Сучевица (Румыния).

³² Рукопись Основного собрания Библиотеки Академии наук (Санкт-Петербург), шифр: 34.7.1.

³³ Рукопись Синодальной типографии Российского государственного архива древних актов (Москва), №39.

³⁴ ВЕЛЧЕВА, Б. *Глаголицата...*, с. 75.

Болгарские списки преславского перевода разбросаны по всему миру. Они имеются в Москве (Щук. 921), в Санкт-Петербурге (F.I.472), в Белграде (Деч. 71), в Софии (НБКМ 675), в румынском монастыре Сучевица (Суч. 15, Суч. 20). При этом хранящиеся в Румынии рукописи редакции почти не введены в научный оборот. Для выявления глаголического влияния в орфографии указанных рукописей Лествицы необходимо объединение усилий славистов разных стран.

Итак, первый перевод Лествицы на славянский язык выполнен в Преславе если не Иоанном Экзархом, то учениками его школы. Как известно, с преславской культурно-литературной школой связана кириллическая письменность, хотя в Преславе в середине X в. были в употреблении как кириллица, так и глаголица, – об этом достоверно известно из результатов археологических исследований преславских памятников³⁵. Глаголические памятники восточноболгарского происхождения неизвестны. Поэтому, скорее всего, протограф Рум. был кириллическим, однако один из промежуточных списков преславского перевода Лествицы, судя по графико-орфографическим особенностям её древнейшей славянской рукописи, был написан глаголицей, а затем вновь переписан буквами кириллицы. Возможно, благодаря переписыванию книги глаголической тайнописью во времена гонений на христианскую церковь памятник был спасён от уничтожения.

Summary: TRACES OF GLAGOLICA IN THE MOST ANCIENT SLAVIC MANUSCRIPT OF LESTVICA OF JOHANNES KLIMAKOS. *First (Bulgarian) translation of Lestvica of Johannes Klimakos was kept not less than in 26 manuscripts of a monument. In spelling of the most ancient manuscript there is a set of acknowledgement to that one of intermediate lists of ancient translation of Lestvica has been written by letters of glagolica, and then is again copied by letters of cyrillica. Influence of glagolica, probably, will find out and in other kept Bulgarian manuscripts of ancient translation. The author results examples of traces of glagolica in the most ancient slavic manuscript of Lestvica. Besides the author specifies all kept manuscripts of first translation of Lestvica known to him and names the close Bulgarian manuscripts which are included in one textological group with the most ancient manuscript.*

³⁵ МЕДЫНЦЕВА, А., ПОПКОНСТАНТИНОВ К. *Надписи на Круглой церкви в Преславе*. София, 1985, с. 88.

RECENZIE / REVIEWS

BEDNAŘÍKOVÁ, JARMILA – HOMOLA, ALEŠ – MĚŘÍNSKÝ, ZDENĚK: *Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc, Slované, Arabové. Praha: Vyšehrad 2006. 560 s.*

Prezentovaná publikácia nadväzuje na knihu J Bednaříkovej *Stěhování národů* (2003). Prvá časť sa zamerala hlavne na výboje a presuny Hunov a germánskych kmeňov. Druhá časť by sa dala rozdeliť na tri tematické okruhy. Najskôr sa autori venujú Slovanom, potom nomádkym etnikám a ich vzťahu k Byzancii a nakoniec Arabom a ich expanzii.

Autorom časti o Slovanoch je Z. Měřínský. Prvá kapitola sa venuje hlavne etnogenéze Slovanov, ich prieniku do stredoeurópskeho priestoru a prvým dokladom kresťanstva. Autor, samozrejme, viac priestoru poskytol rôznym variantom migračnej teórie príchodu Slovanov na územia strednej Európy, ale nevynechal ani starú teóriu L. Niederleho o ich autochtónnom vývine (Bednaříková – Homola – Měřínský, 2006, s. 11 – 40). Ďalej sa zaoberá príchodom Avarov na územie Karpatskej kotliny a dôsledkami, ktoré z toho vyplývali (druhá migračná vlna Slovanov, vznik Samovej ríše atď.). Škoda, že v odsekoch venujúcich sa prvému prieniku kresťanstva medzi Slovanov sa nespomínajú najnovšie

nálezy z Bojnej, aj keď, samozrejme, vzhľadom na dátum ich publikovania to nebolo možné (Pieta – Ruttkay – Ruttkay 2006). Takisto by sa v ďalšom vydaní mohla aktualizovať mapa rozsahu Avarskeho kaganátu (Zábojník, 2009, s. 9).

V ďalšej kapitole je zhodnotené pokresťančenie Bavorska, Korutánska a Panónie. K šíreniu kresťanstva v týchto oblastiach nemalou mierou prispeli iroškótske a anglosaské misie. Výskum ich činnosti je niekedy neoprávnené v úzadí oproti neskorším misionárskym aktivitám (Bednaříková – Homola – Měřínský, 2006, s. 57 – 72).

Nasledujúce časti knihy sa venujú prvým dokladom kresťanstva na Morave a v Podunajsku a avarským vojnám Karola Veľkého. Takisto sa autori zaoberajú dejinami Veľkej Moravy. Kapitola je, žiaľ, rozsahom krátka, ale na druhej strane táto problematika bola už vo viacerých publikáciách spracovaná a neustále sa objavujú ďalšie práce (z množstva literatúry vyberáme: Třeštík, 2002; Turčan, 2007; Ruttkay – Ruttkay – Šalkovský, 2002).

Ďalej autori stručne informujú o prijatí kresťanstva v Čechách. Rozsiahlejšie sú už kapitoly, ktoré analyzujú podobnú problematiku na území dnešné-

ho Poľska. Ešte lepšie sú rozpracované časti o „severozápadných“ oblastiach rozšírenia Slovanov. Práve kapitola, ktorá sa im venuje, patrí medzi najpodnetnejšie časti knihy. Na rozdiel od iných tém publikácie je aj viac podporená ilustráciami. Podobne sú rozpracované ďalšie časti venované južným a východným Slovanom. Pri východných Slovanoch sú dôležité hlavne informácie venujúce sa Normanom a ich vplyvu na konštituovanie ranostredovekých štátov (viac k problematike pozri Duczko, 2006). Za zmienku stoja odseky, v ktorých sa rozoberá vznik slova „Rus“ (Bednaříková – Homola – Měřínský, 2006, s. 236 – 243). Trochu na škodu je to, že pri ďalšom približovaní dejín východných Slovanov nebol priestor na bližšie zoznámenie sa s vojenskými ťaženiami kyjevského kniežaťa Svjatoslava. Informácie týkajúce sa tohto „Alexandra východu“ by mohli byť vzhľadom na niektoré závery dôležité (Bednaříková – Homola – Měřínský, 2006, s. 246 – 247).

Po Slovanoch a ich raných dejinách sa kniha venuje kočovným kmeňom so zameraním na národy, ktoré prišli do kontaktu s Byzantskou ríšou. Autorom tejto časti knihy je A. Homola. Ide hlavne o Hunov, Ogurov, Bulharov a Sabirov. Mohli by sme, samozrejme, diskutovať, či je pri niektorých národoch vhodné používať termín nomádsky alebo kočovný (Avenarius,

1988, s. 145), ale tieto diskusie by si vyžiadali rozsiahlejší priestor a publikáciu by len zbytočne „zahltili“. Autori čiastočne pozabudli na Chazarov, ktorým sa kniha venuje len okrajovo. Tento pôvodne nomádsky národ výrazne zasiahol do dejín východných Slovanov aj Byzancie (pozri napríklad Múcska – Daniš – Ševčíková, 2006, s. 180 – 185; Zástěrová (ed.), 1996, s. 87, 108 – 109, 134). Takisto by si možno väčší priestor zaslúžili turkické kmene a Pečenehovia (Zervan, 2006, s. 161 – 174).

Posledná tretina knihy sa venuje dejinám Arabov (autorka J. Bednaříková). Autorka nezačína až Mohamedom a vznikom islamu, ale informuje aj o ranejších dejinách Arabského polostrova. Potom pokračuje ich históriou až po nástup Abbásovcov. Pre bližšie štúdium problematiky sú dôležité kapitoly venujúce sa právu v moslimských štátoch a vplyvu kresťanstva a judaizmu na islam (Bednaříková – Homola – Měřínský, 2006, s. 452 – 499). Mohla by sa viesť polemika, či arabská expanzia ešte patrí do sťahovania národov, no podľa recenzentovho názoru ju tam autori zaradili správne.

Na záver uvádzame jednu vážnu výhradu k prezentovanej publikácii. Ide o nedostatočný poznámkový aparát. Samozrejme, uvedomujeme si, že kniha je určená širšiemu okruhu čitateľov, ako je odborná verejnosť. Na druhej strane dôležití bádatelia venujúci sa

tejto problematike sa v texte spomínajú. Kniha je pomerne dobrým zdrojom informácií, ale práve absencia poznámkového aparátu ju posúva viac k populárnej literatúre, čo je škoda.

Literatúra

Avenarius, A.: Stepné národy v Európe a vývoj avarskej spoločnosti. In: Historický časopis, 1988, roč. 36, č. 2, s. 145 – 158.

Duczko, W.: Ruś Wikingów. Warszawa: Trio 2006.

Múcska, V. – Daniš, M. – Ševčíková, Z.: Dejiny európskeho stredoveku. I. Ranný stredovek. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška 2006.

Pieta, K. – Ruttkay, A. – Ruttkay, M.: Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra: Archeologický ústav SAV 2006.

Ruttkay, A. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P.: Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra: Archeologický ústav SAV 2002.

Turčan, V. (ed.): Byzantská kultúra a Slovensko. Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia, Supplementum 2. Bratislava: SNM – Archeologické múzeum 2007.

Zábojník, J.: Slovensko a Avarský kaganát. Bratislava: Filozofická fakulta UK 2009.

Zástěrová, B. (ed.): Dějiny Byzance. Praha: Academia 1996.

Zervan, V.: Úloha Pečenehov v kríze euroázijskej stepi v 9. storočí na základe informácií Konštantína Porfy-

rogenneta. In: Byzantinoslovaca I, 2006, s. 161 – 174.

Branislav Kovár

HURBANIČ, Martin: Posledná vojna antiky. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v historických súvislostiach. Prešov – Bratislava: Vydavateľstvo Michala Vaška – Byzantologický seminár Alexandra Avenaria pri Katedre všeobecných dejín FiF UK v Bratislave 2009. 378 s.

V slovenskej historiografii nebýva zvykom, aby vyšlo dielo, ktoré sa zaoberá dejinami Byzancie. Martin Hurbanič si vybral pre svoj výskum, ktorého výsledky prezentuje v recenzovanej monografii, dôležitú udalosť, ktorá je zachytená vo viacerých písomných prameňoch. Je ňou obliehanie Konštantínopola v roku 626 Avarmi a ich spojencami.

Publikácia je rozdelená na jedenásť nosných kapitol. Poznámkový aparát je umiestnený súborne za textovou časťou, pričom je rozdelený podľa kapitol. V úvode autor v krátkosti podáva pohľad na neskoršiu reflexiu víťazstva obrancov Konštantínopola nad nepriateľom, ktorému sa po prvýkrát v dejinách Byzancie podarilo obklúčiť hlavné mesto. Prvá kapitola popisuje vládu cisára Maurikia (582 – 602) a situáciu v ríši až po povstanie proti nemu. Nasleduje časť venovaná obdobiu panovania cisára Foku (602 – 610).

V stati s názvom *Impérium* na pokračí zániku autor najprv približuje pád a smrť Foku v roku 610. Potom popisuje situáciu v ríši počas prvých desiatich rokov vlády cisára Herakleia (610 – 641). Kapitoly Herakleiov vabank, Nediplomatický úskok kagana a Na život a na smrť rozoberajú vojenské a diplomatické úspechy, respektíve neúspechy cisára na jednej strane vo vzťahu k Perzii a na druhej strane k Avarom. Na konci poslednej z nich je opísaná situácia v roku 626, tesne pred obliehaním Konštantínopola. Nasledujúce časti publikácie sa už priamo venujú samotnému boju o mesto. Siedma stať popisuje vojsko Avarov a ich spojencov (štruktúru, zbrane, početnosť). Autor sa tu opiera aj o doterajšie poznatky z archeologických výskumov. Nasleduje rozbor obranyschopnosti mesta, pričom autor nezabúda ani na zásobovanie mesta počas obliehania. V deviatej a desiatej kapitole Martin Hurbanič farbisto popisuje obliehanie hlavného mesta Byzancie podľa zachovaných prameňov, pričom ich podrobne analyzuje a porovnáva so súčasným stavom bádania.

Recenzovaná monografia prináša podrobný obraz situácie v Byzantskej ríši, ale aj v Avarskom kaganáte a Perzii v období od konca 6. storočia až po rok 630. O kvalite diela svedčí aj úctyhodný zoznam použitých prameňov a literatúry, za ktorým nasleduje menný a miestopisný register. Prínos práce

spočíva aj v skutočnosti, že text je doplnený viacerými originálnymi mapami, ktoré vypracovali Marek Meško a Ivan Varšo. Mapy umožňujú čitateľovi podrobne sledovať popisované udalosti v geografickom priestore. Hoci monografia neobsahuje, bohužiaľ, cudzojazyčné resumé, svojím komplexným spracovaním problematiky určite získa pozornosť viacerých byzantológov i odborníkov z odboru archeológie. Treba dúfať, že sa ju podarí v budúcnosti publikovať v cudzojazyčnom vydaní.

Peter Ivanič

KOLEKTÍV AUTOROV: Povijest hrvatskoga jezika. 1 knjiga: Srednji vijek. Zagreb: Croatica 2009. 584 s.

Záhrebská spoločnosť Croatica, ktorá si za svoj vydavateľský program určila rozširovanie a afirmáciu chorvátskej kultúry a vedy v domácom a v európskom kultúrnom priestore, vydala minulý rok prvý zväzok z veľkého vydavateľského projektu *História chorvátskeho jazyka od stredoveku po 21. storočie*. Ide o dôležitý, dlho pripravovaný národný vydavateľský projekt, na ktorom sa podieľalo niekoľko významných chorvátskych štátnych inštitúcií a ktorý sa usiluje priniesť systematické a syntetizované pohľady do dejín chorvátskeho jazyka, predstavujúc jeho vonkajší (historické, politické a kultúrne kontexty), ale aj vnú-

torný vývin (zmeny a transformácie jazykových črt a špecifik).

Spracovať súčasný pohľad na históriu chorvátskeho jazyka v stredoveku bolo veľmi komplikovanou úlohou. Mnohé vedecké poznatky už jestvovali, no niektoré výskumné celky nebolo ľahké spracovať v sumariujúcej podobe, keďže aj zložité obdobie stredoveku sa rozprestiera na veľkom časovom úseku a stále jestvujú i neprebádané otázky. Preto sa všetci autori kapitol tejto monografie, renomovaní vedci a poprední odborníci v danej oblasti, po dohode s redaktormi publikácie Stjepanom Damjanovičom a Antem Bičaničom rozhodli vybrať konkrétne témy pre svoje kapitoly, spracovať ich do hĺbky a opísať zvolenú jazykovú problematiku do detailov. Autori však pritom ponúkajú aj „farebnú“ dokumentáciu – početné fotografické a archívne dokumenty, prevzaté z chorvátskych stredovekých diel, nevyhnutné pre dosiahnutie vysokej akademickej úrovne pri takomto type výskumu. A kolektívu autorov tohto diela na takejto úrovni evidentne záleží.

Na začiatku knihy Josip Bratulić píše o chorvátskom jazyku, chorvátskom písme a chorvátskej literatúre ako o svedkoch identity Chorvátov. Zložité obdobie prechodu od praslovanského k chorvátskemu jazyku, ako aj otázky historickej fonológie a morfológie v praslovanskom a chorvátskom jazyku

spracoval Ranko Matasović. Mateo Žagar opisuje latinku, hlaholiku a cyriliku ako tri základné chorvátske písma v stredoveku. Angjela Frančić skúma onomastiku v chorvátskom jazyku z diachrónneho hľadiska. Na problematiku chorvátskych nárečí (diferenciácia dialektov: čakavčina, kajkavčina, západná štokavčina, novoštokavské inovácie, ako aj iné nárečia, ktoré sa uvádzajú vo vedeckej literatúre) v stredoveku poukázal Josip Lisac. Chorvátsky cirkevnoslovanský jazyk, jeho periodizáciu, zachované písané pamiatky, fonologickú sústavu, morfológiu, syntax a lexiku prezentuje vo svojej autorskej kapitole Milan Mihajlević. Stjepan Damjanović podáva analýzu staroslovanských a starochorvátskych jazykových prvkov v chorvátskych stredovekých textoch. Boris Kuzmić opisuje jazyk chorvátskych stredovekých právnických pamiatok (ponúka pritom čitateľom erudovaný morfológický, syntaktický, lexikálny a štylistický rozbor týchto písaných pamiatok). Do poslednej kapitoly knihy s názvom Antológia chorvátskych stredovekých diel sú chronologicky zaradené vybrané hlaholské listy, ale aj cyrilské a latinské diela s transliteráciou, resp. transkripciou, a to podľa výberu autorov Stjepana Damjanovića, Borisa Kuzmića, Milana Mihajlevića a Matea Žagara.

V kolektívnej monografii *Povijest hrvatskoga jezika. I knjiga: Srednji vijek* sú uverejnené aj preklady dlhších

resumé všetkých uvedených autorských prác do angličtiny, vďaka čomu sa môžu aj zahraniční čitatelia dozvedieť viac o dejinách chorvátskeho jazyka a literatúry v stredoveku. V závere knihy sa nachádzajú registre diel a mien.

Kvalitu tohto vydania zvyšuje aj skutočnosť, že kniha je, ako sme spomínali, výnimočná aj z grafickej stránky, keďže dokázala na jednom mieste predstaviť veľmi dobré a podnetné fotografické prílohy s chorvátskymi stredovekými dielami písanými latinkou, hlaholikou a cyrilikou. Tento kvalitný fotografický materiál autori získali predovšetkým z viacerých archívnych a vedeckých inštitúcií v Chorvátsku a v zahraničí. Ďalšie plus tejto publikácie (najmä pre jej zahraničného čitateľa) spočíva v tom, že materiál v knihe je umiestnený tak, aby paralelne sledoval obsah textov v monografii – navyše s analytickým a zdôvodneným výkladom pod každým obrázkom.

To všetko nás oprávňuje vyjadriť pochvalu celému kolektívu tohto diela a s radosťou a s veľkou zvedavosťou počkať na ďalšie zväzky vzácneho chorvátskeho vydateľského projektu *História chorvátskeho jazyka od stredoveku po 21. storočie*, ktoré majú čoskoro nasledovať.

Zvonko Taneski

ŽEŇUCH, Peter: Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Cyrillské paraliturgické piesne. Cyrillská rukopisná spevníková tvorba v bývalom Mukačevskom biskupstve v 18. – 19. storočí. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag 2006. 982 s.

Začiatkom roku 2006 sa v slavistickej sfére objavila nová publikácia Petra Žeňucha zo Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Skoro tisícstranová práca je súčasťou medzinárodnej vedeckej edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* (ide o jej 2. zväzok), ktorá si kladie za cieľ sprístupniť písomné pamiatky, ktoré vznikli na našom území alebo mali pri jeho formovaní významný vplyv. Zároveň je súčasťou renomovanej nemeckej edície *Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte* (Neue Folge, Reihe B: Editionen, Band 23), čo je ocenenia hodný fakt. Kniha je zúročením mnohoročného vedeckého úsilia Petra Žeňucha v oblasti výskumu cyrilských paraliturgických piesní a jej hlavným cieľom je podať komplexný obraz o paraliturgickej piesňovej produkcii v priestore bývalého Mukačevského biskupstva (ešte pred jeho delením koncom 18. stor.).

Úvodná časť približuje podmienky a proces vzniku rukopisných spevníkov

v širších kultúrno-historických súvislostiach. Po nej nasleduje paleografická charakteristika vyše 20 použitých spevníkov. Druhá, hlavná časť potom prináša katalóg všetkých piesní z daných spevníkov, pričom pri každej piesni je uvedený jej úplný text, ale aj výskyt a prípadné varianty v jednotlivých spevníkoch, informácie o mieste a dobe jej vzniku, či bola niekde publikovaná alebo opísaná a prípadne aj jej akrostich. Piesne v katalógu sú usporiadané; najprv sú uvedené piesne viazané na okruh nepohyblivých sviatkov (minejný okruh), zoradené podľa cirkevného kalendára, počínajúc mesiacom septembrom, potom piesne viazané na okruh pohyblivých sviatkov (triodový okruh) a nakoniec sú uvedené mariánske, pútnické a príležitostné piesne (trebníkový okruh a iné piesne). Katalóg obsahuje celkovo 476 piesní aj s variantmi, prepis v cyrilike sa snaží byť čo najvernejší rukopisným predlohám (titly a skratky sú ponechané v pôvodnej podobe, ortografia nie je korigovaná). Veľmi užitočným doplnkom v závere je incipitárium piesní pre ich ľahšie vyhľadávanie a zoznam akrostichov, ktorý pomáha určiť ich autorov.

Napriek tomu, že prvá časť je písaná v nemeckom jazyku, kniha je dostupná aj širšej domácej verejnosti, keďže poznámky a komentáre k jednotlivým piesňam sú v slovenčine. Svojou väzbou a grafickým spracovaním pôsobí

knihou ako reprezentatívna publikácia, hoci jej prvotný prínos spočíva v zhromaždení a úplnom sprístupnení materiálu (paraliturgických piesní) pre ďalší jazykovedný, literárnovedný, teologický i historický výskum. Dôležitým faktom je tiež to, že publikácia svetovej slavistickej verejnosti dokazuje, že cyrilská paraliturgická piesňová tvorba z prostredia byzantsko-slovenského obradu je pevnou a dôležitou súčasťou slovenskej kultúry a písomníctva, patrí neoddeliteľne k Slovensku a slovenskej kultúre.

Recenzovanú publikáciu treba oceniť nielen ako významný príspevok k lepšiemu poznaniu našej duchovnej a kultúrnej tradície, keďže sprístupňuje dôležitú pramennú bázu, ale aj ako dôstojného reprezentanta slovenskej vedy pred svetovou odbornou verejnosťou, ako dielo, ktoré poukazuje na nenahraditeľné miesto byzantsko-slovenskej kultúry a duchovnosti v prostredí Slovenska a Karpatského regiónu.

Andrej Škoviera

ŠÍSTEK, František: Černá Hora. Praha: Libri 2008. 132 s.

Do českého a slovenského celospoločenského kontextu Čierna Hora a Čiernohorci najmocnejšie vstupovali cez kult bojovej slávy najmenej slovenskej krajiny. Záujem o ňu v Čechách i na Slovensku kulminoval

v druhej polovici 19. storočia. Čiernohorskej tematike sa okrem básnikov, prozaikov a prekladateľov venovali aj slovenskí publicisti a v novšej dobe vznikla aj samostatná vedecká práca Jána Jankoviča s názvom *Boje Čiernohorcov a túžby Slovákov (1839 – 1914)*, vydaná v Bratislave v roku 2004. V Česku sa čiernohorskej problematike v minulosti venovali Josef Holeček, Ludvik Kuba, Prokop Chocholoušek, Jan Vaclík, Vratislav Černý, známy maliar Jaroslav Čermák a iní, v súčasnosti sa špeciálne na Čiernu Horu orientuje mladý vedec, pracovník Historického ústavu AV ČR v Prahe František Šístek. Dejiny Čiernej Hory ovládli jeho vedecký záujem, preto vznikla aj predkladaná kniha v edícii *Stručná historie států pražského vydavatelství Libri*. O rok neskôr F. Šístek vydal upravenú verziu svojej dizertačnej práce *Naši bratři na jihu. Obraz Černé Hory a Černohorců v české společnosti (1830 – 2006)*, a to v čiernohorskom jazyku a v preklade Adina Ljuca pod názvom *Naša braća na jugu. Češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima /1830-2006/* (Matica crnogorska: Cetinje – Podgorica 2009).

František Šístek veľmi erudovane a objektívne opisuje vývoj a charakteristiku bohatej čiernohorskej histórie, ktorej začiatky autor vidí ešte v období stredovekej štátnosti (Od Duklji cez Zetu až po Čiernu Horu). Ďalej v knihe podrobnejšie rozoberá čiernohorské

kmene medzi Osmanskou ríšou a Benátskou republikou, obdobia za vlády vladýkov (od kmeňového zväzu k štátu), obdobie čiernohorského kniežatstva a kráľovstva, otázku národnej identity, vznik juhoslovanského štátu a koniec čiernohorskej nezávislosti (1918), rozpad Titovej Juhoslávie, pád S. Miloševiča a rozklad federácie so Srbskom až po referendum o nezávislosti a život v novom štáte. V závere knihy sa nachádzajú užitočné informácie pre rôznych záujemcov o Čiernu Horu, ako aj odporúčaná literatúra. Aj napriek limitovanému rozsahu a čiastočne aj populárno-náučnému charakteru publikácie sa Šístek úspešne dokázal širšie venovať témam a problémom tykajúcim sa jednotlivých kapitol čiernohorských dejín.

Za osobitne vzácne považujeme spracovanie stredovekého obdobia Čiernej Hory. Autor právom zdôraznil, že na juhu dnešnej Čiernej Hory sa rozkladalo územie kmeňov Labeatov a Dokleatov, kým v severných krajoch sídlili Pirustovci a Autariatovci. Informácie o ich živote môžeme dnes čiastočne čerpať z antickej literatúry alebo z archeologických výskumov. V antike, a to ešte pred príchodom Rimanov, tu bolo založených niekoľko miest, napr. Budva (Buthoa), Ulcinj (Olcinium) alebo Risan (Rhizona), ktoré v nasledujúcich storočiach zohrali dôležitú úlohu ako strediská obchodu. Po rozdelení Rímskej ríše roku 395 sa

územie provincie Prevalis, ktoré pokrývalo zhruba dnešné severné Albánsko a juh Čiernej Hory, stalo súčasťou jej stabilnejšej a životaschopnejšej východnej polovice s centrom v Konštantínopole. Románsky hovoriace obyvateľstvo provincie už v tejto dobe vyznávalo oficiálne náboženstvo Byzantskej ríše – kresťanstvo. Avšak v prvej tretine 7. storočia prenikli na vtedy slabo chránene byzantské územie v masovej miere slovanské kmene, ktoré sa v juhovýchodnej Európe začali trvalo usadzovať. Postupne sa pre územie ležiace približne medzi Bokou Kotorskou na severe, ústím rieky Bojany na juhu a rozvodím medzi Jadranom a Čiernym morom vo vnútrozemí ustálil názov Duklja. Šlo o ozvenu mena jedného z dávnych ilýrskych kmeňov – Dokleatov –, ktorý v neskorších predstavách miestnych obyvateľov zmutoval v mýtckej postave „cára Dukljana“, prikovaného podľa povesti pod Vezírovým mostom cez Moraču. V 12. storočí vzniklo najvýznamnejšie zachované dielo dukljanskej literatúry, tzv. *Letopis popa Dukljanina*. Ide o latinský spis, konkrétne zápis pôvodných slovanských textov, ktorý predstavuje literárne a historicky cennú kroniku, približujúcu politické dejiny dukljanskeho štátu i niektorých ďalších slovanských zemí.

Aj vzhľadom na to, že na Slovensku sa v novšej dobe udomácnilo stanovisko (pozri napr. Múcska, V. – Daniš,

M. – Ševčíková, Z.: *Dejiny európskeho stredoveku I. Raný stredovek*, 2006), že historické územie Srbska pozostávalo z oblasti Rašky (dnešná provincia Sandžak) a Zety (územie Čiernej Hory) – a to aj vďaka tomu, že koncom 9. storočia sa vytvorili dve centrá budúceho srbského štátu – prímorská Zeta a vnútrozemská Raška –, treba povedať, že najmä medzi balkánskymi historikmi sa objavili rôzne interpretácie tohto fenoménu. Ak sa odvoláme na významný pramenný spis cisára Konštantína Porfyrogeneta (905 – 959) *De administrando imperii* (O spravovaní ríše), zistíme, že sa v ňom o. i. hovorí aj o Dukljanoch. O susednej Sclavinii sa uvádza, že tamojšie obyvateľstvo odvodzuje svoj pôvod od Srbov alebo Chorvátov, v prípade Dukljanov sa však nič podobné nepíše. Preto František Šístek v predkladanej publikácii správne a nestranné vystihol, že „táto skutočnosť je predmetom rôznych interpretácií a sporov. Podľa prevažujúcich srbských výkladov boli Dukljani nepochybne Srbi a cisár sa o tom len zabudol zmieniť, niektorí chorvátski autori toto mlčanie, naopak, chápu ako doklad ich chorvátskeho pôvodu a Čiernohorci zase interpretujú text ako dôkaz o špecifickej, od Srbov a Chorvátov nezávislej identite svojich predkov. Zatiaľ čo v chorvátskej nacionalistickej optike patrila stredoveká Duklja spolu so severnejšie položenými územiami

Travunie, Paganie a Kanalitska historicky k tzv. Červenému Chorvátsku, srbskí autori spravidla operujú tézou o tzv. dvoch centrách ranej srbskej štátnosti, Raške a Duklji, čo im umožňuje integrovať do výkladu národných dejín časť historického dedičstva jadranského prímoria. Vyhranené čiernohorské interpretácie z posledných rokov pre zmenu konštruujú idealizovanú tisícročnú svojbytnosť a neprerušenu kontinuitu vlastnej štátnosti od stredovekej Duklje až po dnešok“ (s. 12 – 13).

Radi by sme verili, že kontinuita v štúdiu a popularizácii čiernohorskej problematiky na Slovensku a v Česku pretrvá a že sa čoskoro nájdu aj ďalší bádatelia a autori, ktorých práce sa stretnú so záujmom verejnosti, ktorá je tradične naklonená česko- a slovensko-južnoslovanským vzťahom.

Zvonko Taneski

JUDÁK, VILIAM – POLÁČIK, ŠTEFAN:
Katalóg patrocínií na Slovensku.
Bratislava: Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK v Bratislave 2009. 476 s.

Práce, ktoré by mapovali patrocíniá na našom území, sú pomerne zriedkavé, ale o to dôležitejšie. Jednou z nich je katalóg patrocínií z pera V. Judáka a Š. Poláčika. Práca je vzhľadom na svoj charakter a účel rozdelená na niekoľko častí. Prvá časť informuje o historickom

základe patrocínií. Autori sa zaoberajú prvými fundátormi a fundáciami kresťanských sakrálnych objektov a systémom ich vlastníctva a správy v období pred vydaním a po vydaní Milánskeho ediktu (r. 313). Na tento krátky exkurz vhodne nadväzuje časť Patrocíniá na Slovensku: Výber patrocínií. Táto časť práce vychádza z jedného z najznámejších diel zameraných na patrocíniá z pera renomovaného autora J. Hudáka (Patrocíniá na Slovensku. Súpis a historický vývin. Bratislava: Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied 1984). Nasleduje podrobné vysvetlenie skratkového systému a štruktúry samotného katalógu patrocínií, ktorý tvorí jadro publikácie. Pri súpise množstva rôznych položiek je nevyhnutné vytvorenie prehľadného systému, v ktorom je možné bez problémov sa orientovať. Základom je rozdelenie jednotlivých patrocínií podľa ich hierarchickej štruktúry. Na prvom mieste sú to patrocíniá Božích osôb, nasleduje Preblahoslavená Panna Mária, sv. Jozef, apoštoli, svätí a blahoslavení a niekoľko ďalších špecifických patrocínií. V rámci každého patrocínia sa nachádza ďalšie delenie na konkrétne podriadené patrocíniá s príslušnými kódmi, podľa ktorých je možné vyhľadať ich v katalógu. To znamená, že napríklad v rámci patrocínia Bolestnej P. Márie sú uvedené podriadené patrocíniá –

Sedembolestnej P. Márie, Spolutrpiacej Bohorodičky atď.

V prvej časti vlastného katalógu sú jednotlivé objekty zoradené podľa patrocínií a uvedené sú aj údaje o tom, či je objekt rímskokatolícky, gréckokatolícky alebo prináleží vojenskému ordinariátu. Nasleduje popis lokality v zmysle cirkevno-územnej organizácie, údaj o príslušnej farnosti, dekanáte, arcidiecéze, resp. diecéze. Nasleduje charakteristika objektu, údaj o jeho statuse (katedrála, bazilika, farský kostol atď.), o architektonickom slohu, v ktorom je objekt postavený, uvádzajú sa príslušné roky prvej zmienky, rok výstavby a podobne.

Druhá časť katalógu je založená na miestopisnom opise lokalít. Z toho vyplýva abecedné radenie podľa miest a obcí. Pri každej položke sú okrem informácií o patrocíniu uvedené aj presnejšie geografické údaje, ako napr. rozloha lokality, nadmorská výška, prvá písomná zmienka a zaradenie v územnosprávnej štruktúre SR a katolíckej cirkvi. V závere práce sa nachádzajú sumarizujúce tabuľky a nevyhnutné registre.

Ak sa pozrieme na katalóg ako celok, možno povedať, že máme pred sebou nevšedné sumarizujúce dielo. Autorom a ich spolupracovníkom sa podarilo skatalogizovať dovedna 5932 existujúcich a zaniknutých patrocínií z nášho územia. Už toto číslo nám napovie, o akú náročnú úlohu išlo.

Vo svojej bádateľskej práci katalóg využijú mnohí historici, teológovia, umenovedci, ale i odborníci či záujemcovia z množstva najrozličnejších vedných odborov. Autorom možno zablažovať k výsledku v podobe hodnotnej pomôcky, ktorá na Slovensku chýbala a ktorá nepochybne nájde svojich vďačných používateľov.

Miroslav Glejtek

Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme. Editori Peter Drál' a Andrej Findor. Brno: Tribun EU 2009. 261 s.

Autori recenzovanej knihy sa rozhodli osvetliť dva sociálne fakty – národ a etnicitu – a s nimi v niektorých prípadoch súvisiacu ideológiu – nacionalizmus.

Predhovor ku knihe napísal známy profesor Katedry sociológie na University of California (Los Angeles) Rogers Brubaker, zaoberajúci sa vo svojich prácach okrem iného otázkou národa, dávajúc jej nový rámec, ďalej štátmi, ktoré „ponárodňovali“, národnostnými menšinami, migráciou, štátnou príslušnosťou a pod.

Otázka etnicity, t. j. otázka, ku ktorému etniku isté spoločenstvo patrí, má dlhú históriu. Výskum etnicity sa dostal v druhej polovici 20. storočia v Európe do popredia predovšetkým v západnej historiografii. U nás, resp. z pera slovenských historikov, uzrelo

v poslednom čase svetlo sveta niekoľko štúdií s touto tematikou. V knihe *Ako skúmať národ* sa ich koncentrovane nachádza viacero. Idea nacionalizmu má od 19. storočia svojich stúpenčov i odporcov, vznik či vývoj tejto idey skúmajú podrobne početní historici. V slovenskej historiografii táto otázka dostáva viac priestoru od nedávneho obdobia. Medzi autormi publikácie sú odborníci z rôznych disciplín. Riešia, resp. analyzujú v nej viacero tém z aktuálneho spoločenského diskurzu. Keďže témy aj ich spracovanie pokladám za veľmi dôležité, vhodné na prezentáciu, ale hlavne na prečítanie, predstavila by som niekoľkými vetami jednotlivé štúdie.

Štúdia Martina Kanovského je zložená z dvoch častí – teoretickej a praktickej; ako sociálny antropológ formuluje zásadné línie súčasného antropológického a psychologického výskumu etnickej identity. Sformulované závery následne konfrontuje v dvoch spoločnostiach – multietnickej obci (v ukrajinskej obci Storožnyce) a obci obývanej výlučne Slováckmi (vo Vernári). Sociálna psychologička Barbara Lášticová vníma etnicitu a národnosť v kontexte sociálnych identít, pričom sa zameriava na vysvetlenie vzťahov medzi národnou a európskou identitou, čo dokladá tiež prieskumom realizovaným v prostredí mládeže na Slovensku. Dagmar Kusá sa zamerala na výskum kolektívnej pamäti. Jej štúdia

sa zaoberá konfliktom v Komárne, a to medzi organizáciou Matice slovenskej a mestským zastupiteľstvom. Konflikt sa týkal umiestnenia sochy Cyrila a Metoda. Medzi respondentmi slovenskej a maďarskej národnosti tiež zisťovala názory na spolužitie Slovákov a Maďarov, ďalej to, za ktoré udalosti sa v histórii svojho národa hanbia, resp. koho pokladajú za najväčšieho hrdinu v histórii svojho národa. Štúdia historika Lászlóa Vörösa prináša zaujímavý pohľad na obdobie konca 19. storočia, keď sa reprezentácia Slovákov etablovala na politickej scéne Uhorského kráľovstva, resp. Rakúsko-Uhorska. Autor skúma postoje slovenskej politickej elity v piatich regionálnych novinách. Štúdia Andreja Findora analyzuje spracovanie počiatkov národných dejín v slovenských učebniciach v predmníchovskej ČSR. Zaoberá sa aj vytvorením „kultúrnej nadržanosti“ jedného etnika/národa nad druhým, uvádza príklady, keď bol národ prezentovaný ako prirodzený, jedinečný, odveký či univerzálny, resp. nadržaný, pričom v československom kontexte boli prezentovaní ako „nadržaní“ Slovania, Česi, resp. Slováci, a to nad Nemcami či Maďarmi. Tvorcami textov v učebniciach boli zväčša českí profesori pôsobiaci na Slovensku. Juraj Buzalka skúma vzťah nacionalizmu a náboženstva z antropológického hľadiska, a to predovšetkým na príklade ju-

hovýchodného Poľska. Autorovi išlo tiež o poukázanie na prechod od agrárnej spoločnosti k modernému národu. Aj Tomáš Strážay sa vo svojej štúdií zaoberá poľským prostredím. Na príklade konkrétnych politických strán skúma nacionalistický populizmus, resp. otázku, nakoľko takúto rétoriku využívajú jednotlivé strany. Stav v Poľsku porovnáva so situáciou na Slovensku. Peter Drál sa vhlbil do problematiky stereotypov, spájaných na Slovensku s jednou z etnických skupín – Rómami (konkrétne ide o lenivosť a s tým spojené vysvetľovanie ich sociálneho postavenia ako dôsledku tejto vlastnosti). Analyzuje prístupy politikov k tejto problematike, dosah ich

rozhodnutí. Lucia Najšlová sa zamerala na skúmanie národnej identity v mimoeurópskom priestore – v USA. Využíva práce z oblasti sociálneho konštruktivizmu, opisuje, ako sa Spojené štáty americké prezentovali ako ideálny typ „občianskeho nacionalizmu“, sumarizuje zistenia z výskumu prejavov G. W. Busha a W. J. Clintona.

Editori vyjadrujú vieru, že „prezentované štúdie budú inšpiráciou aj pre vaše vlastné uvažovanie o etnicite, národe a nacionalizme...“ Myslím si, že pre tento zámer urobili všetko. Treba sa teda do knihy začítať a inšpirovať sa jej kvalitou.

Beáta Pintérová

SPRÁVY / CHRONICLE

O programe spolupráce s Akadémiou vied Českej republiky

Pracovníci Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda pri Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre sa zúčastnili v dňoch 31. mája – 4. júna 2010 na pobyte v Prahe v Slovanskom ústave Akadémie vied Českej republiky. Cieľom pracovnej návštevy bol výskum v rámci česko-slovenskej medzivládnej vedecko-technickej spolupráce. Projekt je realizovaný v rámci výzvy Agentúry na podporu výskumu a vývoja v spolupráci Ministerstvom školstva SR a Asociace inovačního podnikání ČR v spolupráci s Ministerstvom školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Nesie názov *Po stopách sv. Cyrila a Metoda v slovenskej a českej bibliografii*. Jeho riešiteľmi za slovenskú stranu sú Martin Hetényi, Peter Ivanič a Zvonko Taneski, Slovanský ústav AV ČR zastupuje Lubomíra Havlíková.

Bilaterálny projekt má za cieľ rozvíjať spoluprácu medzi Slovenskou a Českou republikou so zreteľom na systematický výskum archívnych prameňov k problematike, ktorá i v súčasnosti rezonuje nielen v odborných kruhoch, ale i u širšej verejnosti. Sledovaním a komparáciou jednotlivých prvkov cyrilometodského diela riešiteľa mienia prispievať k čo najobjektívnejšiemu poznávaniu ich vplyvu na českú a slovenskú spoločnosť – s dôrazom na vymedzené obdobie po druhej svetovej vojne. Po ukončení projektu bude obidvom vedeckým inštitúciám k dispozícii prepotrebný bibliografický archívny materiál, ktorý môže účinne poslúžiť ďalšiemu vedeckému bádaniu.

Počas pobytu slovenských riešiteľov projektu v českej metropole sa srdečná atmosféra zhmotnila aj v priateľskom stretnutí s vedením pražskej inštitúcie. V rámci projektu sa najprv konkrétne špecifikovali prerozdelené úlohy jednotlivých členov a potom sa už naplno mohlo rozbehnúť štúdium akademických a univerzitných periodík uložených v knižnici Slovanského ústavu.

Na jeseň tohto roku bude pokračovať ďalšia etapa začatého výskumu vo vedeckých knižniciach na Slovensku. Následne riešiteľský kolektív plánuje uskutočniť dôkladnú analýzu materiálu získaného v prvom roku riešenia projektu a vo vzájomnej súčinnosti pripraviť podklady pre výskumné aktivity v nasledujúcom roku.

Lubomíra Havlíková, Martin Hetényi, Peter Ivanič, Zvonko Taneski

Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita

Medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia s názvom *Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita* sa uskutočnila v dňoch 11. – 13. novembra 2009 v Bratislave. Organizátormi konferencie boli Slavistický ústav Jána Stanislava SAV a Cyrilo-metodské výskumné centrum Bulharskej akadémie vied v Sofii v spolupráci s Pápežským východným ústavom v Ríme, Národným inštitútom slovenského jazyka a literatúry Matice slovenskej, Gréckokatolíckou eparchiou v Bratislave a Bulharským kultúrnym inštitútom v Bratislave.

Program konferencie tvorili referáty tridsiatich účastníkov zo šiestich krajín a diskusné bloky. Súčasťou konferencie bola aj prezentácia publikácie Joannikija Baziloviča *Толкованіе вѣдцѣнныхъ литургій/Explicatio sacrae liturgiae*. Autorovi sa toto dielo, napísané paralelne v cirkevnoslovanskom a latinskom jazyku, nepodarilo vydať; tlačou vyšlo po prvý raz až po 194 rokoch zásluhou editorov P. Žeňucha a S. Zavarského. Publikácia vyšla ako 3. zväzok medzinárodnej vedeckej edície *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Po prezentácii nasledoval koncert byzantskej chrámovej hudby v Katedrálnom chráme Povýšenia sv. Kríža, na ktorom vystúpili zbory Kyrillomethodeon a Chrysostomos.

Prvý deň sa konferencia uskutočnila v reprezentačných priestoroch Gréckokatolíckeho biskupstva v Bratislave, druhý a tretí deň rokovania pokračovali v zasadacej miestnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Na slávnostnom otvorení konferencie sa zúčastnil sekretár Kongregácie pre východné cirkvi v Ríme arcibiskup Cyril Vasil' SJ a bratislavský gréckokatolícky eparcha vladyka Peter Rusnák, ďalej J. Ex. Ogňan Garkov, veľvyslanec Bulharskej republiky, predseda Matice slovenskej Jozef Markuš a predseda Spolku sv. Cyrila a Metoda Michal Hospodár.

Pracovnú časť konferencie otvoril referát riaditeľa Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV Petra Žeňucha na tému *Liturgický jazyk a jazykové vedomie veriacich byzantsko-slovanského obradu na Slovensku*. Riaditeľka Cyrilo-metodského výskumného centra Bulharskej akadémie vied Svetlina Nikolova vo svojom referáte poukázala na niektoré tendencie reinterpretácie cyrilo-metodského diela od 9. storočia po súčasnosť. Vývinom slovenskej národnej identity a vzťahu medzi jazykom a etnickým povedomím sa zaoberal Ján Doruľa, ktorý okrem iného zdôvodnil aj oprávnenosť používania termínu „starí Slováci“. Príspevok arcibiskupa Cyrila Vasil'a priblížil okolnosti tzv. kánonického erigovania Mukačevskej eparchie a význam Viedenskej synody (1773) pre gréckokatolíkov vtedajšej Rakúskej monarchie. Ivo Pospíšil poukázal na axiologický význam cirkevno-slovanskej lexiky v ruskom jazyku od čias A. S. Puškina po súčasnosť. Milan Lach

predstavil mníšske pravidlá pre baziliánov Mukačevskej eparchie i ďalšie asketické diela zostavené Joannikijom Bazilovičom. Koeditor Bazilovičovho Výkladu svätej liturgie Svorad Zavarský podal krátky prehľad prameňov tohto diela, komentoval súvislosti medzi cirkevnoslovanským a latinským textom a niektoré liturgické špecifiká. Mária Mrugová sa zaoberala Bazilovičovým historiografickým dielom *Krátka správa o fundácii Teodora Koriatoviča*, ktoré je dôležitým zdrojom informácií pre poznanie dejín byzantskej cirkevnej tradície na našom území.

Druhý deň konferencie otvorila Slavia Bärlieva, ktorá na viacerých stredovekých i neskorších prameňoch poukázala na to, ako sa cyrilo-metodský kult využíval na ideologické ciele. Stiliania Batalova predstavila päť dosiaľ nepublikovaných a neskúmaných úryvkov z latinských kroník, ktoré opisujú udalosť pokrstenia Bulharov. Maja Ivanova analyzovala dva druhy rukopisných fragmentov zo Života Konštantína-Cyrila. Napriek veľkému množstvu a rôznorodosti týchto úryvkov dosiaľ nebol realizovaný ich komplexný výskum. Andrej Škoviera predstavil rôzne verzie slovanských a gréckych služieb sv. Naumovi Ochridskému a zaoberal sa ich vzájomnými vzťahmi. Bojka Mirčeva poukázala na bulharizáciu kultu sv. Cyrila v niektorých rukopisných variantoch služby sv. Cyrilovi z obdobia 13. – 18. storočia. Príspevok Jana Stradomského a Aleksandra Naumowa priblížil dedičstvo cyrilo-metodskej tradície a cyrilo-metodskú úctu dokladovanú v rukopisoch poľských knižníc a archívov. Pavel Šima otvoril viacero otázok týkajúcich sa pojmu *redakcia cirkevnej slovančiny*, pričom vychádzal z materiálu nájdeného na našom území.

Popoludňajší blok uviedol Peter Zubko, ktorý sa venoval okolnostiam obnovenia kultu sv. Cyrila a Metoda v latinskej cirkvi v Košickej a Spišskej diecéze v 19. storočí. Príspevok Petra Borzu mapoval rozvoj cyrilo-metodskej úcty v prvých rokoch existencie Spolku sv. Cyrila a Metoda (vtedy ešte pod názvom Jednota sv. Cyrila a Metoda). Teologicky zameraný blok uzavrel Walerian Bugel referátom *Cyrilo-metodské dedičstvo – výzva pre európsku integráciu i tradície?* Tri fázy interpretácie cyrilo-metodskej misie v slovenských historických spisoch 18. storočia predstavila Desislava Atanasova. Evgeni Zašev sa zaoberal poémou Francesca Braccioliniho *La Bulgheria convertita* z roku 1637, ktorá vznikla na objednávku rímskej kongregácie *Propaganda fide* s cieľom ideologicky pôsobiť na bulharské národné povedomie.

Tretí deň konferencie otvoril referát Olgy Pärličevovej, ktorý bol venovaný uplatneniu cyrilo-metodskej tematiky v predobrodenskom období bulharskej literatúry (15. – 17. stor.). Desislava Najdenova na základe výskumu dosiaľ nepublikovaných alebo málo známych materiálov poukázala na rôznorodé ideo-

logické využitie cyrilo-metodského diela v Bulharsku v prvej polovici 20. storočia v závislosti od politickej situácie. Marek Vadrna si postavil za cieľ objektívnejšie zhodnotiť postavu kráľa Svätopluka, ktorého časť legiend neprávom vníma negatívne. Dušan Dúbravický sa venoval problematike byzantských svätcov na posvätnej korune Uhorska a jej ikonografickej štruktúre. Rozvojom a významom cyrilo-metodských a pribinovských osláv v Nitre od roku 1989 až po súčasnosť sa zaoberali Martin Hetényi a Peter Ivanič. *Ideologické interpretácie cyrilo-metodskej tradície* boli témou vystúpenia Petra Mulíka. Viliam Jablonický sa zameril na cyrilo-metodský aspekt kultúrnej tvorby Slovákov v zahraničí, najmä v hudobnej oblasti. Rokovanie konferencie uzavrel príspevok Miroslava Holečka o svätogorazdovskej tradícii.

Zborník príspevkov z konferencie vyjde v rámci edičnej série Кирило-Методиевски студии v editorskej a vydavateľskej spolupráci Cyrilo-metodského výskumného centra Bulharskej akadémie vied v Sofii a Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV.

Andrej Škoviera

Návšteva Cyrilo-metodského centra Bulharskej akadémie vied v Sofii

V rámci programu Erasmus pracovníci Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda UKF v Nitre Peter Ivanič a Zvonko Taneski podnikli v dňoch 21. až 25. júna 2010 prednáškový výjazd do krajiny kultúrne tuho prepojenej na cyrilo-metodskú tradíciu. Na začiatku pobytu v hlavnom meste Bulharska sa zúčastnili dvojdňovej konferencie organizovanej pri príležitosti spomienky na 1100 rokov od úmrtia sv. Nauma – jedného z najlepších žiakov sv. Cyrila a Metoda. Po skončení podujatia navštívili výskumné priestory sofijského Cyrilo-metodského centra Bulharskej akadémie vied. Tu prebehlo priateľské stretnutie s pracovníkmi a doktorandmi z hostiteľskej inštitúcie, na ktorom naši zástupcovia predstavili dejiny a doterajšie výskumné aktivity nitrianskeho ústavu. Následne sa v rozhovoroch rozvíjala a konkretizovala možná spolupráca na bilaterálnych projektoch, ktoré vypisujú ministerstvá školstva Slovenskej a Bulharskej republiky. Obidve strany sa dohodli aj o ďalšom pokračovaní spolupráce pri príprave konferencií a iných podujatí. Peter Ivanič a Zvonko Taneski sa v ďalších chvíľach zamerali na výskum pramennej základne v tamojšej prebohatej knižnici. Materiál získaný počas heuristického bádania sa stane súčasťou Dokumentačného centra Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda UKF v Nitre.

Peter Ivanič, Zvonko Taneski

AUTORI ČÍSLA / AUTHORS

Peter Baláž

Nad Mlynom 9, 966 81 Žarnovica, e-mail: pbalazik12@gmail.com

Assoc. prof. Volodymyr Čornij, CSc.

Inštytut slavistyky, Lvivskij nacional'nyj universytet imeni Ivana Franka,
vul. Universytetska 1, kimn. 317, 79000, Lviv, Ukrajina,
e-mail: instslav@franko.lviv.ua

PhDr. Marek Ďurčo

Trenčianske Jastrabie 333, 913 22, e-mail: marekdurco@gmail.com

PhDr. Ing. Miroslav Glejtek

Katedra histórie FF UKF v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra,
e-mail: miro.glejtek@gmail.com

PhDr. Lubomíra Havlíková, CSc.

Slovanský ústav AV ČR, v.v.i., Valentinská 1, Praha 110 00, Česká republika,
e-mail: havlikova@slu.cas.cz

PhDr. Martin Hetényi, PhD.

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF UKF
v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra, e-mail: mhetenyi@ukf.sk

PhDr. Peter Ivanič, PhD.

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF UKF
v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra, e-mail: pivanic@ukf.sk

Mgr. Branislav Kovár, PhD.

Slovenský archeologický a historický inštitút, občianske združenie,
Vajnorská 8/A, 831 04 Bratislava, e-mail: brano.kovar@gmail.com

MA Marija Paunova

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, bul. Krste Misirkov, bb,
1000 Skopje, Republic of Macedonia, e-mail: maripaunova@gmail.com

Mgr. Beáta Pintérová, PhD.

Katedra histórie FF UKF v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra,
e-mail: bpinterova@ukf.sk

Assoc. prof. Tat'jana Popova, CSc.

Sovetskaja 52 – 33, 164501 Severodvinsk, Rossija,
e-mail: taldaev@rambler.ru

Mr. Boris Stojkovski

Odsek za istoriju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu,
dr. Zorana Djindjica 2, 21000 Novi Sad, Srbija, e-mail: stbs@ptt.rs

Mgr. Andrej Škoviera, PhD.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava,
e-mail: andrej.skoviera@savba.sk

PhDr. Zvonko Taneski, PhD.

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF UKF
v Nitre, Hodžova 1, 949 74 Nitra, e-mail: ztaneski@ukf.sk

Mgr. Miroslav Vepřek, PhD.

Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci,
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, Česká republika,
e-mail: veprek@ffnw.upol.cz

Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Arcibiskupský archív, Hlavná 89, 041 83 Košice 1,
e-mail: peter.zubko@gmail.com

